THIRD SANSKRIT COURSE.

M. S. GOLE.

Price 8 Annas.

The New Sanskrit Reader Series-

THIRD SANSKRIT COURSE.

FOR

STANDARDS VI & VII

BY

MAHADEV SHIVRAM GOLE, M. A.,
PRINCIPAL, FERGUSSON COLLEGE, POONA.

POONA:
PRINTED AT THE "ARYA-BHUSHANA PRESS."

1899

Price 8 Annas.

THIRD SANSKRIT COURSE.

PREFACE.

As announced in the preface to the Second Sanskrit Course, this volume completes the treatment of elementary grammar as far as is required for candidates preparing for the Matriculation Examination. The book may be introduced into the Sixth Standard and completed in the Seventh. The Second and the Third Course taken together will give to the student a very good knowledge of Sanskrit grammar and a very fair acquaintance with classical Sanskrit literature and idiom.

Some of the special features of this volume may be mentioned here. The subject of *Nominal Verbs*, which are of so frequent an occurrence in literature, was not, till now, given its proper place in Sanskrit text-books, although it admits of a very simple and easy treatment. This subject is for the first time fully treated and illustrated in this Course. Secondly, a rather cursory treatment of the *Krit* and *Taddhit* suffixes is introduced into the present volume. A knowledge of these suffixes is indispensable to the student, for without it he cannot either interpret or derive for himself words that are constantly met with or required in translating from or into Sanskrit. Finally, to give a completeness to the treatment of Grammar an appendix has been added to illustrate the formation of Frequentative or Intensive Verbs from primary roots, mentioning such forms and derivatives as are frequently met with.

The Sanskrit passages for translation into English are, for the most part, selected from the very best classi-

cal authors. The remarks made in regard to the passages of the Second Course, apply equally to those of this Course. In selecting them "care has been taken that these passages should not merely illustrate points of grammar and idiom, but should also be interesting and instructive in themselves. The student, it is hoped, will be able to commit the verses to memory without much effort the sonorousness of the language itself proving a great attraction." Lastly, one improvement in the present Course may here be noticed. The Notes to the Sanskrit and English passages in each lesson are placed at the end of that lesson, and not, as in the Second Course, at the end of the book. The explanations are, likewise, fuller and will help the students to thoroughly understand the passages and to translate them without external help.

It is hoped that the above special features will make this volume more acceptable to Sanskrit teachers and better adapted to the wants of the students of our High Schools. Candidates who are making up their Sanskrit studies privately will likewise derive much benefit by going carefully, at least once, through the three Sanskrit Courses.

My special thanks are due to Mr. K. G. Oka, Sanskrit teacher, N. E. School, Poona, who has helped me throughout, not only in the preparation of this volume, but of the whole of this Sanskrit Series.

POONA:
FERGUSSON COLLEGE,
12th April, 1899.

M. S. GOLE,

THIRD SANSKRIT COURSE.

INTRODUCTION.

I.

Rules of Reduplication.

Rule 1. Reduplication consists in doubling the initial vowel or the initial consonant with the following vowel of a root, the syllable thus prefixed to the root being called the *reduplicative syllable*. *E. g.*

Rt. इष् reduplicated इइष् । Rt. पच् reduplicated पपच् ।
तुद् " तुतुद् । लिह् " लिलिह् ।

Rule 2. If a root begins with a conjunct consonant, the first consonant only with the following vowel is reduplicated. *E. g.*

Rt. त्यज् reduplicated तत्यज् । Rt. व्रज् reduplicated वव्रज् ।
ग्रु " जुग्रु । स्वन् " सस्वन् ।
श्रम् " शश्रम् । श्रु " शुश्रु ।

Exceptions. If the conjunct consonant consists of a sibilant followed by a hard consonant, the latter together with the following vowel is reduplicated. *E. g.*

Rt. स्तम्भ् reduplicated तस्तम्भ् । Rt. श्चुत् reduplicated चुश्चुत् ।
स्पन्द् " पस्पन्द् । श्च्युत् " चुश्च्युत् ।

Rule 3. The reduplicative syllable undergoes modifications in the following cases :—

(*a*) The aspirate consonant is changed to the corresponding unaspirate in the reduplicative syllable. *E. g.* छिद् (छिछिद्)-चिच्छद् (S. R. 12); फल्-पफल्; धु-दुधु; भुज्-बुभुज्; स्फुर्-पुस्फुर् (Rule 2, Excep.); ष्ठिव्-टिष्ठिव्; &c. (It should be observed that when the initial consonant of a root is unaspirate, no change is required).

(*b*) A guttural is changed to the corresponding palatal, and ह् to ज् in the reduplicative syllable. *E. g.* कम् (ककम्)-चकम्; खन्-चखन्; गम्-जगम्; घस्-जघस्; हस्-जहस्; हु-जुहु; स्कन्द्-चस्कन्द्; स्खल्-चस्खल्; &c.

(*c*) Long vowels are shortened; ऋ, ॠ and ऌ are changed to अ; ए and ऐ to इ; and ओ and औ to उ in the reduplicative syllable. *E. g.* धा (धाधा-दाधा)-दधा; नी-निनी; ह्री-जिह्री; भ्राज्-बभ्राज्; कूज्-चुकूज्; कृ-चकृ; पॄ-पपॄ; कॢप्-चकॢप्; स्मृ-सस्मृ; वेपृ-विवेपृ; ढौकृ-डुढौकृ; &c.

Rule 4. (*a*) In the third variety of the Aorist and in the Desiderative, when a root begins with a vowel, the following consonant is reduplicated, (contrary to Rule 1), and इ added to it. *E. g.*

Rt. अट्	reduplicated	अट्ट्	with इ added to it	अटिट्।
इष्	,,	इष्ष्	,,	इषिष्।
ईक्ष्	,,	ईच्क्ष्	,,	ईचिक्ष्।

(*b*) If a conjunct consonant with a soft unaspirate letter or a nasal or र् as its first member follows the initial radical vowel, the second member is reduplicated and इ added to it. *E. g.*

Rt. उब्झ्	reduplicated	उब्झ्झ्	with इ added	उब्झिझ्=उब्जिझ्।
अञ्ज्	,,	अञ्ज्ज्	,,	अञ्जिज्=अञ्जिज्।
उन्द्	,,	उन्द्द्	,,	उन्दिद्=उन्दिद्।
अर्ह्	,,	अर्ज्ह्	,,	अर्जिह्=अर्जिह्।

II.

Special Sandhi Rules.

S. R. 38. Roots beginning with स् followed by a vowel or a dental consonant, and the roots स्मि, स्वप्, स्वञ्ज्, स्वद् and स्विद् change their initial स् to ष् when preceded by the इ or उ of the reduplicative syllable. *E. g.* सू—सुषू; सेव्—सिषेव्; स्तु—तुष्टु; स्निह्—सिष्णिह्; स्मि—सिष्मि; स्विद्—सिष्विद्; &c. (This is not applicable to the roots सेक्, सृप्, सृ, स्तृ, सृज्, स्तृ and स्त्यै). Also observe Articles 57 and 58 of the First Sanskrit Course in joining Prefixes to radical bases. *E. g.* प्र+नम्—प्रणनम्; नि+सद्—निषसद्; अभि+सिच्—अभिषिषिच्; &c.

S. R. 39. When the reduplicative इ or उ is followed by the radical इ, ई or उ, ऊ, the two combine into ई or ऊ according to the usual rule; but when the reduplicative इ or उ is followed by a dissimilar vowel, the इ or उ is changed to इय् or उव् respectively. *E. g.*

Rt. इष्—इइष् = ईष्; but इएष् = इयेष्।
उख्—उउख्=ऊख्; but उओख्=उवोख्।

S. R. 40. The terminations ध्वे, ध्वम् and सीध्वम् (changeable to षीध्वम् by S. R. 20) occurring in the Perfect, the Aorist and the Benedictive are changed to ढ्वे, ढ्वम् and षीढ्वम् when immediately preceded by र् or any radical vowel except अ or आ. It is optionally so changed when preceded by the intermediate इ following य्, र्, ल्, व् or ह्. *E. g.* चकृ+ध्वे=चकृढ्वे; तुष्टु+ध्वे=तुष्टुढ्वे; अने+ध्वम्=अनेढ्वम्; अस्तृ+ध्वम = अस्तृ+ढ्वम्=अस्तीर्ढ्वम् (S. R. 30, *b* and *c*); लुलु+इध्वे = लुलुविध्वे or लुलुविढ्वे (S. R. 31, *b*); चिक्री+इध्वे= चिक्रियिध्वे or चिक्रियिढ्वे (S R 31, *a*); जुगुह्+इध्वे=जुगुहिध्वे or जुगुहिढ्वे; अस्तृ+इध्वम्=अस्तरिध्वम् or अस्तरिढ्वम्; कृ+सीध्वम्= कृषीढ्वम्; &c.

LESSON I.

The Perfect.

1. The Perfect is formed either by reduplication or by joining auxiliary verbs to the root. The former is called the Reduplicated Perfect and the latter the Periphrastic Perfect.

The Perfect is used to describe events which took place in the remote past and were not witnessed by the speaker. Hence it is not used in the First Person and rarely in the Second. When used in the First Person, it would mean as if the action was done unconsciously through intoxication, madness, &c., that is, as if in the opinion of the speaker, the action was performed without his right cognizance.

2. (1) The Reduplicated Perfect is formed of all monosyllabic roots of the first nine Conjugations.

Exceptions. The roots इय्, अय्, कास्, आस्, and those beginning with ए and ओ, or with इ, उ and ऋ prosodially long take the Periphrastic Perfect only.

(2) The Periphrastic Perfect is formed (*a*) of all roots of the 10th Conjugation, Causals and other derivative verbs ; (*b*) of primitive roots of more than one syllable, and of those mentioned above as exceptions under (1).

(3) Both the Perfects may be formed of the primitive roots उष्, विद् 'to know', जागृ and दरिद्रा, and also of भी, ह्री, भृ and हु.

3. The terminations of the Reduplicated Perfect are :

	PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
	Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
1st.	**अ**	व	म	ए	वहे	महे
2nd.	**थ**	अथुः	अ	से	आथे	ध्वे
3rd.	**अ**	अतुः	उः	ए	आते	इरे

The strong terminations in the above scheme are shown in black type. They are the terminations of the singulars of three Persons in the Parasmaipada. The rest of the terminations are all weak.

Note. Roots ending in आ take the termination औ instead of अ in the First and the Third Person singular.

The final आ of the bases of such roots is dropped before all weak terminations and before थ with the intermediate इ.

Roots ending in ए, ऐ and ओ are to be considered as ending in आ in the Perfect as in all the other General Tenses. (See Art. 90 of the S. S. Course).

4. *Formation of the base of the Reduplicated Perfect.* The root is reduplicated according to the Rules (1, 2 and 3) given in the Introduction. The reduplicated root is itself the weak base. The strong base of the Third Person singular is derived from the weak base by substituting Vriddhi for the final radical vowel and the penultimate अ, and Guṇa for any other penultimate short vowel. The strong base of the Second Person singular is formed by guṇating the final vowel and the penultimate short. The strong base of the First Person singular may be formed optionally like that of the Second or the Third Person singular. (For examples see below.)

Penultimate long vowels as well as those that are prosodially long remain unchanged before both strong and weak terminations.

5. Terminations beginning with vowels are directly applied to the base, strong or weak ; those beginning with consonants are applied with the intermediate इ, except in certain cases which are mentioned below. When इ is prefixed to the consonantal terminations, they become practically vowel terminations. Thus,

Rt. दुह् U. (st. base दुदोह्, w. base दुदुह्).

	Parasmaipada.			Atmanepada.		
	Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
1st.	दुदोह	दुदुहिव	दुदुहिम	दुदुहे	दुदुहिवहे	दुदुहिमहे
2nd.	दुदोहिथ	दुदुहथुः	दुदुह	दुदुहिषे	दुदुहाथे	दुदुहिध्वे-ढ्वे
3rd.	दुदोह	दुदुहतुः	दुदुहुः	दुदुहे	दुदुहाते	दुदुहिरे

Rt. कूज् P. (base चुकूज्) and शी A. (base शिशी.)

चुकूज	चुकूजिव	चुकूजिम	शिश्ये	शिश्यिवहे*	शिश्यिमहे
चुकूजिथ	चुकूजथुः	चुकूज	शिश्यिषे	शिश्याथे	शिश्यिध्वे-ढ्वे
चुकूज	चुकूजतुः	चुकूजुः	शिश्ये	शिश्याते	शिश्यिरे

Rt. इष् P. (st. b. इयेष्, w. b. ईष्), and सू A. (base सुषू).

इयेष	ईषिव	ईषिम	सुषुवे	सुषुविवहे	सुषुविमहे
इयेषिथ	ईषथुः	ईष	सुषुविषे	सुषुवाथे	सुषुविध्वे-ढ्वे
इयेष	ईषतुः	ईषुः	सुषुवे	सुषुवाते	सुषुविरे

---

* The rule 31 (*a*) of Internal Sandhi is to be observed here. It should be remarked that the rule is applicable not only in cases where dissimilar vowels meet, but also where similar vowels meet. Thus, शिशी + इवहे = शिश्यिवहे, &c.

Rt. श्रि U. (st. base शिश्रै or शिश्रे, w. base शिश्रि).

P. शिश्राय or शिश्रय	शिश्रियिव	शिश्रियिम
शिश्रयिथ	शिश्रियथुः	शिश्रिय
शिश्राय	शिश्रियतुः	शिश्रियुः
A. शिश्रिये	शिश्रियिवहे	शिश्रियिमहे
शिश्रियिषे	शिश्रियाथे	शिश्रियिध्वे-ढ्वे
शिश्रिये	शिश्रियाते	शिश्रियिरे

Note. The application of general Sandhi Rules given in the Introduction to the Second Sanskrit Course and that of special Sandhi Rules given in the Introduction to this Course, should be pointed out in every case by the teacher.

Similarly may be conjugated बुध्, कम्प्, पू, निन्द्, विद्, हस्, आप्, कम्, कुष्, क्रम्, द्विष्, नृत्, मुच्, रुद्, रुध्, लुप्, वृत्, वृध्, युज्, शास्, श्वस्, सिच्, स्पृश्, &c.

The *Set* roots कुट्, त्रुट्, स्फुट्, स्फुर्, नू and धू of the 6th Conjugation, and विज् 'to tremble' do not take Guṇa before थ with the intermediate इ.

6. The intermediate इ is *not* inserted before the consonantal terminations in the case of कृ, सृ, भृ, वृ, स्तु, द्रु, स्रु and श्रु. Thus,

Rt. कृ U. (st. b. चकार् or चकर्, w. b. चकृ).

Parasmaipada.			Atmanepada.		
Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
चकार or चकर	चकृव	चकृम	चक्रे	चकृवहे	चकृमहे
चकर्थ	चक्रथुः	चक्र	चकृषे	चक्राथे	चकृढ्वे
चकार	चक्रतुः	चक्रुः	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे

Rt. स्तु U. (st. b. तुष्टौ or तुष्टो, w. b. तुष्टु).

तुष्टाव or तुष्टव	तुष्टुव	तुष्टुम	तुष्टुवे	तुष्टुवहे	तुष्टुमहे
तुष्टोथ	तुष्टुवथुः	तुष्टुव	तुष्टुषे	तुष्टुवाथे	तुष्टुढ्वे
तुष्टाव	तुष्टुवतुः	तुष्टुवुः	तुष्टुवे	तुष्टुवाते	तुष्टुविरे

Note. The root वृ forms ववरिथ in the Second Person singular.

7. *Anit* roots ending in ऋ do not take the intermediate इ before थ, and those containing अ or ending in a vowel other than ऋ take it optionally. (Before other consonantal terminations, the इ is necessarily inserted).

Rt. हृ U. (st. b. जहार् or जहर्, w. b. जहृ).

Parasmaipada.			Atmanepada.		
Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
जहार or जहर	जह्रिव	जह्रिम	जह्रे	जह्रिवहे	जह्रिमहे
जहर्थ	जह्रथुः	जह्र	जह्रिषे	जह्राथे	जह्रिध्वे-ढ्वे
जहार	जह्रतुः	जह्रुः	जह्रे	जह्राते	जह्रिरे

Rt. नी U. (st. b. निनै or निने, w. b. निनी).

P.	निनाय or निनय	निन्यिव	निन्यिम
	निनयिथ or निनेथ	निन्यथुः	निन्य
	निनाय	निन्यतुः	निन्युः
A.	निन्ये	निन्यिवहे	निन्यिमहे
	निन्यिषे	निन्याथे	निन्यिध्वे-ढ्वे
	निन्ये	निन्याते	निन्यिरे

Rt. ज्ञा U. (base जज्ञा, the final आ of this being dropped before all weak terminations and before इथ).

जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम	जज्ञे	जज्ञिवहे	जज्ञिमहे
जज्ञिथ or जज्ञाथ	जज्ञथुः	जज्ञ	जज्ञिषे	जज्ञाथे	जज्ञिध्वे
जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

The roots दा, धा, पा, गै, धे, सो and others ending in आ, ए, ऐ and ओ are conjugated like ज्ञा. See *Note* under Art. 3.

मृ P. See Art. 92, page 171 of the S. S. Course. (st. b. ममार् or ममर्, w. b. ममृ) ममार or ममर, मम्रिव, मम्रिम । ममर्थ, मम्रथुः, मम्र । ममार, मम्रतुः, मम्रुः ।

दंश् P. ददंश, ददंशिव, ददंशिम । ददंशिथ or ददंष्ठ (S. R. 16, 25), ददंशथुः, ददंश । ददंश, इ० ।

बन्ध् P. बबन्ध, बबन्धिव, बबन्धिम । बबन्धिथ or बबन्द्ध (S. R. 26), बबन्धथुः, बबन्ध । बबन्ध, इ० ।

प्रच्छ् P. पप्रच्छ, पप्रच्छिव, पप्रच्छिम । पप्रच्छिथ or पप्रष्ठ (S. R. 16, 25), पप्रच्छथुः, पप्रच्छ । पप्रच्छ, इ० ।

भञ्ज् P, बभञ्ज, बभञ्जिव, बभञ्जिम । बभञ्जिथ or बभङ्क्थ, बभञ्जथुः, बभञ्ज । बभञ्ज, इ० ।

मस्ज् P. (base मज्ज्) ममज्ज, ममज्जिव, इ० । ममज्जिथ or ममङ्क्थ (Art. 91, *a* of the S. S. Course), ममज्जथुः, इ० ।

हु P. (st. b. जुहौ or जुहो, w. b. जुहु) जुहाव or जुहव, जुहुविव, इ० । जुहविथ or जुहोथ, जुहुवथुः, जुहुव । जुहाव, इ० ।

Exceptions. The roots अद्, ऋ and व्ये take इ before थ necessarily, while सृज् and दृश् take it optionally. Thus,

अद् P. आद, आदिव, आदिम । आदिथ, आदथुः, आद । आद, इ० ।

दृश् P. ददर्श, ददृशिव, ददृशिम । ददर्शिथ or दद्रष्ठ (Art. 91, *a* of the S. S. Course), ददृशथुः, ददृश । ददर्श, इ० ।

सृज् P. ससर्ज, ससृजिव, ससृजिम । ससर्जिथ or सस्रष्ठ (Art. 91, *a* of the S. S. Course), ससृजथुः, ससृज । ससर्ज, इ० ।

8. *Vet* roots (excepting स्वृ, सू and धू) take the intermediate इ optionally before all consonantal terminations. स्वृ and धू take इ before थ optionally, and necessarily before other consonantal terminations. Thus,

क्षम् P. चक्षाम or चक्षम, चक्षमिव or चक्षण्व, चक्षमिम or चक्षण्म (S.R. 29, 18)। चक्षमिथ or चक्षन्थ, चक्षमथुः, चक्षम । चक्षाम, इ० ।

" A. चक्षमे, चक्षमिवहे or चक्षण्वहे, चक्षमिमहे or चक्षण्महे । चक्षमिषे or चक्षंसे, चक्षमाथे, चक्षमिध्वे or चक्षन्ध्वे । चक्षमे, इ० ।

गुह् P. जुगूह (See Art. 91, *a* of the S. S. Course), जुगुहिव or जुगुह्व, जुगुहिम or जुगुह्म । जुगूहिथ or जुगोढ (S. R. 27. *b*, 26.), जुगुहथुः, जुगुह । जुगूह, जुगुहतुः, जुगुहुः ।

" A. जुगुहे, जुगुहिवहे or जुगुह्वहे, जुगुहिमहे or जुगुह्महे । जुगुहिषे or जुघुक्षे (S. R. 27. *a*, 28.), जुगुहाते, जुगुहिध्वे·ढ्वे or जुघूढ्वे (S. R. 27. *b*, 28. and 26. *b*)। जुगुहे, जुगुहाते, जुगुहिरे ।

(We give below some forms of *Vet* roots which illustrate the application of the various Sandhi Rules).

	2nd Per. singular.	*2nd Per. plural.*
Rt.	तृप् P. ततर्पिथ or ततर्प्थ or तत्रप्थ (Art. 91, *a* of the S. S. C.)	ततृप
"	मुह् P. मुमोहिथ or मुमोग्ध or मुमोढ (S. R. 27, Excep. *b*)	मुमुह
"	सिध् P. सिषेधिथ or सिषेद्ध	सिषिध
"	गाह् A. जगाहिषे or जघाक्षे	जगाहिध्वे·ढ्वे or जघाढ्वे

9. Bases ending in ऋ preceded by a conjunct consonant, and those ending in ॠ take Guṇa before weak terminations also. This rule is applicable to the roots जागृ and ऋ, and optionally to शॄ, दॄ and पॄ. Thus,

Rt. स्मृ P. सस्मार or सस्मर, सस्मरिव, सस्मरिम । सस्मर्थ, सस्मरथुः, सस्मर । सस्मार, इ० ।

जागृ P. जजागार or जजागर, जजागरिव, जजागरिम । जजागरिथ, जजागरथुः, जजागर । जजागार, इ० ।

ऋ P. आर, आरिव, इ० । आरिथ (Art. 7, Excep.), आरथुः, आर । आर, इ० ।

गॄ P. जगार or जगर, जगरिव, इ० । जगरिथ, जगरथुः, जगर । जगार, इ० ।

दॄ P. ददार or ददर, ददरिव or दद्रिव, ददरिम or दद्रिम । ददरिथ, ददरथुः or दद्रथुः, ददर or दद्र । ददार, इ० ।

10. The roots mentioned in Art. 107, *b* of the S. S. C.,* with the exception of व्रश्च् and प्रच्छ्, undergo *Samprasárana* before reduplication. Thus they form their weak bases; while the strong bases are formed from these by restoring the radical syllable to its original form, the reduplicative syllable continuing to be the same.

	Samprasárana	*w. base*	*st. base*
Rt. वच्	उच्	उउच्=ऊच्	उवच् or उवाच्
वद्	उद्	उउद्=ऊद्	उवद् or उवाद्
वस्	उष् (S.R.20)	उउष्=ऊष्	उवस् or उवास्
वह्	उह्	उउह्=ऊह्	उवह् or उवाह्
स्वप्	सुप्	सुषुप् (S.R.38)	सुष्वप् or सुष्वाप्
यज्	इज्	इइज्=ईज्	इयज् or इयाज्
ग्रह्	गृह्	जगृह्	जग्रह् or जग्राह्
ह्वे	हू	जुहू	जुहो or जुहौ
व्ये	वी	विवी	विव्यय् or विव्याय्

Rt. वच् U. उवाच or उवच, ऊचिव, ऊचिम । उवचिथ or उवक्थ, ऊचथुः, ऊच । उवाच, ऊचतुः, ऊचुः ॥ ऊचे, ऊचिवहे, ऊचिमहे । ऊचिषे, ऊचाथे, ऊचिध्वे । ऊचे, इ० ।

वह् U. उवाह or उवह, ऊहिव, ऊहिम । उवहिथ or उवोढ (S. R. 27, Excep. *d*), ऊहथुः, ऊह । उवाह, इ० ॥ ऊहे, ऊहिवहे, ऊहिमहे । ऊहिषे, ऊहाथे, ऊहिध्वे-ढ्वे । ऊहे, इ० ।

स्वप् P. सुष्वाप or सुष्वप, सुषुपिव, सुषुपिम । सुष्वपिथ or सुष्वप्थ, सुषुपथुः, सुषुप । सुष्वाप, इ० ।

ह्वे U. जुहाव or जुहव, जुहुविव, जुहुविम । जुहविथ or जुहोथ, जुहुवथुः, जुहुव । जुहाव, जुहुवतुः, जुहुवुः ॥ जुहुवे, जुहुविवहे, जुहुविमहे । जुहुविषे, जुहुवाथे, जुहुविध्वे-ढ्वे । जुहुवे, इ० ।

---

* वच्, वद्, वस्, वह्, वप्, स्वप्, यज्, व्यध्, ग्रह्, (व्रश्च्, प्रच्छ्), वे, व्ये, ह्वे and श्वि.

11. Roots beginning with अ followed by a conjunct consonant, and those beginning with ऋ are not reduplicated, but आन् is prefixed to them in forming the base. This applies to the root अश् (5. A.) also. *E. g.*

Rt. अञ्ज् P. *Vet* (base आनञ्ज्) आनञ्ज, आनञ्जिव or आनञ्ज्व, आनञ्जिम or आनञ्ज्म । आनञ्जिथ or आनङ्क्थ, आनञ्जथुः, आनञ्ज । आनञ्ज इ० ।

ऋज् A (base आनृज्) आनृजे, आनृजिवहे, आनृजिमहे। आनृजिषे, इ०।

अश् A. *Vet* (base आनश्) आनशे, आनशिवहे or आनश्वहे, आनशिमहे or आनश्महे । आनशिषे or आनक्षे (S R. 16, 24. *a*), आनशाथे, आनशिध्वे or आनड्ढ्वे (S. R. 16, 24. *c*) । आनशे, आनशाते, इ० ।

12. Roots containing a prosodially short अ and beginning with a simple consonant not changeable in the reduplicative syllable (by Rule 3 of reduplication), substitute ए for the अ and at the same time drop their reduplicative syllable before *weak* terminations, and before थ when it is added with the intermediate इ. (This rule is not applicable to the roots शस्, दद् and those beginning with व). *E. g.*

Rt. तन् U. (st. b. ततान् or ततन् , w. b. तेन्) ततान or ततन, तेनिव, तेनिम । तेनिथ, तेनतुः, तेन । ततान, इ० ॥ तेने, तेनिवहे, तेनिमहे । तेनिषे, तेनाथे, तेनिध्वे । तेने, इ० ।

पच् P. (st. b. पपाच् or पपच् , w. b. पेच्) पपाच or पपच, पेचिव, पेचिम । पेचिथ or पपक्थ, पेचथुः, पेच । पपाच, इ० ।

नश् P. *Vet* (st. b. ननाश् or ननश् , w. b. नेश्) ननाश or ननश, नेशिव or नेश्व, नेशिम or नेश्म । नेशिथ or ननंष्ठ (Art. 91 of the S. S. C.), नेशथुः, नेश । ननाश, इ० ।

दह् P. (st. b. ददाह् or ददह्, w. b. देह्) ददाह or ददह, देहिव, देहिम । देहिथ or ददग्ध (S. R. 27. *b*, 26. *a*), देहथुः, देह । ददाह, इ० ।

नह् U. (st. b. ननाह् or ननह्, w. b. नेह्) ननाह or ननह, नेहिव, नेहिम । नेहिथ or ननद्ध (by S. R. 27, Excep. *c*), नेहथुः, नेह । ननाह, इ० ॥ नेहे, नेहिवहे, नेहिमहे, । नेहिषे, इ० ।

13. This change of the radical अ to ए is necessary also in the case of तॄ (changed to तर् by Art. 9), फल्, भज् and त्रप्. It is optional in the case of जॄ (changed to जर्), भ्रम्, त्रस्, फण्, राज्, भ्राज्, भ्लाश् and स्वन्. *E. g.*

Rt. तॄ P. ततार or ततर, तेरिव, तेरिम । तेरिथ, तेरथुः, तेर । ततार, इ० ।

भज् U. बभाज or बभज, भेजिव, भेजिम । भेजिथ or बभक्थ, भेजथुः, भेज । बभाज, इ० ॥ भेजे, भेजिवहे, भेजिमहे । भेजिषे, इ० ।

त्रप् A. *Vet* त्रेपे, त्रेपिवहे or त्रेप्वहे, त्रेपिमहे or त्रेप्महे । त्रेपिषे or त्रेप्से, त्रेपाथे, त्रेपिध्वे or त्रेब्ध्वे । त्रेपे, इ० ।

भ्रम् P. बभ्राम or बभ्रम, बभ्रमिव or भ्रेमिव, बभ्रमिम or भ्रेमिम । बभ्रमिथ or भ्रेमिथ, इ० ।

राज् A. रराजे or रेजे, रराजिवहे or रेजिवहे, रराजिमहे or रेजिमहे । रराजिषे or रेजिषे, इ० ।

14. *Irregularities* :—

(*a*) The root भू forms the base बभूव् throughout—बभूव, बभूविव, बभूविम । बभूविथ, इ० ।

(*b*) The root इ forms the st. b. इयै or इये, w. b. ईय्—इयाय or इयय, ईयिव, ईयिम । इययिथ or इयेथ, ईयथुः, ईय । इयाय, ईयतुः, ईयुः ।

(*c*) The root इ with अधि (A.) forms the base अधिजगा which is conjugated like ज्ञा A.—अधिजगे, अधिजगिवहे, अधिजगिमहे । अधिजगिषे, इ० ।

(*d*) The root जि forms the base जिगि, हि forms जिघि and चि forms चिचि or चिकि, and are regularly conjugated like नी.

Rt. जि P. जिगाय or जिगय, जिग्यिव, जिग्यिम । जिगयिथ or जिगेथ, जिग्यथुः, जिग्य । जिगाय, इ० ।

(*e*) The roots व्यथ् A., द्युत् A. and प्याय् A. form the bases विव्यथ्, दिद्युत् and पिपी respectively. Thus—विव्यथे, विव्यथिवहे, विव्यथिमहे। विव्यथिषे, इ०।

(*f*) The penultimate radical vowel of गम्, हन्, जन्, खन् and घस् is dropped before the weak terminations. The ह् of हन् is changed to घ् throughout. *E. g.*

Rt. गम् P. (st. b. जगाम् or जगम्, w. b. जग्म्) जगाम or जगम, जग्मिव, जग्मिम। जगमिथ or जगन्थ, जग्मथुः, जग्म। जगाम, इ०।

हन् P. (st. b. जघान् or जघन्, w. b. जघ्न्) जघान or जघन, जघ्निव, जघ्निम। जघनिथ or जघन्थ, जघ्नथुः, जघ्न। जघान, इ०।

जन् A. (base जज्न्=जज्ञ् S. R. 19) जज्ञे, जज्ञिवहे, जज्ञिमहे। जज्ञिषे, जज्ञाथे, जज्ञिध्वे। जज्ञे, इ०।

घस् P. (st. b. जघास् or जघस्, w. b. जक्ष् S. R. 20) जघास or जघस, जक्षिव, जक्षिम। जघसिथ, जक्षथुः, जक्ष। जघास, जक्षतुः, जक्षुः।

Note. The root घस् has no forms in the Perfect and the Benedictive. The forms given above are optional substitutes of अद् and therefore the 2nd Per. singular is जघसिथ only.

(*g*) The Perfect of श्वि is formed from the base शिश्वि or शुशु. Thus—शिश्वाय-शिश्वय or शुशाव-शुशव, शिश्वियिव or शुशुविव, इ०। शिश्वयिथ or शुशविथ, इ०।

(*h*) The root ऋच्छ् forms the base आनर्च्छ् throughout. Thus, आनर्च्छ, आनर्च्छिव, इ०।

(*i*) The root ली is changed to ला optionally before strong terminations. Thus—लिलाय-लिलय or ललौ, लिल्यिव, लिल्यिम। लिलयिथ-लिलेथ or ललिथ-ललाथ, लिल्यथुः, लिल्य। लिलाय or ललौ, लिल्यतुः, लिल्युः।

(*j*) The nasal of स्वञ्ज् A. is optionally dropped. Thus—सस्वञ्जे or सस्वजे, सस्वञ्जिवहे or सस्वजिवहे, इ०।

EXERCISE I.

पुरा किल कद्रूर्विनता चेति कश्यपस्य द्वे भार्ये बभूवतुः । कद्रूर्बहून्नागान् सुषुवे विनतायास्तु गरुत्मानरुणश्चेति द्वावेव पुत्रौ जज्ञाते । अतो नागाः काद्रवेया इति संज्ञां प्रापुः, गरुत्मांश्च वैनतेय इति । अथ कदाचित् कथाप्रसङ्गेन ते सपत्न्यौ मिथो विवादमारेभाते । श्यामा रवेरश्वा इति कद्रूः प्रोवाच, सितास्त इत्यपरा । एवं विवदमाने ते पणं बबन्धतुः । यस्या वचनं मिथ्या भवेत्तयाऽन्या दासीभावेनोपचर्येति । ततो जयार्थिनी कद्रूर्निजात्मजानाहूयाभिदधे । भो यद्यहं भवतां मान्या तद्रवेरश्वान् सर्वत आवृणुत येन ते श्यामलाः स्युरिति । ततस्तैस्तथाकृते कद्रूः श्यामीभूतान् रवेरश्वान् विनतायै दर्शितवती सा चैवं छद्मना जिता पणबंधेनावशा सपत्न्या गृहे दासीभावं प्रपेदे । ततो भ्रातृमुखेनेमं वृत्तान्तं गरुत्माञ् शुश्राव । दुःखितश्च त्वरितं कद्रूमभीयाय । तत्र तं नागा अभितः परिवव्रुर्दास्या अयं पुत्र इति चोपजहसुः । अश्रुत्वेव तेषां दुरुक्तानि संयम्य क्रोधं कद्रूं सविनयं प्रणम्य तार्क्ष्यो मातुर्दास्यान्मुक्तिं ययाचे । तदा काद्रवेयाः सुचिरं संचिन्त्यैवमूचुः । भो गरुत्मन् सुधामाहृत्य नः प्रयच्छ ततो मातरं मोचयिष्यसीति । तथेति तेभ्यः प्रतिश्रुत्य गरुत्मान् क्षीराब्धिं ययौ । तत्र तस्य गुणैर्भगवान् विष्णुः परं तुतोष तस्मै वरौ प्रददौ च । एकेन वरेण स सुधाकलशं लेभेऽपरेण सविषा अपि नागास्तस्य भक्ष्या बभूवुः । एवं संपादितार्थो निवृत्य गरुत्मान् कद्रूमुपाययौ । उवाच । भोः काद्रवेया इदममृतमानीतं दर्भसंस्तरे स्थापयामि । ममाम्बां मोचयित्वेदंसर्वैः पीयतामिति । तच्छ्रुत्वातीव हृष्टास्ते गरुत्मते मातरं प्रतिददुः, वेगेन च सुधाकलशमभिपेतुः । तस्मिन्नेव क्षणे शक्रो दर्भसंस्तरात् कलशमपजहार । तेन नागाः परं विषादं भेजुः । अमृतलवाकाङ्क्षया च संस्तीर्णान् दर्भाँल्लिलिहुः । ततः पाटितजिह्वास्ते द्विजिह्वतां जग्मुः । तान् मूढान् निहत्य गरुडोपि दिने दिने प्राणयात्रां चक्रे ॥

तयोर्जगृहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी ।
तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः ॥ १ ॥
दुदोह गां स यज्ञाय सस्याय मघवा दिवम् ।
सम्पद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयम् ॥ २ ॥
परेषु स्वेषु च क्षिप्तैरविज्ञातपरस्परैः ।
सोऽपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥ ३ ॥
ऋत्विजः स तथानर्च दक्षिणाभिर्महाक्रतौ ।
यथा साधारणीभूतं नामास्य धनदस्य च ॥ ४ ॥
कैकेय्यास्तनयो जज्ञे भरतो नाम शीलवान् ।
सुतौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रा सुषुवे यमौ ॥ ५ ॥
गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरःसरा ।
तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा ॥ ६ ॥
उत्तेरिथ समुद्रं त्वं मदर्थेऽरीञ्जिहिंसिथ ।
समर्थ चातिघो मां धिग्जीवनलघूकृताम् ॥ ७ ॥
ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः ॥ ८ ॥
गाण्डीवी कनकशिलानिभं भुजाभ्या-
माजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः ॥ ९ ॥
बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं
चकर च किल चाटु प्रौढयोषिद्वदस्य ॥ १० ॥
जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ॥ ११ ॥
वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचचक्षे ॥१२॥
दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे ।
बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ॥१३
तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धुजनो जुहाव ।
उमेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम ॥१४॥
संजग्माते तावपायानपेक्षौ सेनाम्भोधी धीरनादौ रयेण ।
पत्तिः पत्तिं वाहमेयाय वाजी नागं नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् ॥१५
उच्चिक्यिरे पुष्पफलं वनानि, सस्नुः, पितॄन् पिप्रियुरापगासु ।
आरेभुरित्वा पुलिनान्यशङ्कं छायां समाश्रित्य विशश्रमुश्च ॥१६॥

Vis'vámitra, the son of Gâdhi, was (भू) a prince of the Lunar race, the sovereign of Kânyakubja. He had a conflict (वि-ग्रह्) with the Brâhma*n*a sage Vasish*t*ha for the possession of Kâmadhenu. At the command of Vasish*t*ha the cow created (सृज्) hordes of Yavanas, and by their aid she vanquished (परा-जि) Vis'vámitra. The latter, convinced of the power of Bráhma*n*ahood, determined (निस्-चि) to raise himself up to that rank, and for this purpose practised (तप् Atm.) penance for thousands of years. The gods, who were always afraid of any austere penance practised on earth, sent down (प्र-हि) a nymph named Menaká to entice him to lead a worldly life. Vis'vámitra yielded (वशं या) for a time to the charms of the nymph, and he had by her a daughter named S'akuntalá. However, in the end, the persevering ascetic obtained mastery (अभि-भू) over his passions and by the power of his austerities he began (प्र-क्रम्) to create new stars in the heavens. The gods were again frightened (सं-त्रस्) at this, and he desisted (वि-रम्) from the creation of new worlds only when they made (पदं नी) him a royal sage.

Notes. पणं बन्ध्-To bet, to pledge oneself to a wager. उपचर्य *adj*.-Should be served. पणबन्ध *m*.-An agreement. प्रपद्-To be reduced to. विषादं भज्-To be sad or disappointed. प्राणयात्रां कृ-To live upon, to maintain oneself. (१) तौ-राजानं राज्ञीं च. (२) दुदोह गां स यज्ञाय &c.-He milched the earth *i. e.* taxed his dominions (only) to perform sacrifices ; and Indra milched the heaven *i. e.* caused rain to fall in order to produce corn. The Dat. is used to denote the purpose for which an action is done. सम्पद्विनिमयेन &c.-राजा यज्ञैरिन्द्रलोकमिन्द्रश्चोदकेन भूलोकं पुपोष. (३) जजागार-Kept himself awake *i. e.* cognizant of all that was passing in his and in foreign dominions. (४) साधार-

र्णीभूतम्–Became synonymous. (५) This is said of the Seven Sages (सप्तर्षय: Ursá Major) who were going to visit S'iva. तोयान्तर्भास्करालीं–The series of the sun's images reflected from water. (६) This is said by Sîtá when a false rumour of Ráma's death was communicated to her by the demons. अतिघोरां मां धिग्जीवन° &c.–Fie upon my wretched self so heartless and disgraced by my still continuing to live. (७) च-च have here the sense of " no sooner–than " " as soon–as." See note on page 223 of the S. S. Course. (८) कनकशिलानिभम्–For the compound see note on page 216 of the S. S. Course. विषमविलोचनः– विषमाणि(त्रीणि) विलोचनानि यस्य सः (शिवः). (९) This is said by a young lady referring to her behavour with her lover. चाटु कृ—To speak freely, familiarly or agreeably. (१०) अत्रस्तः–Without fear *i. e.* with courage. अनातुरः—Unfatigued, disinterested. (११) वर्णाश्रमाणां गुरवे- वर्णानां ब्राह्मणादीनामाश्रमाणां ब्रह्मचर्यादीनां च गुरुर्नियामकः *i. e.* The regulator of castes and the stages of religious life through which a (twice-born) man passes. वर्णिन्– ब्रह्मचारिन्. (१२) प्रदक्षिणार्चिः–प्रगता दक्षिणं प्रदक्षिणा, प्रदक्षिणार्चिर्यस्य With the flames turning to the right (of the sacrificer). शुभशंसि- शुभं शंसति सूचयतीति. (१३) आभिजनेन– अभिजनादागतेन Derived from the family of her father. (१४) अपायानपेक्षौ–Having no thought of flight (अपाय). (१५) The verb चि with उत् governs two Accusatives, the thing collected being the direct and that from which it is collected being the indirect object. The root रम् with वि, आ or परि is Parasmaipadin. *The Lunar race*– सोमवंशः. *For the possession*–अर्थे, हेतोः, प्राप्तये. *Convinced*– प्रतीतः, जातप्रत्ययः. *Rank*– पदवी. *To entice him to lead &c.*–सांसारिकेषु सुखेषु यथासौ मनो निदधीत तथामुं प्रलोभयेति. *Charms*– लीलाविलासाः, हावभावाः. *Persevering*–स्थिरधीः, स्थिरारम्भः.

LESSON II.

The Perfect (continued).

15. The Periphrastic Perfect is formed by adding आम् to the root and then appending to this base the forms of the Reduplicated Perfect of the auxiliary verbs कृ, भू and अस् ‘ to be ’. Roots, which are Parasmaipadin, take the Parasmai. forms of the auxiliary verbs, while Atmane. roots take the Atmane. forms of कृ only, and the Parasmai. forms of अस् and भू. *

16. In adding आम् to roots, primitive or derivative, the following rules should be observed—

(*a*) Roots of the 10th Conjugation and Causals retain अय before आम् ; thus, कथय-कथयाम् ; Caus. verb कारय—कारयाम्, &c.

(*b*) Of the primitive roots, उष् and जागृ gu*n*ate their vowels, while भी, ह्री, भृ and हु (all of the 3rd Conjugation) are changed to that form which they have before the strong terminations of the Special Tenses. Other roots remain unchanged before आम्. *E. g.*

Rt.	उष्	base	ओषाम्	Rt.	भी	base	बिभयाम्
"	जागृ	"	जागराम्	"	ह्री	"	जिह्रयाम्
"	विद्	"	विदाम्	"	भृ	"	बिभराम्
"	ईक्ष्	"	ईक्षाम्	"	हु	"	जुहवाम्

---

* The roots अस् ‘ to be ’ and ब्रू are not used in the General Tenses as independent verbs, the forms of भू and वच् being substituted for them. The root अस् when used as an auxiliary has the following forms in this Tense :—(P.) आस, आसिव, आसिम । आसिथ, आसथुः, आस । आस, आसतुः, आसुः ॥ (A.) आसे, आसिवहे, आसिमहे । आसिषे, आसाथे, आसिध्वे । आसे, आसाते, आसिरे ।

Rt. कथ् 10. P. and ईक्ष् 1. A.

कथयाञ्चकार-चकर	कथयाञ्चकृव	कथयाञ्चकृम
कथयाञ्चकर्थ	कथयाञ्चक्रथुः	कथयाञ्चक्र
कथयाञ्चकार	कथयाञ्चक्रतुः	कथयाञ्चक्रुः
ईक्षाञ्चक्रे	ईक्षाञ्चकृवहे	ईक्षाञ्चकृमहे
ईक्षाञ्चकृषे	ईक्षाञ्चक्राथे	ईक्षाञ्चकृढ्वे
ईक्षाञ्चक्रे	ईक्षाञ्चक्राते	ईक्षाञ्चक्रिरे

or

कथयाम्बभूव	कथयाम्बभूविव	कथयाम्बभूविम
कथयाम्बभूविथ	कथयाम्बभूवथुः	कथयाम्बभूव
कथयाम्बभूव	कथयाम्बभूवतुः	कथयाम्बभूवुः
ईक्षाम्बभूव	ईक्षाम्बभूविव	ईक्षाम्बभूविम
ईक्षाम्बभूविथ	ईक्षाम्बभूवथुः	ईक्षाम्बभूव
ईक्षाम्बभूव	ईक्षाम्बभूवतुः	ईक्षाम्बभूवुः

or

कथयामास	कथयामासिव	कथयामासिम
कथयामासिथ	कथयामासथुः	कथयामास
कथयामास	कथयामासतुः	कथयामासुः
ईक्षामास	ईक्षामासिव	ईक्षामासिम
ईक्षामासिथ	ईक्षामासथुः	ईक्षामास
ईक्षामास	ईक्षामासतुः	ईक्षामासुः

17. The Passive forms of the Reduplicated Perfect are obtained by applying to the bases of all roots the Atmanepada terminations. The Passive forms of the Periphrastic Perfect are similarly obtained by applying to the bases the Atmanepada forms of the Reduplicated Perfect of the roots कृ, भू and अस्.

Rt. हन् Act. जघान, जघ्नतुः, जघ्नुः । Pass. जघ्ने, जघ्नाते, जघ्निरे ।
धृ „ दधार, दध्रतुः, दध्रुः । „ दध्रे, दध्राते, दध्रिरे ।
कृत् Act. कीर्तयाञ्चकार, °चक्रतुः, °चक्रुः । Pass. कीर्तयाञ्चक्रे, °चक्राते, °चक्रिरे ।
„ कीर्तयाम्बभूव, °बभूवतुः, °बभूवुः । „ कीर्तयाम्बभूवे, °बभूवाते, °बभूविरे ।
„ कीर्तयामास, कीर्तयामासतुः, इ० । „ कीर्तयामासे, कीर्तयामासाते, इ० ।

18. The Perfect participles are formed by adding वस् in the Parasmaipada and आन in the Atmanepada to the weak base of the Perfect. When the weak base consists of one syllable only, वस् is added with the intermediate इ, and it may be added with or without the इ to the roots गम्, हन्, दृश्, विश् and विद् 'to obtain'. In the case of गम्, हन् and खन्, the penultimate अ is not dropped when वस् is added without the intermediate इ. *E. g.*

Rt. कृ U.	w. b. चक्र्		Perf. part.	चकृवस्, चक्राण
स्तु U.	„	तुष्टु	„	तुष्टुवस्, तुष्टुवान
भिद् U.	„	बिभिद्	„	बिभिद्वस्, बिभिदान
नी U.	„	निनी	„	निनीवस्, निन्यान
दा U.	„	दद्	„	ददिवस्, ददान
यज् U.	„	ईज्	„	ईजिवस्, ईजान
गम् P.	„	जग्म् or जगम्	„	जग्मिवस् or जगन्वस् (S. R. 29)
हन् P.	„	जघ्न् or जघन्	„	जघ्निवस् or जघन्वस्
दृश् P.	„	ददृश्	„	ददृशिवस् or ददृश्वस्
खन् P.	„	चखन्	„	चखन्वस्
क्रम् P.	„	चक्रम्	„	चक्रण्वस् (S. R. 29,18)
इ P.	„	ईय्	„	ईयिवस्
तन् U.	„	तेन्	„	तेनिवस्, तेनान
राज् A.	„	रेज् or रराज्	„	रेजान or रराजान
प्रच्छ् P.	„	पपृच्छ्	„	पपृच्छ्वस्
स्मृ P.	„	सस्मर्	„	सस्मर्वस्

19. Those roots* that drop their penultimate nasal in forming their Past participles, also drop them in forming their Perfect participles. Before adding वस् or आन, the base is formed from such roots as if there were no nasal in them. *E. g.*

Rt. अञ्ज्	P.	dropping nasal	अज्	w. b.	आज्	Perf. part.	आजिवस्
बन्ध्	P.	”	बध्	”	बेध्	”	बेधिवस्
भञ्ज्	P.	”	भज्	”	बभज्	”	बभञ्वस्

20. Roots ending in ॠ change the ॠ to इर् (and to उर् after labials and व्) by S. R. 30, *b*, and then they are reduplicated, and वस् or आन added to them. *E. g.*

Rt. तॄ	P.	changed to	तिर्	w. b.	तितिर्	Perf. part.	तितीर्वस् (S. R. [30, *c*)
पॄ	P.	”	पुर्	”	पुपुर्	”	पुपूर्वस्
वॄ	U.	”	वुर्	”	वुवुर्	”	वुवूर्वस् , वुवुराण

21. The Perfect participles ending in वस् are declined like विद्वस् having three bases, viz., *Anga* base ending in वांस्, *Pada* base ending in वत् and *Bha* base ending in उस् (changed to उष्). The last is identical with the 3rd Person plural of the Reduplicated Perfect of the root, with the *Visarga* replaced by स्, and in the case of roots mentioned in Art. 19 and 20, it is formed by adding the termination उस् to the same weak base which receives वस्. *E. g.*

---

* These are अञ्ज्, भञ्ज्, रञ्ज्, सञ्ज्, स्वञ्ज्, ग्रन्थ्, मन्थ्, स्कन्द्, स्यन्द्, इन्ध्, बन्ध्, स्तम्भ्, दंश्, भ्रंश्, ध्वंस्, शंस् and स्रंस्. (See Art. 107, 108 and 109 of the S. S. Course).

MASCULINE.

Rt.	*Perf. part.*	*Nom. sing.*	*Nom. pl.*	*Acc. pl.*	*Loc. sing.*	*Loc. pl.*
नी	निनीवस्	निनीवान्	निनीवांसः	निन्युषः	निन्युषि	निनीवत्सु
कृ	चकृवस्	चकृवान्	चकृवांसः	चक्रुषः	चक्रुषि	चकृवत्सु
श्रु	शुश्रुवस्	शुश्रुवान्	शुश्रुवांसः	शुश्रुवुषः	शुश्रुवुषि	शुश्रुवत्सु
क्रम्	चक्रन्वस्	चक्रन्वान्	चक्रन्वांसः	चक्रमुषः	चक्रमुषि	चक्रन्वत्सु
दा	ददिवस्	ददिवान्	ददिवांसः	ददुषः	ददुषि	ददिवत्सु
गम्	जग्मिवस् or जगन्वस्	जग्मिवान् or जगन्वान्	जग्मिवांसः or जगन्वांसः	जग्मुषः	जग्मुषि	जग्मिवत्सु or जगन्वत्सु
दृश्	ददृशिवस् or ददृश्वस्	ददृशिवान् or ददृश्वान्	ददृशिवांसः or ददृश्वांसः	ददृशुषः	ददृशुषि	ददृशिवत्सु or ददृश्वत्सु
सद्	सेदिवस्	सेदिवान्	सेदिवांसः	सेदुषः	सेदुषि	सेदिवत्सु
बन्ध्	बेधिवस्	बेधिवान्	बेधिवांसः	बेधुषः	बेधुषि	बेधिवत्सु
तॄ	तितीर्वस्	तितीर्वान्	तितीर्वांसः	तितिरुषः	तितिरुषि	तितीर्वत्सु

NEUTER.

Nom. Acc. निनीवत्, निन्युषी, निनीवांसि ।

The feminine base of these participles is formed by adding ई to the *Bha* base. *E.g.* **निन्युषी, चक्रुषी, शुश्रुवुषी, चक्रमुषी, ददुषी, सेदुषी, तितिरुषी,** &c. declined like **नदी**.

Note. Perfect participles should be translated in English by verbs in the Present Perfect or Pluperfect tense either in adjectival sentences or in adverbial sentences beginning with 'when'.

EXERCISE II.

निजात्मजानां दुर्योधनप्रभृतीनां पाण्डुपुत्राणां च पुनर्विग्रहो मा भवत्विति धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिराय राज्यार्धं ददे । स च खाण्डवप्रस्थं प्रेषयामासे । ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ॥ मण्डयाश्चक्रिरे तद्वै पुरं स्वर्गवदुत्तमम् ॥ तत्र च पश्च प्रासादाः शिल्पिभिर्निर्ममिरे । तेषु महार्हाण्यासनान्युपकल्पयाम्बभूविरे । पौरकार्याणि कु-

र्णाः पाण्डवास्तान्यध्यासामासुः । अथैकदा नारदस्तत्र यदृच्छया संप्राप्त आसनादिदानेन युधिष्ठिरेण पूजयाञ्चक्रे । स सर्वान्पाण्डवानाशीर्भिर्मोदयाञ्चकार कथां चैकां श्रावयामास । पुरा सुन्दोपसुन्दनामानौ राक्षसौ ब्रह्माणं तपोभिः प्रसादयाम्बभूवतुः । वरं चैकं वरयाञ्चक्रतुः । त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किंचित्स्थावरजङ्गमम् ॥ सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह, इति ॥ एतं वरं लेभानौ तौ सर्वान् देवान्विजिग्याते । ऋषयोऽपि तेभ्यो बिभयामासुः । अखिलं जगच्च ताभ्यां व्यथयाञ्चक्रे । तदा देवर्षिगणाः परमेष्ठिनमुपेत्य सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वं तस्मै निवेदयाञ्चक्रुः । ततः पितामहेन तयोर्वधोपायं संचिन्त्य विश्वकर्माजुहुवे व्यादिदिशे च सृज्यतामेका दिव्या प्रमदेति। सा प्रयत्नेन महता निर्ममे विश्वकर्मणा ॥ त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमा बभौ ॥ तस्यास्तिलोत्तमेति नाम चक्रे । ततः पितामहस्तामुवाच । गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यां कुरु भद्रे प्रलोभनम् ॥ तयोर्यथा विरोधः स्यादन्योन्येन तथा कुरु ॥ दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ तौ बभूवतुः ॥ उभौ हि कामसंमत्तौ प्रार्थयामासतुश्च ताम् ॥ नैषा तव ममैषेति ततस्तौ मन्युराविशत् ॥ तिलोत्तमाया हेतोस्तौ तदान्योन्यं निजघ्नतुः ॥

तौ दम्पती स्वां प्रति राजधानीं प्रस्थापयामास वशी वसिष्ठः ॥ १ ॥
रथस्य तस्यां पुरि दत्तचक्षुर्विद्वान्विदामास शनैर्न यातम् ॥ २ ॥
नितान्तगुर्वीमपि सोनुभावाद्धुरं धरित्र्या बिभरांबभूव ॥ ३ ॥
दिव्या मूर्त्तिर्व्योमगैरुत्पतन्ती वीक्षामासे विस्मितैश्चण्डिकायाः ॥ ४ ॥
शुष्माणि प्रणयनादिसंस्कृते तैर्हवींषि जुहवांबभूविरे ॥ ५ ॥
प्रविश्य कृष्णासदनं महीभुजा तदाचचक्षेऽनुजसन्निधौ वचः ॥ ६ ॥
शरीरिणा जैत्रशरेण यत्र निःशङ्कमूषे मकरध्वजेन ॥ ७ ॥
बाणभिन्नहृदया निपेतुषी सा स्वकाननभुवं व्यकम्पयत् ॥ ८ ॥
तथेति कामं प्रतिशुश्रुवान् रघोर्यथागतं मातलिसारथिर्ययौ ॥ ९ ॥
स पाटलायां गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श ॥ १० ॥

आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते ॥ ११ ॥
द्यौरुन्नतामेव दिशः प्रसेदुः स्फुटं विसस्रे सवितुर्मयूखैः ।
क्षयं गतायामिव यामवत्यां पुनः समीयाय दिनं दिनश्रीः ॥ १२ ॥
बलिर्बबन्धे जलधिर्ममन्थे जह्रेऽमृतं दैत्यकुलं विजिग्ये ।
कल्पान्तदुःस्था वसुधा तथोहे तेनैष भारोतिगुरुर्न तस्य ॥ १३ ॥
स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां निषेदुषीमासनबन्धधीरः ।
जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् ॥ १४ ॥
वामनाश्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान् ।
उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः ॥ १५ ॥

When Pradyumna was only six years old, he was taken away (अपहृ) by the demon S'ambara and cast (प्र-अस्) into the ocean. There he was swallowed (निगॄ) by a large fish but he died not. The fish was caught (ग्रह्) by fishermen and carried (नी) to S'ambara's palace. There it was being cut down by his wife Mâyâvatî, when a beautiful child was seen (दृश्) in its belly. He was concealed (निगुह्) and reared (वर्धय) carefully by Máyávatî at the instance of Nárada. When he attained youth, Mâyávatî was fascinated (मोहय) by the beauty of his person and fell in love (कम्) with him. She told (कथ्) him how he was cast by S'ambara into the sea and rescued by her from the belly of a fish. When he heard (शुश्रुवस्) this, he became greatly enraged, fought with S'ambara and killed (व्यापादय) him. At that time Nârada came there and informed (श्रावय) him that he was Káma himself. He was burnt down (निर्दह्) by S'iva but was afterwards revived (जीवय) by him at the request of the gods, when Párvatî, the daughter of Himâlaya was married (परिणी) by him.

NOTES. ऋते usually governs the Abl. but sometimes the Acc, also. (२) Construe तस्यां पुरि दत्तचक्षुर्विद्वान् (हरिः) रथस्य शनैर्यातं न विवेद. (३) धुरं धरित्र्याः—The yoke of the earth i. e. the responsibility of government. अनुभाव m.- superior power. (४) चण्डिका -The goddess Durgá. (५) प्रणयनम्-Depositing of the sacred fire on the altar with recitation of Vedic hymns. (६) कृष्णा=द्रौपदी. (७) यत्र- द्वारवत्याम्. शरीरिणा-The god of love is called अनङ्ग (the bodiless), but in Dváravatî he lived i. e. manifested himself in his proper form. (८) सा- निशाचरी ताडका (९) यथागतं- यथागतस्तथा. (११) आशंस्य n.- Blessing, what is worth hoping for. पुनरुक्तभूत adj.-Superfluous, (lit. becoming a repetition). अन्यत्- पुत्रातिरिक्तम्. (१२) This is said at the end of a battle when the darkness and tumult produced by missiles had ceased. (१३) This describes the exploits of Vishnu in some of his incarnations. कल्पान्तदुःस्था-The earth was losing its balance (and therefore sinking) at the end of the *Kalpa* i. e. the time of the Universal Deluge. (१४) आसनबन्धधीरः-Steady in sitting down i. e. sitting down steadily. आददाना is the form of the Present and the Perfect participle ; here it should be taken as the Perfect participle to correspond with निषेदुषी, स्थिता, &c. ताम् = वसिष्ठधेनुम्. भूपतिः=दिलीपः. (१५) Vámana was one of the incarnations of Vishnu, which preceded his incarnation as Ráma, श्रुतमृषेः-Of which he had heard from the sage Vis'vámitra. प्रथमजन्मचेष्टितानि-The acts of his previous birth as Vámana. उन्मनाः—Feeling a pleasurable excitement. *Six years old*- षड्वर्षः, षड्वर्षदेशीयः. *Fishermen*-धीवराः. *Carefully*-यत्नतः. *At the instance of Nárada*- नारदस्यानुशासनेन, उपदेशेन. *When he attained youth*-यौवनपदवीं प्राप or आरुरोह.

LESSON III.

NUMERALS.

22. The numerals from 1 to 19 have already been given and their declension and use treated in the F. S. Course, Lesson XXII. The numerals denoting 'tens' are :—

विंशति *f.* 20	षष्टि *f.* 60
त्रिंशत् *f.* 30	सप्तति *f.* 70
चत्वारिंशत् *f.* 40	अशीति *f.* 80
पञ्चाशत् *f.* 50	नवति *f.* 90

By prefixing एक, द्वि, त्रि, चतुर्, पञ्च, षट्, सप्त, अष्ट and नव to these, intermediate numerals (from 21–29, 31–39, &c.) are formed. द्वि, त्रि and अष्ट are changed to द्वा, त्रयस् and अष्टा before विंशति and त्रिंशत् ; they remain unchanged before अशीति; before the rest the change is optional. Thus,

21 एकविंशति	36 षट्त्रिंशत्	64 चतुःषष्टि	92 द्विनवति or
22 द्वाविंशति	37 सप्तत्रिंशत्	66 षट्षष्टि	द्वानवति
23 त्रयोविंशति	38 अष्टात्रिंशत्	68 अष्टषष्टि	93 त्रिनवति or
24 चतुर्विंशति	39 नवत्रिंशत्	or अष्टाषष्टि	त्रयोनवति
25 पञ्चविंशति	42 द्विचत्वारिंशत् or	81 एकाशीति	94 चतुर्नवति
26 षड्विंशति	द्वाचत्वारिंशत्	82 द्व्यशीति	95 पञ्चनवति
27 सप्तविंशति	43 त्रिचत्वारिंशत् or	83 त्र्यशीति	96 षण्णवति
28 अष्टाविंशति	त्रयश्चत्वारिंशत्	84 चतुरशीति	97 सप्तनवति
29 नवविंशति	44 चतुश्चत्वारिंशत्	85 पञ्चाशीति	98 अष्टनवति or
31 एकत्रिंशत्	46 षट्चत्वारिंशत्	86 षडशीति	अष्टानवति
32 द्वात्रिंशत्	48 अष्टचत्वारिंशत्	87 सप्ताशीति	99 नवनवति
33 त्रयस्त्रिंशत्	or अष्टाचत्वारिंशत्	88 अष्टाशीति	
34 चतुस्त्रिंशत्	62 द्विषष्टि or द्वाषष्टि	89 नवाशीति	
35 पञ्चत्रिंशत्	63 त्रिषष्टि or त्रयःषष्टि	91 एकनवति	

The numerals 19, 29, 39, &c. may also be formed by prefixing एकोन or एकान्न or ऊन (=*minus* one) to the next numer-

al denoting a multiple of ten. Thus, नवविंशति or एकोनत्रिंशत् or एकान्नत्रिंशत् or ऊनत्रिंशत् = 29.

23. The numerals from विंशति to नवनवति are feminine nouns. Those of them that end in इ are declined like नीति *f.* and those ending in त् are declined like हरित् *f.* They are used in two ways :—(1) They may be in apposition to the noun of which they show the number agreeing with it only in case, *not* in gender and number. In this use they are always in the singular. Thus, विंशतिर्ब्राह्मणाः, त्रिंशता धेनुभिः, षष्ट्यां दिनेषु, अशीतिर्ग्रामेभ्यः, &c.

(2) They may be joined to the noun in the Genitive case and may then be used in the dual and plural. In this case they are collective nouns. Thus, ब्राह्मणानां विंशतिः-विंशती-विंशतयः, &c.

24. The numerals after 99 are likewise all nouns, whether the words signifying them are simple or compound. They are formed from शत *n.* 100, सहस्र *n.* 1000, अयुत *n.* 10000, &c. denoting the powers of ten. (See note to stanza 3, Lesson VI. page 215 of the S. S. Course).

By using द्वि, त्रि, चतुर्, &c. as numeral adjectives to शत, सहस्र, &c. or by prefixing them to शत, सहस्र, &c. so as to form a Dvigu compound, we get numerals denoting the multiples of शत, सहस्र, &c. *E. g.*

200 द्वे शते or द्विशतम्	5000 पञ्च सहस्राणि or पञ्चसहस्रम्
300 त्रीणि शतानि or त्रिशतम्	6000 षट् सहस्राणि or षट्सहस्रम्
400 चत्वारि शतानि or चतुः-शतम्	10000 दश सहस्राणि or दशसहस्रम् =अयुतम्

One mode of forming the numbers intermediate between 100 and 200, 200 and 300, &c. is to compound अधिक or उत्तर

(=more) with the numeral up to 99 and to use the compound as an adjective to शत, सहस्र, &c. ऊन (=minus) may similarly be compounded to get the same result. *E. g.*

120=विंशत्यधिकं or विंशत्युत्तरं शतम् or शतं च विंशतिश्च
195=पञ्चनवत्यधिकं or पञ्चनवत्युत्तरं शतम् or पञ्चोनं द्विशतम्
or शतं च पञ्चनवतिश्च

Another mode of forming some of these intermediate numerals is given in Art. 26.*

---

* In expressing large numbers, the digits are frequently mentioned in their order from right to left (अङ्कानां वामतो गतिः), zero (0) being called शून्य *n.* The digits themselves form a Dvandva componnd, which again is made a member of a Tatpurusha or a Bahuvrîhi compound by joining it with मित *pp. adj.* or संख्या *f.* *E. g.* द्विसप्तनवैकमिताः पुरुषाः=1972 persons; त्रिपञ्चसप्ताष्टशून्यचतुःसंख्याकानि दिनानि=408753 days.

The digits in such cases are sometimes represented by names of objects (as will be seen in the verse given below) which are popularly known to have the corresponding numbers. Thus,

1	expressed by	भूमि, इन्दु, रूप, &c.	or their synonyms.
2	„	भुज, पक्ष, नेत्र, &c.	„
3	„	पुर, लोक, गुण, अग्नि, &c.	„
4	„	वेद, समुद्र, युग, &c.	„
5	„	इषु, भूत, वायु, &c.	„
6	„	रस, ऋतु, अङ्ग, &c.	„
7	„	ऋषि, अश्व, पर्वत, &c.	„
8	„	वसु, दिग्गज, सर्प, &c.	„
9	„	निधि, रन्ध्र, ग्रह, &c.	„
0	„	अभ्र, पूर्ण , ख *n.*	„

रसगुणपूर्णमहीसमशकनृपसमयेऽभवन्ममोत्पत्तिः ।
रसगुणवर्षेण मया सिद्धान्तशिरोमणी रचितः ॥

25. The ordinals corresponding to the first ten numerals are :--

1st प्रथम or अग्रिम or आदिम (°मा *f.*)	5th पञ्चम (°मी *f.*)
	6th षष्ठ (°ष्ठी *f.*)
2nd द्वितीय (°या *f.*)	7th सप्तम (°मी *f.*)
3rd तृतीय (°या *f.*)	8th अष्टम (°मी *f.*)
4th चतुर्थ (°र्थी *f.*) or तुर्य or तुरीय (°या *f.*)	9th नवम (°मी *f.*)
	10th दशम (°मी *f.*)

NOTE. The Nom. singular of प्रथम (*m.*) is प्रथमे or °माः, and द्वितीय and तृतीय are declined like सर्व optionally in the Dat. Abl. Gen. and Loc. singulars.

The ordinals corresponding to the rest of the numerals are formed as follows :—

(*a*) By dropping the final न् of एकादशन् to नवदशन्.
" " ति of विंशति and its compounds.
" " त् of त्रिंशत्, चत्वारिंशत् and पञ्चाशत् and their compounds.
" " इ of the compounds only of षष्टि, सप्तति, अशीति and नवति.

The final अ of all these ordinals is changed to ई in the feminine.

(*b*) By adding तम (°मी *f.*) to all numerals except the first nineteen. The addition of तम to षष्टि, सप्तति, अशीति, नवति, शत, सहस्र, &c. is the only way of forming ordinals from them. ***E. g.***

15th पञ्चदश	74th चतुःसप्तत or चतुःसप्ततितम
20th विंश or विंशतितम	86th षडशीत or षडशीतितम
36th षट्त्रिंश or षट्त्रिंशत्तम	100th शततम only
41st एकचत्वारिंश or एकचत्वारिंशत्तम	1000th सहस्रतम only
50th पञ्चाश or पञ्चाशत्तम	111th एकादशाधिकशततम
60th षष्टितम only	211th एकादशाधिकद्विशततम

26. The cardinal numbers from '111' to '159,' '211' to '259,' &c. may be formed by using the shorter ordinals (given in Art. 25, *a*) from 11th to 59th as adjectives to शत, द्विशत, &c. *E. g.* 112=द्वादशं शतम्, 345=चतुश्चत्वारिंशं त्रिशतम्, &c. This rule applies to सहस्र also; thus, 1041=एकचत्वारिंशं सहस्रम्, &c.

27. Numerals compounded with गुण form adjectives denoting 'fold', 'times', &c. *E. g.* द्विगुण = two-fold or double, चतुर्गुण = four-fold or quadruple, अष्टगुण eight-fold, &c. They are compounded with भाग to denote a fraction, as त्रिभागः = तृतीयो भागः=$\frac{1}{3}$; षड्भागः=षष्ठो भागः =$\frac{1}{6}$; &c.

28. *Collective numerals.* The Collective numerals corresponding to the numbers from 2 to 10 are :—

द्वय or द्वितय or द्विक *n.*	A collection of	two
त्रय or त्रितय or त्रिक *n.*	,,	three
चतुष्टय or चतुष्क *n.*	,,	four
पञ्चतय or पञ्चक *n.* or पञ्चत् *f.*	,,	five
षट्क *n.*	,,	six
सप्तक *n.*	,,	seven
अष्टक *n.*	,,	eight
नवक *n.*	,,	nine
दशक *n.* or दशत् *f.*	,,	ten

29. *Numeral adverbs.* The adverbs of definite frequency are formed by applying कृत्वस् to all numerals except the first four, which have special forms corresponding to them. Thus,

सकृत् once	पञ्चकृत्वः five times
द्विः twice	षट्कृत्वः six times
त्रिः thrice	द्वादशकृत्वः twelve times
चतुः four times	शतकृत्वः hundred times

The suffix धा is added to numerals to form adverbs expressing kinds, ways or parts, &c. Thus, एकधा in one way; द्विधा or द्वेधा in two ways or 2 parts; त्रिधा or त्रेधा in three ways or 3 parts; चतुर्धा, पञ्चधा, षोढा or षड्धा, अष्टधा, &c.

The suffix शस् is added to numerals to express repetition. Thus,

एकशः one at a time or one by one.
द्विशः two at a time or in twos.
त्रिशः three at a time or in threes.

Also बहुशः much or many at a time.
अल्पशः little or few at a time.
सर्वशः All at once

EXERCISE IV.

पुरा प्रजापतेर्दक्षस्य दुहितरः षष्टिरासन्। स तासां त्रयोदश कश्यपाय ददौ, दश धर्माय,सप्तविंशतिमिन्दवे च। चतस्रोऽरिष्टनेमी प्रतिजग्राह। द्वे द्वे चेति षट् कृशाश्वोऽङ्गिरा बहुपुत्रश्च प्रतिजगृहुः। कश्यपस्य त्रयोदशसु भार्यास्वदितेर्द्वादशादित्याः समजायन्त, सुरभेरेकादश रुद्राश्च। दित्या द्वौ पुत्रौ जज्ञाते दनोश्च शतं पुत्रा बभूवुः। कद्र्वाः सहस्रं नागा जज्ञिरे, विनतायाश्च द्वावेव पुत्रौ बभूवतुः। सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्यो नक्षत्राख्यां जग्मुः। तासां चतुर्थ्यां रोहिण्यां स यथा बद्धभावस्तथान्यासु षड्विंशतौ नासीत्। दशानां धर्मस्यपत्नीनां द्वितीयस्या अष्टौ वसवः पुत्राः पञ्चम्या द्वादश भानवः षष्ठ्या एकोनपञ्चाशदनिला दशम्याश्च त्रयोदश विश्वेदेवाः समभवन्। अरिष्टनेमिनः षोडशापत्यानि जज्ञिरे। बहुपुत्रस्य चतस्रो विद्युतोऽजायन्त। कृशाश्वो देवर्षिस्त्रयस्त्रिंशतं पुत्रानजनयत्।

महाभूतानि पञ्चैव षष्ठं च मन उच्यते।
सप्तमी बुद्धिरित्याहुः क्षेत्रज्ञः पुनरष्टमः॥ १॥
देव्या शून्यस्य जगतो द्वादशः परिवत्सरः।
प्रनष्टमिव नामापि न च रामो न जीवति॥ २॥

द्विधा त्रिधा चतुर्धा च तमेकमपि शत्रवः ।
पश्यन्तः स्पर्धया सद्यः स्वयं पञ्चत्वमाययुः ॥ ३ ॥
ततः स भगवान् विप्रः समादिश्य नराधिपम् ।
सुष्वापैकेन पार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम् ॥ ४ ॥
अपूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः ॥ ५ ॥
पञ्चप्रसूतेरपि राज्ञ आसीत्प्रियो विशेषेण सुबाहुशत्रुः ।
वधूचतुष्केपि यथैव शान्ता प्रिया तनूजास्य तथैव सीता ॥६॥
सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य ॥७॥
दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दशस्वपि श्रुतम् ।
दशपूर्वरथं यमाख्यया दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः ॥ ८ ॥
इत्थं क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः ।
समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव ॥ ९ ॥
त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुर्यस्य स जामदग्न्यः ।
वीर्यावधूतः स्म तदा विवेद प्रकर्षमाधारवशं गुणानाम् ॥ १० ॥

Of the eighteen *Parvans* of Mahábhárata, the twelfth is the biggest. It contains three hundred and thirty-nine chapters, and fourteen thousand, seven hundred and thirty-two verses. The eighteenth is the shortest containing only five chapters, and two hundred and nine verses.

The Rigveda contains eight *Ashtakas* and each *Ashtaka* eight chapters. Thus there are sixty-four chapters in all. It is also divided into ten *Mandalas*. There are a little more than a thousand hymns, a little more than two thousand *Vargas* and a little more than ten thousand verses. At the beginning of the seventh *Mandala*, which is in the first chapter of the fifth *Ashtaka*, there are twenty-five verses addressed to *Agni*.

The year 1899th of the Christian Era corresponds to 1821st of S'âlivâhana's and 4347th of Yudhishthira's.

A Lunar year has twelve months and about 356 days. Every third year has thirteen months. Each month contains about 29½ days and each day twenty-four hours or sixty *ghatikâs*.

NOTES. *F. N.* रसगुणवर्षेण–In my thirty-sixth year. रसगुण have here the sense of an ordinal. (३) There is a pun here on the word पञ्चत्व which means 'to become five-fold' *i. e.* to be reduced to the five elements (पृथिवी, आपः, तेजः, वायुः and आकाशः) which means to suffer death. स्पर्धया &c. would therefore mean that owing to their rivalry they tried to become five-fold *i. e.* they suffered death. (६) सुबाहुशत्रुः=रामः. (८) दशरश्मिशत° – दश रश्मिशतानि यस्य सः=सहस्ररश्मिः सूर्यः. दशपूर्वरथः – दशपूर्वः (दशशब्दपूर्वः) रथः (रथशब्दः) (कर्म०)=दशरथः.(१०) सोपानपरम्परा –A series of steps. (११) Construe त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुः सः (प्रसिद्धः) जामदग्न्यो यस्य (भीष्मस्य) वीर्यावधूतः सन्, तदा (पराभवकाले) गुणानां प्रकर्षं (शौर्यादीनामतिशयं) आधारवशं (आश्रयाधीनं) विवेद स्म (स्म पादपूरणे), स्वविद्यायाः स्वशिष्ये भीष्मे स्वस्मादपि प्रकर्षाधानदर्शनात्. प्रकर्षमाधारवशं &c. The excellence to which good qualities reach depends upon the person who possesses them. *Biggest* – महत्तम. *Shortest* – लघिष्ठ. अष्टक *m.* – A book of the Rigveda. *Divided* – विभक्त. *A little more than a thousand* –ईषदधिकसहस्रम्. *Hymns* – सूक्तानि. *A verse of the Rigveda*— –ऋच् *f*, मन्त्र *m*. *Addressed to Agni*–अग्निदेवताकाः, अग्निमधिकृत्य प्रोक्ताः. *Christian Era*–ख्रिस्ताब्दः. *Correspond* – सम or समान *adj*. भू (with the Instr.). About 29½ —प्रायःसार्धा नवविंशतिः. घटिका — A division of time = Twenty-four minutes.

LESSON IV.

The Aorist.

30. The Aorist is the general past tense in Sanskrit. It denotes merely the completion of an action and is properly used to describe events which have taken place in recent time and within the knowledge of the speaker.

31. The augment अ is prefixed to a root in this tense as in the Imperfect. The forms of the Aorist without the augment अ may be used with the prohibitive particles मा and मा स्म to express the sense of the Imperative.

32. There are seven varieties of the Aorist due to differences in terminations to be applied. Most of the roots fall under one or another variety, although there are a few which belong to more than one variety. In the following treatment, the names of the varieties now in vogue are retained. It will be seen that the first, fourth, fifth and sixth varieties are analogous to one another and are developed by the successive addition of स्, इष् and सिष् to the terminations of the Imperfect of the *third* Conjugation. The second, third and seventh varieties have likewise a great resemblance to one another and are developed by the addition of स to the terminations of the Imperfect of the *first* Conjugation.

First Variety.

33. This variety is Parasmai. only. The terminations to be added are the same as those of the Imperfect of the third Conjugation, viz.

Singular.	*Dual.*	*Plural.*
अम्	व	म
स्	तम्	त
त्	ताम्	उस्

Note. Before उस्, the preceding आ is dropped.

34. The roots इ 'to go' (changed to गा), स्था, दा, धा, दो (= दा), पा 'to drink' and भू belong to this variety only. The roots घ्रा, शो (=शा) and सो (=सा) belong to this as well as to the sixth variety.

The root धे (=धा belongs to this, to the third and to the sixth variety. The roots दा, धा and स्था, when Atmanepadin, take the fourth variety in that *Pada*.

Rt. दा or दो			Rt. इ 'to go.'		
Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
अदाम्	अदाव	अदाम	अगाम्	अगाव	अगाम
अदाः	अदातम्	अदात	अगाः	अगातम्	अगात
अदात्	अदाताम्	अदुः	अगात्	अगाताम्	अगुः

Rt. भू—अभूवम् (irr.), अभूव, अभूम । अभूः, अभूतम्, अभूत । अभूत्, अभूताम्, अभूवन् (irr.) ।

SECOND VARIETY.

35. This variety is Parasmai. only, except in the case of a few roots mentioned in Art. 36, *a* below, which are conjugated in this variety in both the *Padas*. The terminations to be applied are the same as those of the Imperfect of the first Conjugation, viz.

PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
अम्	व	म	इ	वहि	महि
स् (:)	तम्	त	थाः	आथाम्	ध्वम्
त्	ताम्	अन्	त	आताम्	अन्त

Note. The final अ of the base is lengthened before व, म, वहि and महि, and dropped before अम्, अन् and अन्त. The initial आ of आथाम् and आताम् is changed to इ.

To form the base, अ is added to the root without any change of the radical vowel, but the penultimate nasal, if any, is dropped.

36. (*a*) The roots अस् 'to throw' (b. अस्थ्), वच् (b. वोच्), ख्या (b. ख्य्), and ऋ 3rd Conj. belong to this variety necessarily and even when Atmanepadin. The *Anit* roots लिप्, सिच् and ह्वे (b. ह्व) belong to this variety necessarily in the Parasmaipada and to this as well as to the fourth variety in the Atmanepada.

(*b*) Many Parasmai. roots of the fourth Conjugation ending in consonants belong to this variety only. The most important of these are—ऋध्, कुप्, कृश्, क्रुध्, क्लम्, क्लिद्, क्षम्, क्षुध्, क्षुभ्, गृध्, तम्, तुष्, तृप्, तृष्, दम्, दुष्, दृप्, द्रुह्, नश्, पुष्, प्लुष्, भ्रंश्, भ्रम्, मद्, मुह्, यस्, रुष्, लुट्, लुप्, लुभ्, शक्, शम्, शुध्, शुष्, श्रम्, श्लिष् 'to adhere,' सिध्, स्निह्, स्विद् and हृष्.

(*c*) The roots आप्, गम्, घस्, पत् (b. पप्), पिष्, मुच्, लुप्, विद् 'to obtain', विष्, शक्, शद्, शास् 'to rule' (b. शिष्), शिष्, सद्, सृ 3rd Conj. (b. सर्) and सृप् also belong to this variety necessarily. (In the Atmanepada गम्, मुच् and लुप् take the fourth, विद् takes the fourth and the fifth, while विष् takes the seventh variety).

37. (*a*) The roots क्षुद्, घुष्, च्युत्, छिद्, जॄ 4th Conj. (b. जर्), दृश् (b. दर्श्), निज् 3rd Conj., बुध् 'to know,' भिद्, युज् 7th Conj., रिच् 7th Conj., रुद्, रुध्, विच्, विज् 3rd Conj., शुच् 4th Conj., श्चुत्, श्च्युत्, श्वि (b. श्व्), स्कन्द्, स्तम्भ् and स्फुट् 1st Conj. 'to break' belong to this variety optionally in the Parasmaipada.

(*b*) The roots कॢप्, क्षुभ्, द्युत्, ध्वंस्, भ्रंश्, रुच्, वृत्, वृध्, शुभ्, श्वित्, स्यन्द्, स्रंस् and स्विद्, all of the first Conjugation

and Atmanepadin, belong to this variety optionally and are conjugated in the Parasmaipada.

Note. Of these roots, such as belong to this variety optionally and in the Parasmaipada only take the fourth or the fifth variety in the Atmanepada according as they are *Anit* or *Set*. श्लिष् 'to embrace' takes the seventh, and श्वि takes the third in addition to the fifth variety.

पुष् 4. P. and द्युत् 1. A.

Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
अपुषम्	अपुषाव	अपुषाम	अद्युतम्	अद्युताव	अद्युताम
अपुषः	अपुषतम्	अपुषत	अद्युतः	अद्युततम्	अद्युतत
अपुषत्	अपुषताम्	अपुषन्	अद्युतत्	अद्युतताम्	अद्युतन्

Rt. वच् U. अवोचम्, अवोचाव, अवोचाम। अवोचः, अवोचतम्, अवोचत। अवोचत्, इ० ॥ अवोचे, अवोचावहि, अवोचामहि। अवोचथाः, अवोचेथाम्, अवोचध्वम्। अवोचत, अवोचेताम्, अवोचन्त।

पत् P. अपप्तम्, अपप्ताव, अपप्ताम। अपप्तः, अपप्ततम्, अपप्तत। अपप्तत्, इ०।

ऋ P. आरम्, आराव, आराम। आरः, आरतम्, आरत। आरत्, आरताम्, आरन्।

ऋ with सम् A. समारे, समारावहि, समारामहि। समारथाः, समारेथाम्, समारध्वम्। समारत, समारेताम्, समारन्त।

SIXTH VARIETY.

38. This variety is Parasmai. only. The terminations to be applied to roots in this variety are obtained by prefixing to the terminations of the first variety सी in the 2nd and 3rd Per. sing. and सिष् in others. The terminations, thus formed, are—

Singular.	*Dual.*	*Pluaal.*
सिषम्	सिष्व	सिष्म
सीः	सिष्टम्	सिष्ट
सीत्	सिष्टाम्	सिषुः

39. Roots ending in आ (as also those ending ए, ऐ and ओ which change their finals to आ) and not necessarily taking the first or the second variety, belong to this variety in the Parasmaipada. यम्, नम् and रम् when Parasmaipadin take this variety only. The root ली 9. P. (changed to ला optionally) and दरिद्रा may take this variety as ending in आ.

Note The roots यम्, नम् and रम् when Atmanepadin, and ली take the fourth, and दरिद्रा the fifth variety.

Rt. या 'to go' and यम् 'to restrain.'

Singular.	*Dual.*	*Plural.*
अयासिषम्	अयासिष्व	अयासिष्म
अयासीः	अयासिष्टम्	अयासिष्ट
अयासीत्	अयासिष्टाम्	अयासिषुः
अयंसिषम्	अयंसिष्व	अयंसिष्म
अयंसीः	अयंसिष्टम्	अयंसिष्ट
अयंसीत्	अयंसिष्टाम्	अयंसिषुः

Rt. रम् with वि P. व्यरंसिषम्, व्यरंसिष्व, व्यरंसिष्म । व्यरंसीः, व्यरंसिष्टम्, व्यरंसिष्ट । व्यरंसीत्, व्यरंसिष्टाम्, व्यरंसिषुः ।

SEVENTH VARIETY.

40. This variety is both Parasmai. and Atmane. The terminations to be applied in this variety are derived from those of the second by prefixing स to them. Thus,

PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
Sing.	*Dual*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
सम्	साव	साम	सि	सावहि (or वहि)	सामहि
सः	सतम्	सत	सथाः (or थाः)	साथाम्	सध्वम् (or ध्वम्)
सत्	सताम्	सन्	सत (or त)	साताम्	सन्त

Note. The Atmanepada terminations, enclosed in brackets, are applied optionally to लिह्, विह्, दुह् and गुह् only.

41. *Anit* roots ending in श्, ष् or ह् and having इ, उ or ऋ for their penultimate belong to this variety. They are – क्रुश् , दिश्, मृश् , रिश् , रुश्, लिश्, विश्, स्पृश्, कृष् , त्विष् , द्विष्, विष् Atm., श्लिष् ' to embrace,' दिह्, दुह्, मिह्, रुह् and लिह्. Of these मृश्, स्पृश् and कृष् take the fourth variety also. The root दृश् takes the second and the fourth variety, and the roots (पुष्, तुष्, दुष्, पिष्, शिष् , शुष्) which belong to the second variety do not take this variety. The *Vet* roots क्लिश् and गुह् take this variety and the fifth.

42. No change of the radical vowel takes place in this variety. The final श्, ष् or ह् of roots combine with the initial स of terminations into क्ष् by S. R. 16, 24 and 27. The initial ग् and द् of roots ending in ह् are changed to घ् and ध् by S. R. 28.

Rt. विश् P. and विश् with नि A.

PARASMAIPADA.

अविक्षम्	अविक्षाव	अविक्षाम
अविक्षः	अविक्षतम्	अविक्षत
अविक्षत्	अविक्षताम्	अविक्षन्

ATMANEPADA.

न्यविक्षि	न्यविक्षावहि	न्यविक्षामहि
न्यविक्षथाः	न्यविक्षाथाम्	न्यविक्षध्वम्
न्यविक्षत	न्यविक्षाताम्	न्यविक्षन्त

Rt. दुह् (P.) अधुक्षम्, अधुक्षाव, अधुक्षाम । अधुक्षः, अधुक्षतम्, अधुक्षत । अधुक्षत्, अधुक्षताम्, अधुक्षन् ।

(A.) अधुक्षि, अधुक्षावहि or अदुह्वहि, अधुक्षामहि । अधुक्षथाः or अदुग्धाः, अधुक्षाथाम्, अधुक्षध्वम् or अधुग्ध्वम् । अधुक्षत or अदुग्ध, अधुक्षाताम्, अधुक्षन्त ।

लिह् (A.) अलिक्षि, अलिक्षावहि or अलिह्वहि, अलिक्षामहि । अ-

लिक्षथाः or अलीढाः, अलिक्षाथाम्, अलिक्षध्वम् or अलीढ्वम्। अलिक्षत or अलीढ, अलिक्षाताम्, अलिक्षन्त।

गुह् (P.) अघुक्षम्, अघुक्षाव, अघुक्षाम । अघुक्षः, अघुक्षतम्, अघुक्षत। अघुक्षत्, इ०।

(A.) अघुक्षि, अघुक्षावहि or अगुह्वहि, अघुक्षामहि। अघुक्षथाः or अगूढाः, अघुक्षाथाम्, अघुक्षध्वम् or अघूढ्वम्। अघुक्षत or अगूढ, अघुक्षाताम्, अघुक्षन्त।

Note. See S R, 26. *b*, 27. *b*, and 28 for अदुग्धाः, अगूढाः, अधुग्ध्वम्, अघूढ्वम्, &c.

EXERCISE IV.

अथ गच्छता कालेन राज्ञा पुरूरवसा सहोर्वशी गन्धमादनं विहर्तुमगमत्। तत्र केनापि हेतुना सा राज्ञेऽकुपत्तं च परित्यज्य निरयासीत्। ततः सा गुरुशापसंमूढहृदया स्त्रीजनपरिहरणीयं कुमारवनं यदृच्छया प्राविक्षत्। तत्र सद्य एव तस्या रूपं काननोपान्तवर्तिलताभावेन पर्यणंसीत्। तस्य राज्ञोऽप्युर्वशीमन्विष्यतस्तस्मिन्कानने कतिपयान्यहान्यत्ययासिषुः। तया वियोगेन शोकविकलः स उन्मत्तोऽभूदितस्ततश्च कानने पर्यभ्रमत्। तथा परिभ्रमन्नेकदा स रक्ताशोकस्तबकसमरागं कंचिन्मणिमदर्शत्। अयं मणिः संगमनीयो नाम धार्यमाणोऽचिरात्प्रियजनेन तव संगममावहेदिति कश्चिन्मुनिस्तं समादिक्षत्। तं गृहीत्वा परिक्रामन्नसौ लतामेकां वने स्वप्रियानुकारिणीमालिङ्गितुं प्रावृतत्। स्पृष्टमात्रायास्तस्याः स्थान उर्वशी प्रादुरभूत्। तां दृष्ट्वा तस्य राज्ञोऽन्तरात्मा प्राहृषत्प्रियाविरहज उन्मादश्च व्यनशत्।

स पृष्टः सर्वतो वार्तमाख्यद्राज्ञे न सन्ततिम्॥ १॥

अत्र स्थिता तृणमदाद्बहुशो यदेभ्यः
सीता ततो हरिणकैर्न विमुच्यते स्म॥ २॥

आतिथ्यमनिवारितातिथिः कर्तुमाश्रमगुरुः स नाश्रमत्॥ ३॥

अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः पदं पदव्यां सगरस्य सन्ततेः॥४॥

अनंसीच्चरणौ तस्य मन्दिरादिन्द्रजिद्व्रजन् ।
गते तस्मिन्नुपारंसीत्संरम्भाद्रक्षसां पतिः ॥ ५ ॥
निजकेतुशिरःश्रितः सुपर्णादुदपतन्नयुतानि पक्षिराजाम् ॥ ६ ॥
मौलैः सार्धं स्थविरसचिवैर्हैमसिंहासनस्था
राज्ञी राज्यं विधिवदशिषद्भर्तुरव्याहताज्ञा ॥ ७ ॥
समिताविति विक्रमानमृष्यन्गतभीराह्वत चेदिराण्मुरारिम् ॥८॥
सा सीतामङ्कमारोप्य भर्तृप्रणिहितेक्षणाम् ।
मा मेति व्याहरत्येव तस्मिन्पातालमभ्यगात् ॥ ९ ॥
हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् ॥१०॥
प्राज्यमाज्यमसकृद्वषट्कृतं निर्मलीमसमलीढ पावकः ॥ ११ ॥
वाच्यस्त्वया मद्वचनात्स राजा वह्नौ विशुद्धामपि यत्समक्षम् ।
मां लोकवादश्रवणादहासीः श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य ॥१२॥
पुरं निषादाधिपतेरिदं तद्यस्मिन्मया मौलिमणिं विहाय ।
जटासु बद्धास्वरुदत्सुमन्त्रः कैकेयि कामाः फलितास्तवेति ॥ १३ ॥
स काञ्चने यत्र मुनेरनुज्ञया नवाम्बुदश्यामवपुर्न्यविक्षत ।
जिगाय जम्बूजनितश्रियः श्रियं सुमेरुशृङ्गस्य तदा तदासनम् ॥ १४॥

Once upon a time the prince went out (इ) hunting and was carried away to a great distance in the pursuit of an antelope. While he was alone in the wood, the day came to an end (अति-या) and the night set in (प्र-वृत्). So he ascended (आ-रुह्) a tree to pass the night. Immediately afterwards a bear which had been followed by a lion came (प्र-आप्) there and got upon the same tree. It saw (दृश्) the prince frightened, but said (वच्) to him with a human voice "Fear not (भयमुपगम्), thou art my friend". The prince confiding in the bear's assurance went to sleep (सं-विश्), while the bear remained (स्था) awake. Then the lion below said (अभि-धा) to the bear "Throw me down this man and I shall

leave thee." Then the bear said (प्रति-वच्) "Villain, I will not cause the death of a friend." After some time the bear fell asleep (निद्रां गम्) while the prince kept awake. The lion said (अभि-धा) again "Man, throw me down the bear." When he heard that, the prince, anxious for his own safety, wanted to please the lion, and tried to throw down the bear, but fortunately it did not fall (पत्). The bear then uttered a curse (शापं दा) against the treacherous prince, owing to which, when he returned (नि-वृत्) to his palace in the morning, he went out of his mind (प्र-मुह्). When the king knew (ज्ञा) this, he became very sad (वि-सद्), called (आ-ह्वे) his ministers and told (आ-दिश्) them to find the cause of the prince's madness.

NOTES. गुरुशापसंमूढ°—Urvas'í did not remember the rule, by which women were not to enter the forest of Kártikeya, owing to the curse pronounced against her by her teacher (भरत). स्त्रीजनपरिहरणीयम् - To be avoided by women. कुमारवनम् - The forest of Kártikeya, the son of S'iva. He is called कुमार because of his having taken a vow to live a bachelor (ब्रह्मचारिन्.) पर्यणंसीत् - The root नी with परि means "to be changed to". स्पृष्टमात्रायास्तस्याः स्थाने &c. No sooner was it touched than Urvas'í appeared in its place. (३) आश्रमगुरुः - See note on verse (11) of Lesson I. (४) मा निधाः पदं पङ्क्त्याम् &c. -Do not place your foot in the (dangerous) position of the sons of Sagara, *i. e.* do not tread in their footsteps or follow their example. King Sagara was performing a horse-sacrifice (अश्वमेध) for the hundredth time hoping thereby to occupy the place of Indra in heaven. Indra in fear stole away the sacrificial horse, carried it off to Pátála (nether regions) and tied it in the hermitage of Kapila. The 60,000 sons of Sagara went to Pátála and accused the sage of having stolen the

horse. The sage in consequence reduced them to ashes by his curse. (५) उपारंसीत्-The root रम् with उप is both Parasmai. and Atmane. (६) निजकेतुशिरःश्रितः—°शिरः श्रयतीति निजकेतुशिरःश्रित् तस्मात् (See Art. 84 (1) page 155 of the S. S. Course). The eagle (सुपर्ण) marked the flag-staff (*i. e.* stood on its top) of the chariot of Vishnu or Krishna. पक्षिराज् *m.* - An eagle. (८) चेदिराट्- चेदिषु राजत इति· आह्वत - The root ह्वे with आ in the sense of 'to challenge' is Atmane. विक्रमान्= मुरारेः पराक्रमान्. (९) सा - पृथ्वी (the mother of Sîtá). तस्मिन् भर्तरि (रामे). (११) The adverb असकृत् refers to अलीढ· वषट्कृतम्–Poured into the fire after uttering वषट् (१२) This is said by Sîtá whom king Ráma abandoned owing to unfavourable rumours prevailing among the people. (१३) मौलिमणिः- The crest-jewel worn as the sign of royalty. सुमन्त्रः—The charioteer of Das'aratha, who took Ráma to the forest when Das'aratha banished him at the instigation of his favourite wife Kaikeyî (१४) यत्र- यस्मिन्नासने न्यविक्षत- The root विश् with नि is always Atmane. जम्बूजनितश्रियः- जम्बूभिः (नीलफलवद्भिस्तरुभिः) जनिता श्रीर्यस्य तत् (*n.*) तथोक्तस्य सुमेरुशृङ्गस्य हेमाद्रेः शिखरस्य. The compound adjective जम्बूजनितश्रि is declined like सुधि *n.* (See page 52 of the S. S. Course) and takes optionally the Masculine terminations in the Dat. Abl. Gen. and Loc. singular and the Gen. and Loc. dual (See the declension of शुचि *n.* on page 40 of the F. S. Course). जिगाय &c.- Surpassed the splendour of the summit of Meru which derives its beauty from the *jambú* trees. *Confiding in the bear's assurance* - ऋक्षस्य वचसि विश्वसन्. *Villain* - पाप *adj.* *Awake*-प्रबुद्धः, अवनिद्रः. *Anxious for his own safety*- आत्मत्राणपरायणः. *Wanted to please* - प्रसादयितुकामः, आराधयितुमनाः. *To throw down* - अधः प्रक्षेप्तुम्. *Fortunately* - दैवबलात्, भाग्यवशात्. *Treacherous* - मित्रद्रुह्, मित्रघातिन्. *Became very sad*- भृशं व्यषदत्. (See Art. 58 of the F. S. Course). *To find the cause &c.*-उन्मादकारणं परिज्ञायतामिति,-विनिश्चीयतामिति.

LESSON V.

The Aorist (continued).

Fourth Variety.

43. This variety and the fifth are the most general and important varieties. The terminations of the fourth variety are obtained by prefixing स् to the Parasmaipada and the Atmanepada terminations of the Imperfect of the third Conjugation, (except in the 2nd and the 3rd Per. singular Parasmaipada, where the terminations are सीः and सीत् respectively.) They are :—

Parasmaipada			Atmanepada		
Sing.	*Dual.*	*Plural.*	*Sing.*	*Dual.*	*Plural.*
सम्	स्व	स्म	सि	स्वहि	स्महि
सीः	(स्तम्)	(स्त)	(स्थाः)	साथाम्	ध्वम् (S.R.35)
सीत्	(स्ताम्)	सुः	(स्त)	साताम्	सत

Note. The terminations given in brackets, viz. स्तम्, स्त, स्ताम्, स्थाः and स्त drop their initial स् when applied to bases ending in short vowels, or consonants excepting nasals and र्. The termination ध्वम् is changed to ढ्वम् by S. R. 40.

44. *Anit* roots which are not restricted to other varieties take this variety. Such *Anit* roots as are *Ubhayapadin* and are restricted to some other variety in the Parasmaipada only, take this variety in the Atmanepada. *Vet* roots take this variety optionally under the same conditions as given above.

Exceptions. स्तु, सु and हन् (all *Anit*) do not take this variety in the Parasmaipada. The *Vet* roots अञ्ज् and धू (Parasmai.) do not take this variety. Roots ending in ऋ, preceded by a conjunct consonant, take this variety necessarily in the Parasmaipada and optionally in the Atmanepada.

Lastly *Set* roots ending in ॠ and the root वृ take this variety optionally in the Atmanepada.

45. Before the Parasmai. terminations the vowel of the root takes *Vriddhi.* In the case of मस्ज् a nasal is added after *Vriddhi.* In the case of सृज् and दृश्, रा is substituted for आर्, and this substitution is optional in the case of तृप्, दृप्, मृश्, स्पृश् and कृष् when they take this variety.

Before the Atmane. terminations, final इ, ई and उ, ऊ are gu*n*ated, and all other radical vowels remain unchanged, (ॠ being liable to be changed to ईर् and ऊर् by S. R. 30).

Final consonants of roots combine with the initial consonants of terminations according to the general rules of Internal *Sandhi* given before.

Rt. कृष्, भज् and भिद् (all *U.*)

PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
Sing.	*Dual.*	*Plural.*	*Sing.*	*Dual.*	*Plural.*
अकार्षम्	अकार्ष्व	अकार्ष्म	अकृषि	अकृष्वहि	अकृष्महि
अकार्षीः	अकार्ष्टम्	अकार्ष्ट	अकृथाः	अकृषाथाम्	अकृड्ढ्वम्
अकार्षीत्	अकार्ष्टाम्	अकार्षुः	अकृत	अकृषाताम्	अकृषत
अभाक्षम्	अभाक्ष्व	अभाक्ष्म	अभक्षि	अभक्ष्वहि	अभक्ष्महि
अभाक्षीः	अभाक्तम्	अभाक्त	अभक्थाः	अभक्षाथाम्	अभग्ध्वम्
अभाक्षीत्	अभाक्ताम्	अभाक्षुः	अभक्त	अभक्षाताम्	अभक्षत
अभैत्सम्	अभैत्स्व	अभैत्स्म	अभित्सि	अभित्स्वहि	अभित्स्महि
अभैत्सीः	अभैत्तम्	अभैत्त	अभित्थाः	अभित्साथाम्	अभिद्ध्वम्
अभैत्सीत्	अभैत्ताम्	अभैत्सुः	अभित्त	अभित्साताम्	अभित्सत

Rt. श्रु P. अश्रौषम्, अश्रौष्व, अश्रौष्म । अश्रौषीः, अश्रौष्टम्, अश्रौष्ट ।
अश्रौषीत्, अश्रौष्टाम्, अश्रौषुः ।

Rt. नी P. अनैषम्. अनैष्व, अनैष्म। अनैषीः, अनैष्टम्, अनैष्ट। अनैषीत्, अनैष्टाम्, अनैषुः।

" A. अनेषि, अनेष्वहि, अनेष्महि। अनेष्ठाः, अनेषाथाम्, अनेढ्वम्। अनेष्ट, अनेषाताम्, इ०।

ज्ञा A. अज्ञासि, अज्ञास्वहि, अज्ञास्महि। अज्ञास्थाः, अज्ञासाथाम्, अज्ञाध्वम्। अज्ञास्त, इ०।

स्तु A. अस्तोषि, अस्तोष्वहि, अस्तोष्महि। अस्तोष्ठाः, अस्तोषाथाम्, अस्तोढ्वम्। अस्तोष्ट, इ०।

स्तॄ A. अस्तीर्षि, अस्तीर्ष्वहि, अस्तीर्ष्महि। अस्तीर्ष्ठाः, अस्तीर्षाथाम्, अस्तीर्ढ्वम्। अस्तीर्ष्ट, इ०।

वॄ A. अवूर्षि, अवूर्ष्वहि, अवूर्ष्महि,। अवूर्ष्ठाः, अवूर्षाथाम्, अवूर्ढ्वम्। अवूर्ष्ट, अवूर्षाताम्, इ०।

मस्ज् P. अमाङ्क्षम्. अमाङ्क्ष्व, अमाङ्क्ष्म। अमाङ्क्षीः, अमाङ्क्तम्। अमाङ्क्त। अमाङ्क्षीत्, अमाङ्क्ताम्, अमाङ्क्षुः।

यज् P. अयाक्षम्, अयाक्ष्व, अयाक्ष्म। अयाक्षीः, अयाष्टम्, अयाष्ट। अयाक्षीत्, अयाष्टाम्, इ०।

" A. अयक्षि, अयक्ष्वहि, अयक्ष्महि। अयष्ठाः, अयक्षाथाम्, अयड्ढ्वम्। अयष्ट, अयक्षाताम्, इ०।

पद् A. अपत्सि, अपत्स्वहि, अपत्स्महि। अपत्थाः, अपत्साथाम्, अपद्ध्वम्। अपादि (irr.), अपत्साताम्, अपत्सत।

बन्ध् P. अभान्त्सम्, अभान्त्स्व, अभान्त्स्म। अभान्त्सीः, अबान्द्धम्, अबान्द्ध। अभान्त्सीत्, अबान्द्धाम्, अभान्त्सुः।

बुध् 4. A. अभुत्सि, अभुत्स्वहि, अभुत्स्महि। अबुद्धाः, अभुत्साथाम्, अभुद्ध्वम्। अबोधि (irr.) or अबुद्ध, अभुत्साताम्, अभुत्सत।

दह् P. अधाक्षम्, अधाक्ष्व, अधाक्ष्म। अधाक्षीः, अदाग्धम्, अदाग्ध। अधाक्षीत्, अदाग्धाम्, इ०।

वह् P. अवाक्षम्, अवाक्ष्व, अवाक्ष्म। अवाक्षीः, अवोढम्, अवोढ। अवाक्षीत्, अवोढाम्, अवाक्षुः।

", A. अवक्षि, अवक्ष्वहि, अवक्ष्महि। अवोढाः, अवक्षाथाम्, अवोढ्वम्। अवोढ. अवक्षाताम्, अवक्षत।

Rt. नह् P. अनात्सम्, अनात्स्व, अनात्स्म। अनात्सीः, अनाद्धम्, अनाद्ध। अनात्सीत्, अनाद्धाम्, अनात्सुः।

,, A. अनत्सि, अनत्स्वहि, अनत्स्महि। अनद्धाः, अनत्साथाम्, अनद्ध्वम्। अनद्ध, अनत्साताम्, अनत्सत।

गाह् A. अघाक्षि, अघाक्ष्वहि, इ०। अगाढाः, अघाक्षाथाम् अघाढ्वम्। अगाढ, अघाक्षाताम्, इ०।

मन् 4. A. अमंसि, अमंस्वहि, इ०। अमंस्थाः, अमंसाथाम्, अमन्ध्वम्। अमंस्त, अमंसाताम्, इ०।

रम् A. अरंसि, अरंस्वहि, इ०। अरंस्थाः, अरंसाथाम्, अरन्ध्वम्। अरंस्त, अरंसाताम्, इ०।

दंश् P. अदाङ्क्षम्, अदाङ्क्ष्व, इ०। अदाङ्क्षीः, अदांष्टम्, अदांष्ट। अदाङ्क्षीत्, अदांष्टाम्, अदाङ्क्षुः।

दृश् P. अद्राक्षम्, अद्राक्ष्व, इ०। अद्राक्षीः, अद्राष्टम्, अद्राष्ट। अद्राक्षीत्, अद्राष्टाम्, अद्राक्षुः।

कृष् P. अक्राक्षम् or अकार्क्षम्, इ०। अक्राक्षीः or अकार्क्षीः, अक्राष्टम् or अकार्ष्टम्, अक्राष्ट or अकार्ष्ट। अक्राक्षीत् or अकार्क्षीत्, अक्राष्टाम् or अकार्ष्टाम्, अक्राक्षुः or अकार्क्षुः।

वस् P अवात्सम्, अवात्स्व, इ०। अवात्सीः, अवात्तम्, अवात्त। अवात्सीत्, अवात्ताम्, अवात्सुः।

मृज् P. अमार्क्षम्, अमार्क्ष्व, इ०। अमार्क्षीः, अमार्ष्टम्, अमार्ष्ट। अमार्क्षीत्, अमार्ष्टाम्, अमार्क्षुः।

प्रछ् P. अप्राक्षम्, अप्राक्ष्व, इ०। अप्राक्षीः, अप्राष्टम्, अप्राष्ट। अप्राक्षीत् अप्राष्टाम्, अप्राक्षुः।

रभ् A. अरप्सि, अरप्स्वहि, इ०। अरब्धाः, अरप्साथाम्, अरब्ध्वम्। अरब्ध, अरप्साताम्, अरप्सत।

46. *Irregularities.* (*a*) घस् is substituted for अद् in the Aorist (Act.), and takes the second variety.

(*b*) वध् is substituted for हन् necessarily in the Parasmaipada and optionally in the Atmanepada, and belongs to the fifth variety. The final न् of हन् is dropped before the Atmanepada terminations of the fourth variety. Thus,

Rt. हन् (Atm.) अहसि, अहस्वहि, इ०। अहथाः, अहसाथाम्, अहध्वम् अहत, अहसाथाम्, अहसत।

(*c*) गम् (Atm.) and यम् with उप (Atm.) drop their final म् optionally. (गम् P. takes the second and यम् P. the sixth variety). Thus,

Rt. गम् with सम् A. समगसि, समगस्वहि, इ०। समगथाः, समगसाथाम्, समगध्वम्। समगत, इ०। or समगंसि, समगंस्वहि, इ०। समगंस्थाः, समगंसाथाम्, समगन्ध्वम्। समगंस्त, इ०।
यम् with उप A. उपायसि or उपायंसि, इ०।

(*d*) The roots दा, धा and स्था change their final आ to इ, when they take this variety in the Atmanepada. Thus,

Rt. दा A. अदिषि, अदिष्वहि, इ०। अदिथाः, अदिषाथाम्, अदिढ्वम्। अदित, अदिषाताम्, अदिषत।

स्था with प्र A. प्रास्थिषि, इ०। प्रास्थिथाः, इ०। प्रास्थित, इ०।

(*e*) In the case of इ with अधि 'to study', गी may be optionally substituted for इ. (This takes place in the Conditional also). Thus, अध्यैषि, अध्यैष्वहि, इ०। अध्यैष्ठाः, अध्यैषाथाम्, अध्यैढ्वम्। अध्यैष्ट, इ०। or अध्यगीषि, अध्यगीष्वहि, इ०। अध्यगीष्ठाः, अध्यगीषाथाम्, अध्यगीढ्वम्। अध्यगीष्ट, इ०।

(*f*) The root ली is changed to ला optionally in the Aorist, the Futures, the Conditional, and the Benedictive (Atm.). When it is changed to ला it takes the sixth variety in the Parasmaipada, and the fourth in the Atmanepada. Otherwise it comes under the fourth in both the *Padas*. Thus,

Rt. ली A. अलेषि or अलासि, इ०। अलेष्ठाः or अलास्थाः, अलेषाथाम् or अलासाथाम्, अलेढ्वम् or अलाध्वम्। अलेष्ट or अलास्त, इ०।

FIFTH VARIETY.

47. Most of the *Set* roots belong to this variety, which differs from the fourth in taking the intermediate

इ before the terminations of the latter. The terminations, therefore, are—

	PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.	
Sing.	*Dual.*	*Plural.*	*Sing.*	*Dual.*	*Plural.*
इषम्	इष्व	इष्म	इषि	इष्वहि	इष्महि
ईः	इष्टम्	इष्ट	इष्ठाः	इषाथाम्	इध्वम्
ईत्	इष्टाम्	इषुः	इष्ट	इषाताम्	इषत

Note. The termination इध्वम् is changed to इढ्वम् optionally according to S. R. 40. The intermediate इ prefixed to terminations in this variety is lengthened necessarily in the case of ग्रह्, and optionally in the case of वृ and roots ending in ॠ when Atmanepadin. (See Art. 91, *b* page 169 of the S. S. Course).

48. *Set* roots which are not restricted to other varieties take this variety. Those *Set* roots which belong to any of the other varieties in the Parasmaipada only take this variety in the Atmanepada. *Vet* roots take this variety optionally under the same conditions.

Exceptions. स्तु and सु take this variety in the Parasmaipada though *Anit.* अञ्ज् and धू (Parasmai.) take this variety only. Roots ending in ऋ preceded by a conjunct consonant, and those ending in ॠ and the root वृ belong to this variety optionally in the Atmanepada.

49. In forming the Parasmai. base, the final vowels take *Vriddhi*; but the finals of श्वि and जागृ take *Guna*. Penultimate short vowels, other than अ, take *Guna*. The penultimate अ of वद् and व्रज् and of roots ending in र् and ल् take *Vriddhi*, and that of कद्, लग्, हस्, क्षण्

and श्वस् as well as of roots ending in ह् and म् remains unchanged. The penultimate अ of other roots takes *Vriddhi* optionally. The final आ of दरिद्रा is dropped in this variety.

In the Atmanepada, final vowels (short or long) and penultimate prosodially short vowels take *Guna* ; other radical vowels remain unchanged.

Rt. विद् P., लू U. and मुद् A.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
P.	अवेदिषम्	अवेदिष्व	अवेदिष्म
	अवेदीः	अवेदिष्टम्	अवेदिष्ट
	अवेदीत्	अवेदिष्टाम्	अवेदिषुः
	अलाविषम्	अलाविष्व	अलाविष्म
	अलावीः	अलाविष्टम्	अलाविष्ट
	अलावीत्	अलाविष्टाम्	अलाविषुः
A.	अमोदिषि	अमोदिष्वहि	अमोदिष्महि
	अमोदिष्ठाः	अमोदिषाथाम्	अमोदिध्वम्
	अमोदिष्ट	अमोदिषाताम्	अमोदिषत
	अलविषि	अलविष्वहि	अलविष्महि
	अलविष्ठाः	अलविषाथाम्	अलविध्वम्-ढ्वम्
	अलविष्ट	अलविषाताम्	अलविषत

Rt. श्वि P. अश्वयिषम्, अश्वयिष्व, इ० । अश्वयीः, अश्वयिष्टम्, इ० । अश्वयीत्, इ० ।

स्तु P. अस्ताविषम्, अस्ताविष्व, इ० । अस्तावीः, इ० । अस्तावीत्, अस्ताविष्टाम्, इ० ।

स्तृ P. अस्तारिषम्, अस्तारिष्व, इ० । अस्तारीः, इ० । अस्तारीत्, इ० ।
" A. अस्तरिषि or अस्तरीषि, अस्तरिष्वहि or अस्तरीष्वहि, इ० । अस्तरिष्ठाः or अस्तरीष्ठाः, इ० । अस्तरिष्ट or अस्तरीष्ट, इ० ।

वृ A. अवरिषि or अवरीषि, अवरिष्वहि or अवरीष्वहि, इ० ।

„ P. अवारिषम्, अवारिष्व, इ० ।

गुह् P. अगूहिषम् (See Art. 91, *a.* of the S. S. Course), अगूहिष्व, इ० ।

„ A. अगूहिषि, अगूहिष्वहि, इ० ।

तृप् P. अतर्पिषम्, अतर्पिष्व, इ० । अतर्पीः, अतर्पिष्टम्, इ० । अतर्पीत्, इ० ।

मृज् P. अमार्जिषम् (See Art. 91, *a* of the S. S. Course), अमार्जिष्व, इ० ।

ग्रह् P. अग्रहीषम्, अग्रहीष्व, इ० । अग्रहीः, अग्रहीष्टम्, इ० । अग्रहीत्, इ० ।

A. अग्रहीषि, अग्रहीष्वहि, इ० । अग्रहीष्ठाः, इ० । अग्रहीष्ट, इ० ।

जागृ P. अजागरिषम्, अजागरिष्व, इ० । अजागरीः, इ० । अजागरीत्, इ० ।

पठ् P. अपठिषम् or अपाठिषम्, अपठिष्व or अपाठिष्व, इ० ।

क्रम् P. अक्रमिषम्, अक्रमिष्व, इ० ।

वद् P. अवादिषम्, अवादिष्व, इ० ।

अञ्ज् P. आञ्जिषम्, आञ्जिष्व, इ० ।

दरिद्रा P. अदरिद्रिषम्, अदरिद्रिष्व, इ० ।

श्वस् P. अश्वसिषम्, अश्वसिष्व, इ० ।

वृत् (A.) अवर्तिषि, अवर्तिष्वहि, इ० ।

50. *Irregularities.*—(*a*) वध् which is substituted for हन् necessarily in the Parasmaipada and optionally in the Atmanepada, takes this variety and its penultimate अ remains unchanged. Thus,

Rt. हन् P. अवधिषम्, अवधिष्व, इ० ।

„ A. अवधिषि, अवधिष्वहि, इ० ।

(*b*) The roots दीप्, जन्, पूर्, ताय् and प्याय् (all Atmanepadin) take the termination इ optionally in the third Person singular. Thus,

Rt. दीप् A. अदीपिषि, इ० । अदीपिष्ठाः, इ० । अदीपि or अदीपिष्ट, इ० ।

„ जन् A. अजनिषि, इ० । अजनिष्ठाः, इ० । अजनि or अजनिष्ट, इ० ।

(*c*) In the case of तन् and other roots of the 8th Conjugation ending in न् or ण्, the Atmanepada terminations of the second and third Per. singular are optionally थाः and त for इष्ठाः and इष्ट. Before थाः and त, the final न् or ण् is dropped and in the case of सन् 'to obtain', the radical अ is lengthened when the final न् is dropped before थाः and त. Thus,

Rt. तन् P. अतनिषम् or अतानिषम्, इ० । अतनीः or अतानीः, इ० । अतनीत् or अतानीत्, इ० ।

" A. अतनिषि, इ० । अतनिष्ठाः or अतथाः, इ० । अतनिष्ट or अतत, अतनिषाताम्, इ० ।

सन् P. असनिषम् or असानिषम्, इ० ।

" A. असनिषि, असनिष्वहि, इ० । असनिष्ठाः or असाथाः, इ० । असनिष्ट or असात, इ० ।

(*d*) The root विज् 'to tremble' does not take Gu*n*a in forming the base in this variety as in the Futures, the Conditional and the Benedictive (Atm.). Also the roots कुट्, त्रुट्, स्फुर्, &c. of the 6th Conjugation do not take Gu*n*a. (See Art. 5 in Lesson I). Thus,

Rt. विज् P. अविजिषम्, इ० । A. अविजिषि, इ० ।
स्फुर् P. अस्फुरिषम्, इ० ।

EXERCISE V.

केनानुशस्ता यादवा अन्योन्यं निहत्य व्यनशन्निति जनमेजयो वैशम्पायनमप्राक्षीत् । स चैवमवादीत् । युधिष्ठिरस्य शासतः षट्त्रिंशे वर्षे कण्वनारदविश्वामित्रास्त्रयो मुनयः कृष्णदिदृक्षया द्वारकामभ्राजिषुः । यादवास्तान् रथ्यासु परिभ्रमतो दृष्ट्वा तदुपहासकृतमतयः कंचियुवानं स्त्रीमिव भूषयित्वा समीपमानैषुः । आभाषिषत च । इयं स्त्री पुत्र-

कामस्य बभ्रोरमिततेजसः। ऋषयः साधु जानीत किमियं जनयिष्यति॥ तद्विप्रलम्भधर्षितास्ते मुनयः परं क्रोधमभाक्षुः। अशाप्सुश्च यादवकुलविनाशकरं घोरं मुशलमस्य यूनो जायेतेति। अथ निवृत्ते मुनिजने कतिपयैरहोभिः कृष्णपुरोगमा यादवास्तीर्थयात्रायै प्रास्थिषत। प्रभासमेत्य च तत्रैव ते न्यवात्सुः। तेषां पानमदाविष्टानां महान् कलहः समजनि। अन्योन्यजिघांसया यद्यदायुधं तेऽग्रहीषुस्तत्तन्मुशलभावं प्रत्यपादि। तैर्मुशलैस्ते परस्परं प्रामाथिषुः। प्रमत्ता इव स्नेहं दयां बन्धुतां वा न किलाबोधिषत। अवधीत्पितरं पुत्रः पितापुत्रमघातयत्॥ पतङ्गानिव वह्निस्तानग्रसीदन्तकस्तदा॥ पतिविनाकृतानां युवतीनामाक्रोशं महान्तं कृष्णो यदाश्रौषीत्तदा विषण्णमना दारुकमादिक्षत्। भद्र कुरून् गत्वा सर्वमिमं वृत्तान्तं पाण्डवेभ्यो निवेदय क्षिप्रं चार्जुनमानयेति। स्वयमसौ सर्वाः स्त्रियो द्वारवतीं प्रत्यनैषीन्मास्मैता दस्यवोपहार्षुरिति। पुनः प्रभासं प्रतिनिवृत्य स बलरामं दिवं गतमद्राक्षीत्। आत्मनोपि संक्रमणकालोयमित्यवधार्य योगमास्थायेन्द्रियाणि न्यरौत्सीत्। यदृच्छया च लुब्धकशरविद्धः प्राणान् व्यस्राक्षीत्।

मूर्ते च गङ्गायमुने तदानीं सचामरे देवमसेविषाताम्॥ १॥

अधिगतपरमार्थान् पण्डितान्मावमंस्था-
स्तृणमिव लघु लक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि॥ २॥

तत्र सूनृतगिरश्च सूरयः पुण्यमृग्यजुषमध्यगीषत॥ ३॥

ललितललितैर्ज्योत्स्नाप्रायैरकृत्रिमविभ्रमै-
रकृत मधुरैरम्बानां मे कुतूहलमङ्गकैः॥ ४॥

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम्॥ ५॥

जाने विसृष्टां प्रणिधानतस्त्वां मिथ्यापवादक्षुभितेन भर्त्रा।
तन्मा व्यथिष्ठा विषयान्तरस्थं प्राप्तासि वैदेहि पितुर्निकेतम्॥ ६॥

यत्र द्रुमा अपि मृगा अपि बन्धवो मे
यानि प्रियासहचरश्चिरमध्यवात्सम् ।
एतानि तानि बहुनिर्झरकन्दराणि
गोदावरीपरिसरस्य गिरेस्तटानि ॥ ७ ॥
सोऽध्यैष्ट वेदांस्त्रिदशानयष्ट पितॄनपारीत्सममंस्त बन्धून् ।
व्यजेष्ट षड्वर्गमरंस्त नीतौ समूलघातं न्यवधीदरींश्च ॥ ८ ॥
अदः शरण्यं शरभङ्गनाम्नस्तपोवनं पावनमाहिताग्नेः ।
चिराय संतर्प्य समिद्भिरग्निं यो मन्त्रपूतां तनुमप्यहौषीत् ॥ ९ ॥
स शुश्रुवान्मातरि भार्गवेण पितुर्नियोगात्प्रहृतं द्विषद्वत् ।
प्रत्यग्रहीदग्रजशासनं तदाज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया ॥ १० ॥
नाव्यं पयः केचिदतारिषुर्भुजैः क्षिपद्भिरूर्मीनपरैरिवोर्मिभिः ॥ ११

There once lived (वस्) in a town a poor wood-cutter. He daily felled (छिद्) some tree, carried (नी) the wood to the town, sold (वि-क्री) it there, and thus supported (भृ) his family. One day he wandered about (वि-चर्) in the forest in search of a big tree which he saw (दृश्) at no great distance. He took (ग्रह्) his axe, and began (आरभ्) to work with it, when immediately a spirit presented (आविष्कृ) himself before him and begged (याच्) him not to fell the tree which he said was his abode for fifty years. The wood-cutter was at first much frightened (सं-त्रस्) at the sight of the spirit, but he summoned (अव-लम्ब्) all his courage and asked (प्रच्छ्) him what return he would make if he spared the tree. The spirit promised (प्रति-श्रु) to enrich him and to obey his orders for twelve years. The wood-cutter agreed (अनु-मन्) and returned (नि-वृत्) home full of joy. The spirit followed (अनु-सृ) him, filled (पृ) his boxes with gold and asked (अनु-युज्) him what he

was to do next. The wood-cutter wanted (इष्) a large palace to live in, which the spirit prepared (नि-र्मा) for him and furnished (पूर्) it with costly seats, bedsteads and paintings. Thus he did (वि-धा) all that the wood-cutter desired (वाञ्छ्) and waited (प्रति-ईक्ष्) for further orders.

NOTES. संक्रमणकालः–The time of passing away from the earth. (१) मूर्ते=मूर्तिमत्यौ, देवतारूपे (२) संरुणद्धि- Does not fetter them *i. e.* does not make them obsequious or servile. ऋग्यजुष-म्=ऋक् च यजुश्चैतयोः समाहारः (समाहारद्वन्द्व०). (४) ललितललितैः-Exceedingly beautiful. ज्योत्स्नाप्रायैः- As fair as the light of the moon (ज्योत्स्नायाः प्रायो येषु तैः). अकृत्रिमविभ्रमैः- With artless (and yet) graceful movements. This is said by Ráma about Sîtá when she was very young. (५) मा अगमः- This ought to be मा गमः. (६) This is said by Válmîki to Sîtá. प्रणिधानतः=योगसमाधिना 'by spiritual meditation.' विषयान्तरस्थं &c.- Your father's house only in another province (than Vîdehas). (७) गोदावरीपरिसरस्य-(गोदावरी परिसरे यस्य सः) On whose borders flows the Godávarî. तटानि- Slopes. (८) अपारीत्-from पृ *vt.* 9. P. 'to satisfy.' षड्वर्गम्-The six evil passions, viz., काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद and मत्सर. समूलघातं &c.- Killed his enemies destroying them to the very root *i. e.* altogether eradicating them. (९) आहिताग्नेः-Who constantly preserves the sacred fire. (१०) Construe the line पितुर्नियोगाद्गार्गवेण मातरि द्विषद्वत्प्रहृतं (इति) शुश्रुवान्. (११) नाव्यम्- Which can be crossed by a boat. क्षिपद्भिः- Breaking through the waves with arms which were like other waves *i. e.* as big as the waves themselves. *At no great distance*- नातिदूरे. *To work with it*- तेन च्छेदनम्. *A spirit*- व्यन्तरः. *What return he would &c.*- कथं प्रत्युपकुर्यात्. *To obey*- निदेशे स्था, वृत् *&c.* *A box.*- मञ्जूषा.

LESSON VI.

THE AORIST (continued).

THIRD VARIETY.

51. The third variety is both Parasmai. and Atmane. The terminations are the same as those of the second variety given before, but the third variety differs from the second in the formation of its base.

The only primitive roots which belong to this variety are श्रि U., द्रु P., स्रु P. and कम् A. The roots श्वि P. and धे P. take it optionally.

Roots of the 10th Conjugation and Causals take this variety only.

52. The base is formed by reduplication in the case of primitive roots and अ is added on before which final इ and उ are changed to इय् and उव् by S. R. 39. धे and कम् form respectively the bases दध and चकम or चीकम. Thus,

Rt. श्रि P. अशिश्रियम्, अशिश्रियाव, इ० । अशिश्रियः, इ० । अशिश्रियत्, इ० ।

„ A. अशिश्रिये, अशिश्रियावहि, इ० । अशिश्रियथाः, इ० । अशिश्रियत, इ० ।

द्रु P. अदुद्रुवम्, अदुद्रुवाव, इ० । अदुद्रुवः, इ० । अदुद्रुवत्, इ० ।

धे P. अदधम्, अदधाव, इ० । अदधः, इ० । अदधत्, अदधताम् अदधन् ।

कम् A. अचकमे or अचीकमे, अचकमावहि or अचीकमावहि, इ० । अचकमथाः or अचीकमथाः, अचकमेथाम् or अचीकमेथाम्, अचकमध्वम् or अचीकमध्वम् । अचकमत or अचीकमत, अचकमेताम् or अचीकमेताम्, अचकमन्त or अचीकमन्त ।

53. (*a*) In the case of roots of the 10th Conjugation and Causals, the form of the root which it assumes before अय is taken, and after shortening its penultimate long vowel, if any, it is reduplicated. (The short vowel corresponding to ए, ऐ is इ and to ओ, औ is उ). Thus,

Rt.	तड्-ताड्-तड्-ततड्	Caus.	कारय-कार्-कर्-चकर्
	चुर्-चोर्-चुर्-चुचुर्	"	भेदय-भेद्-भिद्-बिभिद्
	धृ-धार्-धर्-दधर्	"	नायय-नाय्-नय्-ननय्
	पूज्-पूज्-पुज्-पुपुज्	"	भावय-भाव्-भव्-बभव्
	मन्त्र्-मन्त्र्-मन्त्र्-ममन्त्र्	"	कम्पय-कम्प्-कम्प्-चकम्प्
		"	बोधय-बोध्-बुध्-बुबुध्

(*b*) If the reduplicated syllable is prosodially short the अ of the reduplicative syllable is changed to इ. Thus, ततड्-तितड्, दधर्-दिधर्, चकर्-चिकर्, ननय्-निनय्, बभव्-बिभव्, but ममन्त्र्, चकम्प् remain unchanged.

(*c*) The इ or उ of the reduplicative syllable is lengthened if it is prosodially short and are followed by a reduplicated syllable which is also prosodially short, Thus,

Rt.	तड् base तीतड्	Caus.	कारय base चीकर्
	चुर् " चूचुर्	"	भेदय " बीभिद्
	धृ " दीधर्	"	नायय " नीनय्
	पूज् " पूपुज्	"	भावय " बीभव्
	मन्त्र् " ममन्त्र्	"	बोधय " बूबुध्

To the base, thus prepared, अ is added on and the terminations (Parasmai. and Atmane.) of the second variety are applied as said above. Thus,

Rt. धृ 10. U. and the Causal of भू.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
P.	अदीधरम्	अदीधराव	अदीधराम
	अदीधरः	अदीधरतम्	अदीधरत
	अदीधरत्	अदीधरताम्	अदीधरन्
	अबीभवम्	अबीभवाव	अबीभवाम
	अबीभवः	अबीभवतम्	अबीभवत
	अबीभवत्	अबीभवताम्	अबीभवन्
A.	अदीधरे	अदीधरावहि	अदीधरामहि
	अदीधरथाः	अदीधरेथाम्	अदीधरध्वम्
	अदीधरत	अदीधरेताम्	अदीधरन्त
	अबीभवे	अबीभवावहि	अबीभवामहि
	अबीभवथाः	अबीभवेताम्	अबीभवध्वम्
	अबीभवत	अबीभवेताम्	अबीभवन्त

Rt. मन्त्र् 10. A.—अममन्त्रे, अममन्त्रावहि, इ० ।
Caus. of बुध् (P.)—अबूबुधम्, अबूबुधाव, इ० ।
" ह्री (P.)—अजिह्रिपम्, अजिह्रिपाव, इ० ।

54. When a root begins with a vowel, it is to be reduplicated according to Rule 4 (page 2) in forming the the base. Thus,

Caus. of	अद्	base अटिद्	Aor. 3rd Per. sing.		आटिटत्
"	आस्	" आसिस्	"	"	आसिसत्
"	इष्	" इषिष्	"	"	ऐषिषत्
"	उज्झ्	" उज्जिझ्	"	"	औज्जिझत
"	अञ्ज्	" अञ्जिज्	"	"	आञ्जिजत्
"	ईक्ष्	" ईचिक्ष्	"	"	ऐचिक्षत्
Rt.	अर्ह् 10. P.	" अर्जिह्	"	"	आर्जिहत्

Exceptions. The roots अर्थ् A., अङ्क्, ऊन् and अन्ध् form आर्तथत, आञ्चकत्, औननत् and आन्दधत respectively.

55. *Irregularities.* (*a*) If a root begins with any consonant other than a labial or य् or र् or ल्, and ends in उ (short or long), उ is substituted for the अ of its reduplicative syllable, (an exception to Art. 53, *b*). This substitution is optional in the case of the Causals of द्रु, स्रु, श्रु, स्रु and च्यु. Thus,

Caus. of	स्तु	base	तुष्टव्	Aor. 3rd Per. sing. अतुष्टवत्
"	हु	"	जुहव्	" " अजूहवत्
"	श्रु	"	शुश्रव् or शिश्रव्	" " अशुश्रवत् or अशिश्रवत्

(*b*) The penultimate ऋ or ऌ (short) of roots is optionally restored and the penultimate ॠ (long) is option ally shortened, (an exception to Art. 53, *a*). Thus,

Rt.	Caus.	base	Aor. 3rd per. sing.
वृत्	वर्तय	ववर्त् or वीवृत्	अववर्तत् or अवीवृतत्
स्पृश्	स्पर्शय	पस्पर्श् or पिस्पृश्	अपस्पर्शत् or अपिस्पृशत्
कॢप्	कल्पय	चकल्प् or चिक्ॢप्	अचकल्पत् or अचीकॢपत्
कॄत्	कीर्तय	चिकीर्त् or चीकृत्	अचिकीर्तत् or अचीकृतत्

(*c*) The penultimate vowels of पीड् and of the Causals of दीप्, जीव्, मील्, भ्राज्, भाष्, भास्, भण्, रण्, लुट् and लुप् are optionally shortened, and those of सूच्, वार् and the Causals of लोक्, लोच्, याच्, शास्, श्लाघ्, बाध्, सेव्, वेप्, ढौक्, राध्, काश्, राज् and a few others are not shortened, (an exception to Art. 53, *a*). Thus,

Rt.	base	Aor. 3rd Per. singular
पीड्	पिपीड् or पीपिड्	अपिपीडत् or अपीपिडत्
सूच्	सुसूच्	असुसूचत्

Caus.	भ्राज्	बभ्राज्	अबभ्राजत् or अबिभ्रजत्.
,,	ढौक्	डुढौक्	अडुढौकत्
,,	श्लाघ्	शश्लाघ्	अशश्लाघत्
,,	सेव्	सिषेव् (S. R. 38)	असिषेवत्

(*d*) The vowel of the reduplicative syllable of कथ्, वर्, रच्, सुख्, मह्, रस्, स्तन्, रह्, शठ्, स्वर्, स्पृह्, ध्वन्, मृग्, व्यय्, &c. and of the Causals of स्तॄ, स्मृ, दॄ, त्वर्, प्रथ् and म्रद् is not changed at all according to Art. 53, *b* and *c*. In the case of गण् this is optional. Thus,

Rt.	कथ्	base	चकथ्	Aor. 3rd Per. sing.	अचकथत्
	स्पृह्	,,	पस्पृह्	,,	अपस्पृहत्
	गण्	,,	जगण् or जिगण्	,,	अजगणत् or अजीगणत्
Caus.	स्मृ	,,	सस्मर्	,,	असस्मरत्

(*e*) The following Causals have irregular bases—

Caus.	इ with अधि to study		अध्यापिप् or अधिजीगप्	अध्यापिपत् or अध्यजीगपत्
,,	घ्रा	to smell	जिघ्रप् or जिघ्रिप्	अजिघ्रपत् or अजिघ्रिपत्
,,	पा	to drink	पीप्य्	अपीप्यत
,,	वेष्ट्	to surround	विवेष्ट् or ववेष्ट्	अविवेष्टत् or अववेष्टत्
,,	चेष्ट्	to stir	चिचेष्ट् or चचेष्ट्	अचिचेष्टत् or अचचेष्टत्
,,	श्वि	to grow	शिश्वय् or शूशव्	अशिश्वयत् or अशूशवत्
,,	द्युत्	to shine	दिद्युत्	अदिद्युतत्
,,	स्था	to stand	तिष्ठिप्	अतिष्ठिपत्
,,	स्वप्	to sleep	सूषुप्	असूषुपत्
,,	ह्वे	to call	जुहव् or जुहाव्	अजूहवत् or अजुहावत्

THE PASSIVE AORIST.

56. The Passive Aorist of *Anit* roots is formed by adding Atmanepada terminations to the corresponding bases of the roots as formed either in the fourth or the seventh variety under which all the *Anit* roots are to come.

The Passive Aorist of *Set* roots is similarly formed by adding the Atmanepada terminations to their bases, formed in the fifth variety under which all the *Set* are to come. Roots of the 10th Conjugation, Causals and other derivative verbs also form their Passive Aorist in the same way as *Set* roots in the fifth variety. The derivative base of such roots with the final अ dropped receives the terminations.

57. The termination of the third Person singular in the Passive Aorist is इ instead of स्त in the fourth, इष्ट in the fifth, or सत in the seventh variety. Before this इ, final vowels are changed to their *Vriddhi* substitutes, penultimate short vowels are gu*n*ated and the penultimate अ is lengthened; in fact, the primitive root is changed to that form which it would have, were it to belong to the 10th Conjugation. Roots ending in आ (including those ending in ए, ऐ and ओ) require the insertion of य् before this इ. Thus,

Rt. दा Pass.—अदिषि, अदिष्वहि, इ० । अदिथाः, अदिषाथाम् , अदिढ्वम् । अदायि, अदिषाताम्, इ० ।

कृ Pass.—अकृषि, अकृष्वहि, इ० । अकृथाः, अकृषाथाम्, अकृढ्वम् । अकारि, अकृषाताम्, इ० ।

वह् Pass.—अवक्षि, अवक्ष्वहि, इ० । अवोढाः, अवक्षाथाम् , अवोढ्वम् । अवाहि, अवक्षाताम्, इ० ।

विश् Pass.—अविक्षि, अविक्षावहि, इ० । अविक्षथाः, इ० । अवेशि, अविक्षाताम्, अविक्षन्त ।

वृ Pass.—अवूर्षि, अवूर्ष्वहि, इ० । अवूर्ष्ठाः, अवूर्षाथाम्, अवूर्ढ्वम् । अवारि, अवूर्षाताम्, इ० । or अवरिषि or अवरीषि, इ० । अवरिष्ठाः or अवरीष्ठाः, इ० । अवारि, अवरिषाताम् or अवरीषाताम्, अवरिषत or अवरीषत ।

भू Pass.—अभविषि, अभविष्वहि, इ० । अभविष्ठाः, इ० । अभावि, अभविषाताम्, इ० ।

तन् Pass.—अतनिषि, अतनिष्वहि, इ० । अतनिष्ठाः or अतथाः, इ० । अतानि, अतनिषाताम्, इ० ।

गम् Pass.—अगंसि or अगसि, इ० । अगंस्थाः or अगथाः, इ० । अगामि, अगंसाताम् or अगसाताम्, इ० ।

जि Pass.—अजेषि, इ० । अजेष्ठाः, अजेषाथाम्, अजेढ्वम् । अजायि, अजेषाताम्, इ० ।

अद् Pass.—आत्सि, आत्स्वहि, इ० । आत्थाः, आत्साथाम्, आद्ध्वम् आदि, आत्साताम्, इ० ।

घस् Pass.—अघत्सि, अघत्स्वहि, इ० । अघस्थाः, अघत्साथाम्, अघद्ध्वम् । अघासि, अघत्साताम्, इ० ।

दृश् Pass.—अदृक्षि, अदृक्ष्वहि, इ० । अदृष्ठाः, अदृक्षाथाम्, अदृड्ढ्वम् । अदर्शि, अदृक्षाताम्, अदृक्षत ।

ग्रह् Pass.—अग्रहीषि, अग्रहीष्वहि, इ० । अग्रहीष्ठाः, इ० । अग्राहि, अग्रहीषाताम्, इ० ।

58. *Irregularities.* (*a*) The penultimate अ of *Set* roots ending in म् (except वम्, कम् and चम्) and of जन् and वध् remains unchanged. हन् is changed to घान्, रभ् to रम्भ्, लभ् generally to लम्भ् and भञ्ज् optionally to भाज् before the termination इ of the 3rd Per. sing. Thus,

Rt. क्रम् Pass.—अक्रंसि, अक्रंस्वहि, इ० । अक्रंस्थाः, इ० । अक्रमि, अक्रंसाताम्, अक्रंसत ।

दम् Pass.—अदमिषि, इ० । अदमिष्ठाः, इ० । अदमि, अदमिषाताम्, अदमिषत ।

हन् Pass.—अहसि, अहस्वहि, इ० । अहथाः, इ० । अघानि, अहसाताम्, अहसत । or अवधिषि, इ० । अवधिष्ठाः, इ० । अवधि अवधिषाताम्, इ० ।

लभ् Pass.—अलप्सि, इ० । अलब्धाः, अलप्साथाम्, अलब्ध्वम् । अलम्भि or अलाभि, अलप्साताम्, अलप्सत ।

(*b*) Roots of the 10th Conjugation and Causals drop the अय of their Special base before the termination इ of the 3rd Per. sing. Before other terminations, the dropping of the अय is optional. (See Art. 95 of the S. S. Course). Thus,

Rt. चुर् Pass.—अचोरिषि or अचोरयिषि, इ०। अचोरिष्ठाः or अचोरयिष्ठाः, इ०। अचोरि, अचोरिषाताम् or अचोरयिषाताम्, इ०।
कथ् Pass.—अकथिषि or अकथयिषि, इ०। अकथिष्ठाः or अकथयिष्ठाः, इ०। अकथि, अकथिषाताम् or अकथयिषाताम्, इ०।

59. All roots ending in vowels and the roots ग्रह्, हन् and दृश् may optionally form their Passive base as before the termination इ of the third Per. sing. and take the Atmanepada terminations of the fifth variety. For इट् of the 3rd Per. sing. इ is substituted as before, and the intermediate इ is never lengthened. Thus,

Rt. कृ Pass.—अकारिषि, अकारिष्वहि, इ०। अकारिष्ठाः, इ०। अकारि, अकारिषाताम्, इ०।
हन् Pass.—अघानिषि, इ० । अघानिष्ठाः, इ०। अघानि, अघानिषाताम्, इ०।
दृश् Pass.—अदर्शिषि, इ०। अदर्शिष्ठाः, । अदर्शि, अदर्शिषाताम्, इ०।
ग्रह् Pass.—अग्राहिषि, इ०। अग्राहिष्ठाः, इ० । अग्राहि, अग्राहिषाताम्, इ०।
जि Pass.—अजायिषि, इ०। अजायिष्ठाः, इ०। अजायि, अजायिषाताम्, इ०।
दा Pass.—अदायिषि, इ० । अदायिष्ठाः, इ० । अदायि, अदायिषाताम्, इ०।
भू Pass.—अभाविषि, इ० । अभाविष्ठाः, इ०। अभावि, अभाविषाताम्, इ०।

Note. Such optional forms may also be obtained in the Passive of the two Futures, the Conditional and the Benedic-

tive. *E. g.* करिष्यते or कारिष्यते, हनिष्यते or घानिष्यते, द्रक्ष्यते or दर्शिष्यते, ग्रहीष्यते or ग्राहिष्यते, जेष्यते or जायिष्यते, दास्यते or दायिष्यते, भविष्यते or भाविष्यते, &c.

EXERCISE VI.

मृते पितरि पाण्डवा वनात्प्रतिनिवृत्ता हस्तिनापुरे न्यवात्सुः । तान्द्राणः सर्वं धनुर्वेदमध्यापिपत् । तैर्विद्यासु कलासु च कौरवा निरजेषत । तेषां तादृश उत्कर्षो दुर्योधनादिभिर्नासाहि । येन ते पाण्डवानां निग्रहनिर्वासनार्थं विविधानुपायान् न्ययूयुजन् । कुन्तीमपि दुरुक्तैरपिपीडन् । कर्णदुःशासनयोर्मते स्थितो दुर्योधनो वृकोदरं तीव्रं विषमपीप्यत । तद्विषं वृकोदरः सहान्नेनाजीजरत् । एकदा गाढं प्रसुप्तो भीमस्तैर्हस्तपादे न्यबन्धि गङ्गायास्तोयेषु च प्राक्षेपि । यदा त्वसावबोधि तदानायासेनैव बन्धनादात्मानममूमुचद्गङ्गां च बाहुभ्यामतरत् । ततो दुर्योधनप्रभृतय आशीविषैः कृष्णसर्पैस्तं शयानमदद्ंशन् । परं तेनापि स नैव व्यापादि । यदा त्वेवंविधैः संवृतैर्विवृतैरुपायैस्तं विनिहन्तुं नाशकंस्तदा कौरवा मिथोऽममन्त्रन्त धृतराष्ट्रं च वशीकृत्य तदनुज्ञया पाण्डवान् वारणावतं प्रातिष्ठिपन् । तत्र तान्दग्धुकामास्ते कौरवा जातुषे गृहे न्यवीवसन् । तत्तेषां दुर्मन्त्रितं विदुरः पाण्डवानवीविदद्रक्षणोपायं चासुसूचत् । तस्यादेशेन सुरङ्गां कृत्वा रजन्यां तैर्बहिरगामि नेदिष्ठं च वनमगाहि । तांस्तथा बहिर्गतानजानानाः कौरवास्तद्गृहं पुरोचनेनादीदहन् । दग्धाः सर्वे पाण्डवाः समातृका इति पुरोचनः कौरवेभ्यो न्यबूबुधत् ।

स कुलोचितमिन्द्रस्य साहायकमुपेयिवान् ।
जघान समरे दैत्यं दुर्जयं तेन चावधि ॥ १ ॥

विजहीहि रणोत्साहं मा तपः साधु नीनशः ।
उच्छेदं जन्मनः कर्तुमेधि शान्तस्तपोधन ॥ २ ॥

तुरगविचयव्यग्रानुर्वीभिदः सगराध्वरे
कपिलमहसामर्षात्प्लुष्टान् पितुः प्रपितामहान् ।
अगणिततनूतापं तप्त्वा तपांसि भगीरथो
भगवति तव स्पृष्टानद्भिश्चिरादुददीधरत् ॥ ३ ॥
मा वेदि यदसावेको जेतव्यश्चेदिराडिति ॥ ४ ॥
तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिपूरुषः सपर्यया साधु स पर्यपूपुजत् ॥ ५ ॥
स्वहस्तदत्ते मुनिमासने मुनिश्चिरंतनस्तावदभिन्यवीविशत् ॥ ६ ॥
अचकमत सपल्लवां धरित्रीं मृदुसुरभिं विरहय्य पुष्पशय्याम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वेव निर्जितकलापभरां सुकेशीं प्रादुद्रुवत्सपदि चन्द्रकवान्द्रुमाग्रात्॥८
त्वया साधु, समारम्भि नवे वयसि यत्तपः ।
ह्रियते विषयैः प्रायो वर्षीयानपि मादृशः ॥ ९ ॥
आदौ रक्तं सैनिकानामजीवैर्जीवैः पश्चात्पत्रिपूगैरपायि ॥ १० ॥
विगलन्मधुव्रतकुलाश्रुजलं न्यमिमीलदब्जनयनं नलिनी ॥ ११ ॥
अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वरुचिं निश्चयतोऽनुधावति ।
अपहाय महीशमार्चिचत्सदसि त्वां ननु भीमपूर्वजः ॥ १२ ॥
महामहानीलशिलारुचः पुरो निषेदिवान्कंसकृषः स विष्टरे ।
श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम् ॥ १३ ॥
न्यधायिषातामभिदेवकीसुतं सुतेन धातुश्चरणौ भुवस्तले ॥ १४ ॥

The army of monkeys besieged (अवरुध्) Lankâ and roused fear (संत्रासय) in the heart of Râva*n*a. He sent (प्रस्थापय) several demons to awaken Kumbhakar*n*a. They caused a hundred drums to be beaten (वादय) in the cave where he slept, but could not rouse (बोधय) him from his sleep. He was struck (प्रहृ) with sticks and stones. His hair were pulled (कृष्), water was poured (सिच्) on his body, hot rods of iron were placed (निधा) in his hands, and his body was pierced (तुद्) with sharp spears. All

these means did not drive away (अपगमय) his sleep. At last he himself opened his eyes (उन्मीलय) and asked the demons why they had awakened him. They told (कथय) him that Rávaṇa wanted to see him. Thereupon he washed (क्षालय) his limbs, adorned (भूषय) his body with garlands of flowers and proceeded to the palace of Rávaṇa. Rávaṇa made him sit (आसय) by his side on a golden couch and informed him (निवेदय) of the siege of Lanká by monkeys.

NOTES. (३) Bhagiratha, a descendent of Sagara, practised austerities for a thousand years and brought the Ganges to the earth to bathe the ashes of his ancestors who had been burnt by the wrath of Kapila. (४) मा वेदि—Let it not be understood. (५) अर्घ्य *adj.*- Venerable. अर्घ्य *n.*- The offering of water, flowers, &c. when welcoming a venerable guest. (६) चिरंतनो मुनिः- The oldest sage, *i. e.* Kṛishṇa. (७) The adjective मृदुसुरभि qualifies पुष्पशय्या. अचकमत- Loved, preferred. (८) निर्जितकलापभराम्- निर्जितः कलापभरः (केशकलापेन) यया ताम् 'who had (by her braid of hair) excelled in beauty the expanded tail (of the peacock).' (९) (तत्) साधु- Is creditable (to you). (१०) प्रथममजीवैः पत्रिपूगैः (शरसंघैः) पश्चाज्जीवैः (जीवद्भिः) पत्रिपूगैः (पक्षिगणैः) सैनिकानां रक्तमपायि. (११) विगलन्मधुव्रतकुलाश्रुजलम्- मधुव्रतकुलमेवाश्रुजलम्, विगलन्मधुव्रतकुलाश्रुजलं यस्मात् तत्. (१२) The verse contains words addressed to Kṛishṇa by the partisans of S'is'upála, the king of Chedis. At a sacrifice performed by Yudhishṭhira, the first place of honour was given to Kṛishṇa and not to his rival S'is'upála, owing to which his partisans picked up a quarrel with Kṛishṇa which ended in a war between the two. महीशम्=चेदिराजं, शिशुपालम्. भीमपूर्वजः=युधिष्ठिरः. (१३) महत्या महानीलशिलाया इन्द्रनीलोपलस्य रुगिव रुग्यस्य तस्य कंसकृषः कृष्णस्य पुरोऽग्रे उच्चैर्विष्टर उन्नत आसने निषेदिवाननुपविष्टवान्स मुनिरभिसार्यं

सायंकालाभिमुखं (सायंकालस्य कार्ष्ण्यात्कृष्णोपमानत्वम्) श्रित आश्रित उदयाद्रिर्येन तस्य चन्द्रमसोभिरामतां शोभामचूचुरत्प्राप्तवान्. The sage Nárada sitting in front of K*r*ish*n*a appeared like the moon rising in the evening near the dark horizon. (१४) अभिदेवकीसुतम्- देवकीसुतमभि (अव्य०). सुतेन धातुः=नारदेन. The line refers to the descent of Nárada on the earth with a view to see K*r*ish*n*a. *With sharp spears*—शितैः शूलैः.

LESSON VII.

Desideratives.

60. A Desiderative form may be derived from a root of any of the ten Conjugations, as well as from a Causal. The Desiderative verb may be conjugated in all the tenses and moods and generally takes that *Pada* which the root has. It denotes that a person or thing wishes or is about to perform the action expressed by the root, primitive or derivative. Thus, विवक्षति (from वच्) ‘ he wishes to speak or is about to speak ’ ; सुषुप्सति (from स्वप्) ‘ he wishes to sleep or is overcome by sleep’; &c.

The only forms of Desiderative verbs that occur in literature are the Present and the Imperfect in the Active voice. Present and Past participles, and nouns denoting the action or the agent derived from Desiderative verbs are also of frequent occurrence.

61. The Desiderative base is formed by adding स to the root and then reduplicating it. In the case of roots of the 10th Conjugation and Causals, the root is taken with the अय attached to it.

62. स is added without the intermediate इ to *Anit* roots, with the intermediate इ to *Set* roots, and with or without the इ to *Vet* roots.

Exceptions. (1) ग्रह् *Set*, गुह् *Vet* and roots ending in उ or ऊ (except पू 1. A.) take स without the intermediate इ.

(2) The *Anit* roots ऋ, प्रछ् , स्मि, गम् P., दृ 6. A., धृ 6. A. and the *Vet* roots अञ्ज् and अश् take स with the इ always.

(3) Roots ending in ॠ and इव् (except कॄ 6. P. and गॄ 6. P.) and the roots वृ, श्रि, यु 2. P., कृत्, नृत्, ऋध्, तन्, सन्, ज्ञप्, दम्भ्, दरिद्रा and पत् which are all *Set*, and भृ 1. U. which is *Anit*, take स with or without the इ. स may be added to कृप्, वृत्, वृध् and स्यन्द् without the इ but the Desiderative forms are then conjugated in the Parasmaipada, and when स is added with the इ, the forms are in the Atmanepada. (See Art. 91, (*c*) of the S. S. Course).

63. (*a*) Final इ and उ are lengthened and final ऋ and ॠ are changed to ईर् (and to ऊर् after labials) when स is added without the intermediate इ. Final vowels (short or long) are gu*n*ated when स is added with the intermediate इ.

Penultimate vowels remain unchanged when स is added without the intermediate इ. Penultimate ऋ and ऌ take Gu*n*a and penultimate इ and उ do it optionally when स is added with the intermediate इ. The only exceptions to this are विद् 'to know', रुद् and मुष् which do not take Gu*n*a at all, while दिव्, सिव् and roots having initial इ and उ (short) take Gu*n*a always.

The roots ग्रह्, स्वप्, प्रछ् and ह्वे are changed to गृह्, सुप्, पृच्छ् and हू respectively before स with or without the इ. Final ए, ऐ and ओ are changed to आ.

(*b*) The form thus obtained is reduplicated according to the general rules of Reduplication. (Rule 4 on page 2 being observed in the case of roots beginning with vowels). इ is substituted for the अ of the reduplicative syllable.

The base thus formed receives the terminations of the Special tenses like the bases of the Causals. Thus,

Root	by (*a*)	by (*b*)	Present 3rd Per. sing.
वच्	वक्ष	विवक्ष	विवक्षति-ते
वद्	वदिष	विवदिष	विवदिषति
तृप्	तृप्स or तर्पिष	तितृप्स or तितर्पिष	तितृप्सति or तितर्पिषति
क्लृप्	क्लृप्स or कल्पिष	चिक्लृप्स or चिकल्पिष	चिक्लृप्सति-ते or चिकल्पिषते
युध्	युत्स	युयुत्स	युयुत्सते
बुध् 'to know'	बुधिष or बोधिष	बुबुधिष or बुबोधिष	बुबुधिषति-ते or बुबोधिषति-ते
विद् 'to know'	विदिष	विविदिष	विविदिषति
ग्रह्	घृक्ष	जिघृक्ष	जिघृक्षति-ते
गुह्	घुक्ष	जुघुक्ष	जुघुक्षति-ते
प्रछ्	पृच्छिष	पिपृच्छिष	पिपृच्छिषति
ह्वे	हूष	जुहूष	जुहूषति-ते
तॄ	तीर्ष or तरिष or तरीष	तितीर्ष or तितरिष or तितरीष	तितीर्षति or तितरिषति or तितरीषति
नृत्	नृत्स or नर्तिष	निनृत्स or निनर्तिष	निनृत्सति or निनर्तिषति
कृ	कॄ+ष=कीर्ष	चिकीर्ष	चिकीर्षति-ते
स्तु	स्तूष	तुष्टूष	तुष्टूषति-ते

स्मि	स्मयिष	सिस्मयिष*	सिस्मयिषते
गम्	गमिष	जिगमिष	जिगमिषति
सं-गम् A.	संगंस	संजिगंस	संजिगंसते
गै	गास	जिगास	जिगासति
भू	भूष	बुभूष	बुभूर्षति
ईक्ष्	ईक्षिष	ईचिक्षिष	ईचिक्षिषते
स्वप्	सुप्स	सुषुप्स*	सुषुप्सति
मृ	मृ+ष=मूर्ष	मुमूर्ष	मुमूर्षति
अर्ह्	अर्हिष	अर्जिहिष	अर्जिहिषति
इष्	एषिष	एषिषिष	एषिषिषति
कॄ 6. P.	करिष	चिकरिष	चिकरिषति
वृध्	वृत्स or वर्धिष	विवृत्स or विवर्धिष	विवृत्सति or विवर्धिषते
दिव्	द्यूष † or देविष	दुद्यूष or दिदेविष	दुद्यूषति or दिदेविषति

Note. The intermediate इ is not lengthened at all in the case of कॄ and गॄ of the sixth Conjugation. The roots ज्ञा, स्मृ, श्रु and दृश् are conjugated in the Atmanepada in the Desiderative, and the root मृ in the Parasmaipada.

64. *Irregularities.* (1) The root जि is changed to गि, हि to घि, हन् to घन्, and चि optionally to कि. The root ऋ is treated as if it was अर्. The roots इ 'to go' and अद् have no Desiderative bases formed from them, those of गम् and घस् being substituted in their stead. Thus,

---

* The initial स् of roots is not changed to ष् in the Desiderative, as required by S. R. 38, when the termination स of the Desiderative is changed to ष. Thus, सिस्मयिषते from स्मि, सिसेविषते from सेव्, &c. (but सुषुप्सति from स्वप्, तिष्ठासति from स्था, &c.) The root स्तु is an exception to this rule.

† The final व् of roots ending in इव् is changed to ऊ when स is added without the intermediate इ. (See Art 109, Exceptions (*b*) page 198 of the S. S. Course.)

Rt. जि—जिगीषति
हि—जिघीषति
चि—जिचीषति-ते or
चिकीषति-ते
(2) Rt. आप्—ईप्सति
तन्—तितांसति-ते or
तितंसति-ते or
तितनिषति-ते
ज्ञप्—ज्ञीप्सति or
जिज्ञपयिषाति
दम्भ्—धिप्सति or
धीप्सति or
दिदम्भिषति
धा or धे-धित्सति
द्युत्—दिद्युतिषते or
दिद्योतिषते
मस्ज्—मिमङ्क्षति
रभ्—रिप्सते
लभ्—लिप्सते
शक्—शिक्षति

Rt. हन्—जिघांसति
ऋ—अरिरिषति
इ—जिगमिषति
अद्—जिघत्सति
Rt. इ with अधि A.—अधि-
जिगांसते
इ with प्रति—प्रतीषिषति
ऋध्—ईर्त्सति or अर्दिधिषति
दा or दो-दित्सति
नश्—निनङ्क्षति or निन-
शिषति
पत्—पित्सति or पिपतिषति
पद्—पित्सते
मा—मित्सति
मा (A.) or मे—मित्सते
मुच्—मुमुक्षते or मोक्षते (*vi.*)
मुमुक्षति (*vt.*)
सन्—सिषासति or सिस-
निषति

65. The Special bases of the following roots of the 1st Conjugation are formed like Desiderative bases—

Rt. गुप् *vi.* A. to censure or feel aversion for. जुगुप्सते
तिज् *vt.* A. to endure or forbear. तितिक्षते
कित् *vt.* U. to heal or cure. चिकित्सति-ते
मान् *vt.* A. to investigate or examine. मीमांसते
बध् *vi.* A. to be disgusted with or shrink from. बीभत्सते

From these bases proper Desideratives may be formed; thus, जुगुप्सिषते, चिकित्सिषति-ते, मीमांसिषते, &c.

66. By adding आ to the Desiderative base, a noun denoting the act or action is formed; thus, जिज्ञासा

'desire to know' *i. e.* curiosity; पिपासा 'desire to drink' *i. e.* thirst; बुभुक्षा 'desire to eat' *i. e.* hunger; चिकीर्षा 'desire to do or to make,' &c. These are used with the Gen. of the object of the action. *E. g.* शास्त्रस्य जिज्ञासा, &c.

By changing the final अ of the Desiderative base to उ, a noun denoting the agent of the action is formed. These nouns are used with the Acc. of the object of the action. *E. g.* जलं पिपासुः, प्रियं चिकीर्षुः, ग्रामं जिगमिषुः, सागरं तितीर्षुः, &c.

Past participles and other verbal derivatives of Desiderative verbs are formed regularly from Desiderative bases. The Futures are formed from the same base like those of a Causal base. Desiderative bases take Periphrastic Perfect and belong to the fifth variety of the Aorist. *E. g.* Desid. base चिकीर्ष—pp. चिकीर्षित ; Inf. चिकीर्षितुम् ; Ger. चिकीर्षित्वा ; Futures चिकीर्षिता and चिकीर्षिष्यति ; Perf. चिकीर्षाञ्चकार ; Aor. अचिकीर्षीत्. (This rule applies to the roots गुप्, तिज्, &c. of the 1st Conjugation mentioned above.)

EXERCISE VII.

विदुला नाम राजन्या पुत्रमुत्सिसाहयिषुरेवमब्रवीत् । इमाः प्रकृतयस्तव प्रियं चिकीर्षन्ति किं न तासां पतिस्त्वं बुभूषसि । एते सैनिकाः शूरा युयुत्सवस्ते शत्रूञ्जिघांसन्ति किं तान् समरमुखे युद्धाय न निनीषसि । उज्जिहीर्षन् कुलं मग्नं लिप्समानः पुनः श्रियं ॥ दिधक्षंस्तेजसारातीन् विजिगीषस्व सैन्धवान् ॥ मा पौरुषं जहाहि त्वं मुमूर्षुरिव भेषजम्- ॥

एते हि हृदयमर्मच्छिदः संसारभावा येभ्यो बीभत्समानाः सन्त्यज्य सर्वान् कामानरण्ये मनीषिणो विश्राम्यन्ति ।

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां
तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण ॥ १ ॥
उत्पश्यामि द्रुतमपि सखे मत्प्रियार्थं यियासोः
कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते ॥ २ ॥
क इव फणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौषधैः ॥ ३ ॥
यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन् मुरम् ।
अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः ॥ ४ ॥
प्रादिदृक्षत नो नृत्यं नाशुश्रूषत गायनान् ।
रामं सुस्मूर्षमाणोसौ कपिर्विरहदुःखितम् ॥ ५ ॥
मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दित्सा
विधातृसृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा ॥ ६ ॥
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥७॥
विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना
त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ॥ ८ ॥
हालाहलं खलु पिपासति कौतुकेन
कालानलं परिचुचुम्बिषति प्रकामम् ।
व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्धा
यो दुर्जनं वशयितुं तनुते मनीषाम् ॥ ९ ॥
नाविविदिषुमभ्येति संपद्रुरुदिषुं नरम् ॥ १० ॥
सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकत्र सौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥ ११ ॥
अभिमानधनस्य गत्वरैरसुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषतः ।
अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ १२ ॥
अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तनिरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ॥ १३ ॥
दोर्भ्यां तितीर्षति तरङ्गवतीभुजङ्ग-
मादातुमिच्छति करे हरिणाङ्कबिम्बम् ।

मेरुं लिलङ्घयिषति ध्रुवमेष देव
यस्ते गुणान् गदितुमुद्यममातनोति ॥ १४ ॥
गोपायति क्षितिमिमां चतुरब्धिसीमां
पापाज्जुगुप्सत उदारमतिः सदैव ॥ १५ ॥
क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥ १६ ॥
मल्लिनाथकविः सोयं मन्दात्मानुजिघृक्षया ।
व्याचष्टे कालिदासीयं काव्यत्रयमनाकुलम् ॥ १७ ॥

Das'aratha was going to install Râma on the throne (राज्येऽभि-षिच्) when Kaikeyî asked for the two boons which he had promised her.

If you wish to gain (लभ्) the favour of kings, you should try to act according to their whims.

One day a fox wishing to quench (शमय्) his thirst went to an old well and while trying to reach (आप्) the water, fell into it.

They wanted to avoid (परि-हृ) war, but could not succeed in getting peace.

A lion in the thickest part of a forest was about to pounce upon (अभि-पत्) a deer, when he was hit by a hunter with a sharp arrow.

They, who wish to live happily (जीव्) in this world, should love one another and never quarrel among themselves.

He who longs for absolution (मुच् Atm.), should abandon worldly affairs and pass his life in retirement.

Many people from foreign countries desirous of making (अर्ज्) their fortune travel to this country.

Mahâs'vetá went out of the hermitage in the morning wishing to bathe (स्ना) in the water of the lake *Achchhoda* and to adore S'iva the Lord of three worlds.

I wish to see (दृश्) you and narrate (कथ्) in detail the account of my travels.

Vis'vámitra, wishing to protect (त्रै) the sacrificial ceremonies of the sages against the attacks of demons, asked Das'aratha to send his sons with him.

We wish to stay (वस्) here for a day and then to proceed on our journey to Ayodhyá.

Intending to complete (समापय्) his studies he wished to go (गम्) to Ujjain but could not do so owing to his illness.

NOTES. संसारभावाः—Incidents of worldly life. (२) उत्पश्यामि—I expect or foresee. Construe द्रुतमपि यियासोः कालक्षेपमुत्पश्यामि. (४) द्विषत् is a Present participle but it is more often used as a noun with either the Acc. or the Gen. of the object ; thus, मुरं or मुरस्य द्विषन्=मुरारिः. आसीत्कार्यद्वयाकुलः- Remained undecided as to which of the two calls he should attend to. (५) सुस्मूर्षमाण &c.- Trying to call to his mind the image of Râma, he could not find pleasure in looking at the dance or listening to the musicians. कपिः- हनूमान्. (६) मृतस्य-(Subjective Gen.) On the part of a dead person. (८) च्युतात्मना-Who have lost your presence of mind, *i. e.* unconsciously. (९) कौतुकेन- With relish. कालानलः- Destructive fire. प्रकामम् *adv.*- Willingly, voluntarily. (१०) अविविदिषुः—Wanting in curiosity, (from विद् to know). रुरुदिषुः- Inclined to

weep *i. e.* to be disheartened. (१२) अभिमानधनस्य- One who values honour more than any thing else. गत्वरैरसुभिः- With perishable life. स्थास्नु- Imperishable. अचिरांशुविलासचञ्चला- अचिरमंशवो यस्याः साचिरांशुर्विद्युत्तस्या विलासः स्फुरणं तद्वच्चञ्चला क्षणिका. आनुषङ्गिकं फलम्- A result of secondary or much less importance (as compared to the glory which is in his case of primary importance). (१३) मुनिहोमधेनुः- (होमस्य होमार्थं धेनुः) वसिष्ठधेनुः. आत्मानुचरः=दिलीपः. गङ्गाप्रपातान्तनिरूढशष्पं &c.— (गङ्गायाः प्रपातस्यान्ते समीपे निरूढानि शष्पाणि बालतृणानि यस्मिंस्तत्) The valley of the Himálaya which was covered with young grass near the fall of the Ganges. गौरीगुरुः=हिमालयः. (१४) तरङ्गवतीभुजंगः- The lover of rivers *i. e.* the ocean. हरिणाङ्कः-The moon. मेरुः- A fabulous mountain round which the sun and the planets were supposed to revolve. (१६) अल्पविषया- Of small scope. मोहात्- Through folly or indiscretion. (१७) मन्दात्मानुजिघृक्षया- With the object of obliging readers of slow or dull understanding. अनाकुलम् *adv.*- Clearly, with perspicuity. *Promised*- प्रतिश्रुत. *Try to act according to their whims*- छन्दानुवृत्त्या सेवेध्वम्. *In the thickest part &c.*- निबिडतमे कान्तारोद्देशे. *Was hit &c.*- बाणेनाविध्यत. *Pass his life in &c.*- विविक्तमध्यास्य कालं यापयेत्.

LESSON VIII.

(I)

The Benedictive.

67. The Benedictive is used to express desire, hope or blessing. It occurs but rarely in classical literature, as the Imperative and the Potential can be used to express the same.

The terminations of the Benedictive are—

Parasmaipada.			Atmanepada.		
Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
यासम्	यास्व	यास्म	सीय	सीवहि	सीमहि
याः	यास्तम्	यास्त	सीष्ठाः	सीयास्थाम्	सीध्वम्
यात्	यास्ताम्	यासुः	सीष्ट	सीयास्ताम्	सीरन्

Note. The initial स् of the Atm. terminations is changeable to ष् by S. R. 20. The termination सीध्वम् is liable to change to षीढ्वम् by S. R. 40.

68. The Parasmai. terminations are added to the base of a root formed in the same way as before the य of the Passive. (See Lesson XXIII of the F. S. Course). Thus,

	Passive.	Bened. 3rd Per. sing.
Rt. कृ	क्रियते	क्रियात्
स्मृ	स्मर्यते	स्मर्यात्
तॄ	तीर्यते	तीर्यात्
पॄ	पूर्यते	पूर्यात्
जि	जीयते	जीयात्
श्रु	श्रूयते	श्रूयात्
भू	भूयते	भूयात्
पा to protect	पायते	पायात्
अव्	अव्यते	अव्यात्
पूज्	पूज्यते	पूज्यात्
पालय (Caus.)	पाल्यते	पाल्यात्
वच्	उच्यते	उच्यात्
यज्	इज्यते	इज्यात्
ग्रह्	गृह्यते	गृह्यात्
ह्वे	हूयते	हूयात्
भञ्ज्	भज्यते	भज्यात्
बन्ध्	बध्यते	बध्यात्
शास्	शिष्यते	शिष्यात्
तन्	तन्यते or तायते	तन्यात् or तायात्

69. The roots दा (also दो), धा (also धे), मा, स्था, ग, पा 'to drink', सो and हा 'to abandon', which change their final vowel to ई in the Passive, change the same to ए in the Benedictive (Parasmai.). Thus,

Rt. दा	दीयते	Bened. 3rd Per. sing.	देयात्
स्था	स्थीयते	" "	स्थेयात्

Final आ (as also ए, ऐ and ओ changeable to आ), when preceded by a conjunct consonant, is changed to ए or remains unchanged. The final आ of other roots remains unchanged. Thus,

Rt. ज्ञा	ज्ञायते	Bened. 3rd Per. sing.	ज्ञेयात् or ज्ञायात्
या	यायते	" "	यायात्

Note. See Art. 70, (4) of the First Sanskrit Course.

The root हन् substitutes वध् necessarily in the Benedictive (Parasmai. and Atmane.). Thus, वध्यात्, वध्यास्ताम्, वध्यासुः, &c.

70. *Set* roots must and *Vet* roots may, as a general rule, take the intermediate इ before the terminations of the Benedictive (Atmane.). *Anit* roots do not take it.

In the case of *Anit* roots, the base is formed in the same way as before the Atm. terminations of the Aorist beginning with स् in the fourth variety. This applies to *Vet* roots and others when they do not take the intermediate इ. In the case of *Set* roots, the base is formed as in the fifth variety of the Aorist before the Atm. terminations. Thus,

	Aor. 1st Per. sing.	Bened. 1st Per. sing.
Rt. कृ	अकृषि	कृषीय
स्तु	अस्तोषि	स्तोषीय
ज्ञा	अज्ञासि	ज्ञासीय
मुद्	अमोदिषि	मोदिषीय
बुध् 4. A.	अभुत्सि	भुत्सीय
बुध् to know	अबोधिषि	बोधिषीय
गाह्	अगाहिषि or अघाक्षि	गाहिषीय or घाक्षीय
यज्	अयक्षि	यक्षीय

Exceptions. वध् *Set* is substitued for हन् necessarily. The final म् only of सं-गम् A. is optionally dropped. The roots दा, धा and स्था do not change their final आ to इ and in the case of इ with अधि 'to study' गी is not substituted at all. The intermediate इ is lengthened only in the case of ग्रह्. Thus,

Rt. आ-हन् A.	Bened. 1st Per. sing.		आवधिषीय
दा A.	,,	,,	दासीय
सं-गम् A.	,,	,,	संगंसीय or संगसीय
अधि-इ A.	,,	,,	अध्येषीय
ग्रह् A.	,,	,,	ग्रहीषीय
वृ A.	,,	,,	वृषीय or वरिषीय
स्तृ A.	,,	,,	स्तीर्षीय or स्तरिषीय

71. The Passive Benedictive is formed simply by appending Atmanepada terminations, (the optional forms being had according to Art. 59). Thus,

	Bened. 1st. per. sing.
Rt. नी Pass.	नेषीय or नायिषीय
दा ,,	दासीय or दायिषीय
लू ,,	लविषीय or लाविषीय
वॄ ,,	वूर्षीय or वरिषीय or वारिषीय
हृ ,,	हृषीय or हारिषीय
दृश् ,,	दृक्षीय or दर्शिषीय
हन् ,,	वधिषीय or घानिषीय
ग्रह् ,,	ग्रहीषीय or ग्राहिषीय
दुह् ,,	धुक्षीय

(II)

Irregular and Defective Verbs.

72. The roots गुप् 1. P. 'to protect', धूप् 1. P. 'to fumigate' and पण् 1. P. 'to praise' have आय् added on to them necessarily in the Special tenses, and optionally in the General tenses, the Passive, the Causal, the Desiderative, and verbal derivatives, such as Past participles, Gerunds, Infinitives, &c. The root पण् is Atmanepadin when it does not take आय्. Thus, गुप् (*Vet*)—Present गोपायति। Simple Future गोपायिष्यति or गोपिष्यति or गोप्स्यति। Perfect गोपायाञ्चकार or जुगोप, (गोपायाञ्चकर्थ or जुगोपिथ or जुगोप्थ)। Aorist अगोपायीत् or अगोपीत् or अगौप्सीत्। Benedictive गोपाय्यात् or गुप्यात्। Pass. Pres. गोपाय्यते or गुप्यते। Causal गोपाययति or गोपयति। Desiderative जुगोपायिषति or जुगोपिषति or जुगुपिषति or जुगुप्सति। P. P. गोपायित or गुप्त। Inf. गोपायितुम् or गोपितुम् or गोप्तुम्। Ger. गोपायित्वा or गोपित्वा or गुपित्वा or गुप्त्वा, संगोपाय्य or संगुप्य॥ धूप् (*Set*)—धूपायति। धूपायिष्यति or धूपिष्यति। धूपायाञ्चकार or दुधूप। अधूपायीत् or अधूपीत्। P. P. धूपायित or धूपित॥ पण् (*Set*)—पणायति। पणायिष्यति or पणिष्यते। पणायाञ्चकार or पेणे। अपणायीत् or अपणिष्ट। P. P. पणायित or पणित।

73. The root कम् 1. A. 'to desire' has अय् added on to it necessarily in the Special tenses and optionally in the General tenses, the Desiderative, the Gerund and the Infinitive. The penultimate अ takes *Vriddhi* before अय् always, and optionally before the य of the Passive. Thus, कम् (*Set*)—Present कामयते। Simple Future कामयिष्यते or कमिष्यते। Perfect कामयाञ्चक्रे or चकमे। Aorist अचीकमत or अचकमत (See Art. 52)। Benedictive कामयिषीष्ट or कमिषीष्ट। Pass. कम्यते or काम्यते। Desiderative चिकामयिषते or चिकमिषते। P. P. कान्त। Inf. कामयितुम् or कमितुम्। Ger. कामयित्वा or कमित्वा or कान्त्वा।

74. (*a*) The root अस् 'to be' has only the forms of the four Special tenses, those of भू being substituted for it in all other tenses and derivatives.

(*b*) The root ब्रू has likewise forms in the four Special tenses only, those of वच् (U.) being substituted for it in all other tenses and derivatives The root वच् is of itself Parasmaipadin, and is Ubhayapadin only when it is a substitute of ब्रू.

(*c*) The root चक्ष् A. has forms only in the four Special tenses and optionally in the Perfect. The forms of ख्या (U.) are substituted for it optionally in the Perfect, and necessarily in other tenses and derivatives. The root ख्या is of itself Parasmaipadin and conjugated only in the four Special tenses.

(*d*) The root अद् has no forms in the Aorist and the Desiderative, and takes घस् as its substitute. In the Perfect the forms of घस् may optionally be substituted for those of अद्. The root घस् 1. P. has no forms in the Perfect, the Benedictive, the four Special tenses of the Passive, and the Causal.

(*e*) The root हन् takes वध् 'to kill' as its substitute in the Aorist and the Benedictive. The substitution is optional in the Aorist (Atmanepada or Passive) and the Potential passive participle. The root वध् is considered to be of the 1st Conjugation and is used only as a substitute of हन् and in the four Special tenses of the Passive.

(*f*) The root इ 'to go' of the 2nd Conjugation has no forms in the Causal and the Desiderative, those of

गम् being substituted for it. But with the Prefix प्रति, the root इ is not defective. Thus, Causal प्रत्याययति। Desiderative प्रतीषिषति।

(*g*) The root अज् (*Set*) 1. P. substitutes वी (*Anit*) 2. P. necessarily in the Perfect, the Benedictive, the four Special tenses of the Passive and the Causal; and optionally in the other General tenses, the Desiderative and verbal derivatives. The Perfect 2nd Per. sing. is विवयिथ or विवेथ or आजिथ।

EXERCISE VIII.

अविघ्नमस्तु ते स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणाम् ॥ १ ॥
तन्नो देवा विधेयासुर्येन रावणवद्वयम् ।
सपत्नांश्चाधिजीयास्म संग्रामे च मृषीमहि ॥ २ ॥
अकृपणमतिः कामं जीव्याज्जनः पुरुषायुषं ।
भवतु च भवद्भक्तिर्द्वैधं विना पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥
वाग्देव्या सह मुक्तवैशसरसा देवी च दीव्यादीयं
शेषस्येव फणाश्चलेषु सततं लक्ष्मीः सतां सद्मनि ॥ ४ ॥
वर्धिषीष्ठाः स्वजातेषु वध्यास्त्वं रिपुसंहतीः ।
सोमं पेयाश्च हेयाश्च हिंसा हानिकरीः क्रियाः ॥ ५ ॥
कृतार्था भूयासं प्रियसुहृदपत्योपयमने
प्रयत्नः कृत्स्नोऽयं फलतु शिवतातिश्च भवतु ॥ ६ ॥
घानिषीष्ट त्वया मन्युर्ग्राहिषीष्ट समुन्नतिः ॥ ७ ॥
रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि-
श्छायाद्रुमैर्नियमितार्कमयूखतापः ।
भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः
शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ॥ ८ ॥
अगोपायच्च रक्षांसि दिशश्चारीनभाजयत् ॥ ९ ॥

देवस्त्वां सविता धिनोतु समरे गोत्रस्य यस्ते पिता
त्वां मैत्रावरुणोपि नन्दतु गुरुर्यस्ते गुरूणामपि ।
ऐन्द्रं वैष्णवमाग्निमारुतमथो सौपर्णमोजोस्तु ते
देयादेव च रामलक्ष्मणधनुर्ज्याघोषमन्त्रो जयम् ॥ १० ॥
भवोपि योभूदभवः शिवोऽयं
जगत्यपायादपि नः स पायात् ॥ ११ ॥

May the king be victorious (वि-जि) and rule over (ईश्) his subjects for a long time !

May Indra send down rain (वृष्) in season, may the earth yield plenty of corn and may all live in prosperity !

May you reign (शास्) long and get a son possessed of all good qualities !

Let no brawls disturb (बाध्) a house and let the hearts of all be full of love.

May cows give (दा) milk and may Brâhmaṇas perform sacrifices to propitiate the Lord of heavens !

May cool breezes blow (वा) and give delight to all !

I hope I may see (दृश्) my sons becoming clever in the arts and sciences.

If a king protects (गुप्) his subjects properly, they will surely praise (पण्) him and be loyal to him.

May you be soon united (सम्-इ) with your husband and two sons and be never again separated (वि-युज्) from them !

Notes. (१) अविघ्नमस्तु &c.– विघ्नस्याभावः (अव्य०) May there be no obstacle in your way. (२) तन्नो देवा विधेयासुः &c. –May gods bring about this in our case, viz., that we might,

like Rávana, conquer &c. (३) पुरुषायुषम्- पुरुषस्यायुः पुरुषायुषं वर्षशतम् The full term of life granted to a man. द्वैधं विना -Without difference or distraction. (४) मुक्तवैशसरसा- Who has given up her love of hostility. फणाश्चलेषु- फणा अश्चलानीव फणाश्चलानि तेषु Under the covering of the (thousand) hoods of S'esha. (६) This is said by Kámandakí who tried successfully in bringing about the marriage of Málatì and Mádhava who were the children of her friends. शिवतातिः *adj*.- Conferring or resulting in happiness. (७) घानिषीष्ट and ग्राहिषीष्ट are forms of the 3rd Per. sing. of the Passive Benedictive of हन् and ग्रह्. (८) रम्यान्तरः -The distance of which will be delightful. (१०) धिनोतु -From धिन्व् 5. P. to delight. त्वाम् = चन्द्रकेतुं लक्षणपुत्रम्. मैत्रावरुणः = वसिष्ठः. रामलक्ष्मणधनुर्ज्याघोषमन्त्रो जयन् &c.— May the twang, which is *mantra* itself (vibrating on your ears), of the bows of Ráma and Lakshamana give victory &c. (११) अभवः- जन्मरहितः. *In prosperity*- सुसमृद्धाः.

LESSON IX.

Denominatives.

75. Denominative verbs *i. e.* verbs derived from nouns and adjectives are formed in Sanskrit in several ways, of which only such as are of frequent occurrence are given below—

(1) Verbs may be derived from adjectives by adding to them the suffix अय, and then they are treated in all respects like roots of the 10th Conjugation in the Parasmaipada. They have the sense of *making* that which is expressed by the adjective, and are generally transitive. The adjectives undergo the same changes before अय as before the suffixes ईयस् and इष्ठ of the Comparative and the Superlative. *E. g.*

Adj. तरल	Denom. v.	तरलयति	'makes unsteady'.
जड	"	जडयति	'makes dull'.
लघु	"	लघयति	'makes light'.
दृढ	"	द्रढयति	'makes firm'.
पृथु	"	प्रथयति	'makes large' *i. e.* spreads.
आविल	"	आविलयति	'makes turbid'.

Such verbs may sometimes be formed from nouns and have then the sense of producing or making that which is expressed by the noun. *E. g.*

कलङ्क *m.* A stain,	कलङ्कयति 'produces a stain' *i. e.* stains.
कवल *m.* A morsel,	कवलयति 'makes a morsel of'.
छिद्र *n.* A hole,	छिद्रयति 'makes a hole'.
मुद्रा *f.* A seal,	मुद्रयति 'makes a seal' *i. e.* stamps.
तुला *f.* A balance,	तुलयति 'balances or likens'.

The suffix आपय is added to the nouns अर्थ, वेद and सत्य to form Denominative verbs from them. Thus,

अर्थ *m.* Meaning,	अर्थापयति 'explains the meaning of'.
वेद *m.* The Veda,	वेदापयति 'teaches the Veda'.
सत्य *n.* Truth,	सत्यापयति 'declares as truth' *i. e.* ratifies.

Note. Past participles, Gerunds and other derivatives from these verbs are formed like those of roots of the 10th Conjugation. *E. g.* तरलयति—तरलित, तरलयित्वा, तरलयितुम्, &c.

(2) Verbs may be derived from nouns and adjectives ending in अ, आ or अस् by adding to them the suffix आय and conjugating them in the Atmanepada. They have the sense of 'behaving like or becoming' that which is denoted by the noun or adjective, and are intransitive. The final स् and the feminine suffix ई of nouns and adjectives are dropped before this आय. *E. g.*

कुरङ्ग *m*. A deer, कुरङ्गायते 'behaves like a deer' *i. e.* becomes [mild.
मन्द *adj*. Dull, मन्दायते 'becomes dull.'
श्याम *adj* Black, श्यामायते 'becomes black.'
दुर्मनस् *adj*. Sad, दुर्मनायते 'becomes sad.'
विद्वस् *adj*. Learned, विद्वायते or विद्वस्यते (irr.).
कुमारी *f*. A girl, कुमारायते. [(irr.).
सपत्नी *f*. A co-wife, सपत्नायते or सपत्नीयते (irr.) or सपतीयते

Denominative verbs, formed by adding आय and conjugated in the Atmanepada, are derived from the nouns शब्द, वैर, कलह, मेघ, अभ्र, रोमन्थ, बाष्प, उष्म, फेन, सुख and दुःख, and signify that one 'makes, emits or feels' what is expressed by the nouns. Thus, वैरायते 'bears enmity'; शब्दायते 'makes a sound'; बाष्पायते 'sheds tears'; रोमन्थायते 'ruminates'; सुखायते 'feels happy'; दुःखायते 'is distressed'; &c.

Note. The Past participles derived from these verbs are used impersonally. They are formed by applying इत before which the final अ of आय is dropped.

(3) Verbs may also be formed from some nouns by adding the suffix ईय and conjugating them in the Parasmaipada. They denote that a person 'wishes for or treats like' that which is expressed by the noun. The final अ, आ or अन् is dropped before this ईय. Thus, पुत्रीयती 'treats like a son or wishes for a son,' प्रासादीयति 'lives as in a palace.' धनीयाति, राजीयति, दात्रीयति, &c.

(4) The following Denominative verbs and their derivatives are often found in use and have peculiar meanings. Thus,

नमस्यति or सपर्यति *vt*. To adore.

वरिवस्यति *vt*. To serve.

तपस्यति *vi.* To practice penance.
मनस्यति *vi.* To reflect.
असूयति-ते *vi.* To envy, to grumble at.
कण्डूयति-ते *vt.* To rub gently, to scratch.
चित्रीयते *vi.* To wonder.
महीयते *vi.* To be highly honoured or respected.
हृणीयते *vi.* To be ashamed or indignant.
अपहस्तयति *vt.* To part with.
अभिषेणयति *vt.* To march against.
उत्स्वप्नायते *vi.* To talk in sleep.
उपवीणयति *vt.* To sing on a lute.
उपश्लोकयति *vt.* To extol in verses.
विपाशयति *vt.* To free from a net, to untie.

Compound Verbs.

76. Compound verbs are formed by prefixing nouns, adjectives or adverbs to the roots कृ, भू and *rarely* to अस्. Those formed by compounding words with कृ are transitive and express that one *makes* or changes to that which is denoted by the word prefixed. Those formed by compounding words with भू or अस् are intransitive and express that one *becomes* or is changed to that which is denoted by the word prefixed.

77. In prefixing nouns and adjectives, final अ and आ are changed to ई, final इ and उ are lengthened, and ऋ is changed to री. The final न् and स् of bases are dropped and the preceding अ is changed to ई. The finals of adverbs or words denoting natural sounds remain unchanged. Thus,

शुक्लीकरोति 'makes white'. शुक्लीभवति 'becomes white'.

रज्जूकरोति 'uses as a rope'. स्वीकरोति 'makes ones own' [i. e. accepts.
*गोऽभवत् 'became a cow.'
शुक्लीस्यात् 'may be white.'
पित्रीकरोति 'regards as father'.
दासीभवति 'becomes a slave'. शुचीभवति 'becomes pure'.
भस्मीकरोति 'turns into ashes.' भस्मीभवति 'is reduced to ashes'.
दिवाभवति 'becomes a day'. तूष्णींभवति 'becomes silent'.
फूत्करोति or खात्करोति. 'makes the sound *phût* or *khât*.'

Note. The Gerunds of these Compound verbs are formed by adding the suffix य or त्य (and not त्वा), the words compounded with कृ and भू being regarded as Prefixes like आविस्, प्रादुस्, नमस्, &c. *E g.* स्वीकृत्य शुचीभूय, &c.

EXERCISE IX.

मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ॥ १ ॥
पुत्रीयता तेन वराङ्गनाभिरानायि विद्वान्क्रतुषु क्रियावान् ॥ २ ॥
अर्थापयत्यसौ सम्यग्दुर्बुद्धं वैदिकं वचः ॥ ३ ॥
धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजं
दुःखायते च हृदयं सुखमश्नुते च ॥ ४ ॥
अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे
मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति ॥ ५ ॥

---

* The words prefixed to कृ, भू and अस् are regarded as Indeclinables, and the final vowels of them may be combined with the initial अ or आ of the forms of कृ, भू and अस् according to the general *Sandhi* rules, (as अङ्गचकरोत्, दास्यभूत्, पट्वासीत्, &c.). Such combinations are, however, not found in literature, and *are* not given even in works on Sanskrit Grammar.

नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्तेपि वशगा
विधिर्वन्द्यः सोपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ॥ ६ ॥
शब्दायन्ते मधुरमनिलैः कीचकाः पूर्यमाणाः ॥ ७ ॥
सन्त्यन्येपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषा-
स्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते ॥ ८ ॥
अपि तुरगसमीपादुत्पतन्तं मयूरं
न स रुचिरकलापं बाणलक्ष्यीचकार ॥ ९ ॥
न्यसनाय ससौरभस्य कस्तरुसूनस्य शिरस्यसूयति ॥१०॥
बाष्पायते निपतिता मम दृष्टिरस्मिन्
वात्सल्यबन्धि हृदयं, मनसः प्रसादः ॥ ११ ॥
शृङ्गेण संस्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः ॥१२॥
उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।
श्यामायते न विद्वत्सु यः काञ्चनमिवाग्निषु ॥ १३ ॥
पुरा यत्र स्रोतः पुलिनमधुना तत्र सरितां
विपर्यासं यातो घनविरलभावः क्षितिरुहाम् ।
बहोर्दृष्टं कालादपरमिव मन्ये वनमिदं
निवेशः शैलानां तदिदमिति बुद्धिं द्रढयति ॥ १४ ॥
फलेन मूलेन च वारिभूरुहां
मुनेरिवेत्थं मम यस्य वृत्तयः ।
त्वयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा
कथं न पत्या धरणी हृणीयते ॥ १५ ॥
तपस्यन्तः सन्तः किमधिनिवसामः सुरनदीं
गुणोदारान् दारानुत परिचरामः सविनयम् ॥ १६ ॥
अथ रोधसि दक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिकेतमीश्वरम् ।
उपवीणयितुं ययौ रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः ॥ १७ ॥
वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः ।
गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ १८ ॥

धर्मात्मजं प्रति यमौ च कथैव नास्ति
मध्ये वृकोदरकिरीटभृतोर्बलेन ।
एकोऽपि विस्फुरितमण्डलचापचक्रं
कः सिन्धुराजमभिषेणयितुं समर्थः ॥ १९ ॥
वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणा-
न्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरङ्गायते ।
व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते
यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ २० ॥
लघूकरिष्यन्नतिभारभङ्गुरामसूं किल त्वं त्रिदिवादवातरः ।
उदूढलोकत्रितयेन सांप्रतं गुरुर्धरित्री क्रियतेतरां त्वया ॥ २१ ॥
जयन्ति ते जिना येषां केवलज्ञानशालिनाम् ।
आजन्मनः स्मरोत्पत्तौ मानसेनोषरायितम् ॥ २२ ॥

The reports of success received from his generals lessened (लघय) the anxiety of the king.

Whose heart would not melt (द्रवीभू) with sorrow on reading the account of Sítá's separation from her husband in the Dandaká forest ?

One who has gorged himself with heavy food talks wildly in his sleep (उत्स्वप्नायते).

The clouds gather together (घनीभू) in the rainy season but are often scattered (विरलीकृ) away by powerful winds.

The enemies harassed (कदर्थय) the emperor in every direction, but he never slackened (शिथिलीकृ) his efforts to keep his empire intact.

To one who is deeply in love, even the moon may appear (as hot) as the sun (चण्डकर) and days (as long) as years (वत्सर), when separated from his beloved.

Bad people will always quarrel (कलहायेरन्) amongst one another, howsoever good people may try to reconcile them.

A wealthy fool pretends to be wise (पण्डित) being flattered by his insincere friends.

The queen became disconsolate (दुर्मनीभू) when she heard of the king's departure.

To the peacock-like Sudâman, K*r*ish*n*a appeared like a blue rain-cloud (नीलाम्भोद).

The whole world is looked upon as a dreary forest (निर्जनारण्य) by ascetics who practise penance (तपस्य).

NOTES. (१) सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः—अङ्गीकृतसुहृत्कार्याः. (२) आनायि is Passive Aorist of the Causal of आ-नी. क्रतुषु क्रियावान्—Who was clever in performing sacrificial rites. (३) मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति– Your steps are falling unevenly on the path which is so rugged. (६) नमस्यामो देवान् &c.– We might bow before the gods *i. e.* submit ourselves to them, but &c. प्रतिनियतकर्मैकफलदः– प्रतिनियतस्य कर्मण एकस्य (केवलस्य) फलं ददातीति. Which gives the fruit simply of actions that are predetermined. (७) विशेषविक्रमरुचिः– Taking delight in showing his superior valour (by ecclipsing the sun and the moon only). (१०) Construe कः शिरसि सौरभस्य तरुसूनस्य (पुष्पस्य) न्यसनायासूयति Who ever objects to the placing of a fragrant flower &c. (११) वात्सल्यबन्धि– Feels affection. (१३) श्यामायते &c.– is not blackened *i. e.* discredited amongst the learned. (१४) निवेशः– Position. (१५) This is

said by the swan to Nala. वारिभूरुहाम्- वारिणि भुवि च रोहन्ति ते वारिभूरुहः Plants which grow on land and water. दण्डधारिणा- Raising your arms against him *i. e.* attempting to kill. (१७) उदयावृत्तिपथेन- By the path which the sun takes to return to the place of rising *i. e.* through the sky. (२१) This is addressed to Kr*ish*n*a*, an incarnation of Vish*n*u. अतिभारभङ्गुराम्- (The earth) being crushed under the excessive load of wicked demons. उद्वहलोकत्रितयेन- Who supports the three worlds. (२२) मानसैनोषरायितम्- Whose minds have become barren for the production of love. *One who has gorged himself &c.*- आकण्ठं दुष्पचान्नं भक्षितवान्. *Intact*- अविभग्न, अविकल. *Flattered*- श्लाघित. *By insincere friends*- मित्रध्वंसकैः, कृत्रिमसुहृद्भिः.

LESSON X.

Derivation of words.

(I)

Krit suffixes.

78. Kr*i*t suffixes are added to roots to form various kinds of nouns and adjectives from them, and are therefore called *primary* suffixes. A few Kr*i*t suffixes such as अ, इन् and अन which are added to roots at the end of Upapada compounds and such as तृ, अक and इन् which form nouns and adjectives denoting the agent are given in Lessons XI, XII and XIII of the Second Sanskrit Course.

Note. The suffix अ is also added to some roots to form nouns of agency from them. Thus, बुधः, चोरः, ग्राहः, प्रियः, चरः, व्याधः, किरः, &c.

79. There are many feminine nouns and some adjectives and masculine nouns, in Sanskrit, derived from primitive roots without the addition of any apparent suffix, and may therefore be called root-nouns. The roots may or may not have Prefixes attached to them, and if the roots end in short इ, उ or ऋ they take त् after them. (See Art. 84 (1) of the S. S. Course). *E.g.* मुद्, युज्, सम्पद्, दिश्, विद्युत्, दृश्, संविद्, प्रतिश्रुत्, विपद्, समित्, तृष्, वाच्, रुष्, उपानह्, संसद्, आपद्, परिषद्, धी, श्री, प्रसू, ह्री, भू, संधा, प्रावृष्, रुच्, त्विष्, भा, भास्, &c. and उपकृत *a.*, अपकृत् *a.*, राज् *m.*, द्विष् *m.*, विश् *m.*, &c.

80. Many nouns denoting the act or action are formed from roots by applying the following suffixes—

अ *m.*—बोध, मान, योग, शम, नय, स्तव, जय, भव, पाक, लोभ, याग, श्रव, मद, वर्ष, वाद, भोग, यम, &c.

आ *f.*—इच्छा, दया, मूर्च्छा, क्षमा, वाञ्छा, त्रपा, उपेक्षा, कृपा, बाधा, शोभा, व्यथा, रुजा, कथा, स्पृहा, पीडा, ईर्ष्या, &c.

अना *f.*—प्रार्थना, योजना, धारणा, प्रेरणा, याचना, वेदना, आकारणा, [&c.

ति *f.*—बुद्धि, मति, युक्ति, शान्ति, नीति, स्तुति, भूति, पङ्क्ति, इष्टि, उक्ति, श्रुति, वृष्टि, भुक्ति, गति, कृति, कान्ति, भक्ति, &c

अन *n.*—बोधन, मनन, शमन, योजन, नयन, स्तवन, भवन, पचन, यजन, वचन, श्रवण, वर्षण, भोजन, गमन, करण, जयन, यमन, मान, दान, पान, ज्ञान, भजन, वर्तन, गायन, साधन, &c.

Note. Past participles are often used as nouns denoting action and are neuter. See Lesson XIV, Art. 112 of the S. S. Course.

81. The following Krit suffixes are added to roots to form adjectives denoting 'disposed to, prone to, tending to,' &c.—

स्नु or इष्णु—अलंकरिष्णु, रोचिष्णु, सहिष्णु, स्थास्नु, जिष्णु, भूष्णु, वर्धिष्णु, चरिष्णु, ग्लास्नु, भ्राजिष्णु, &c.

आलु—दयालु, निद्रालु, पतयालु, स्पृहयालु, शयालु, श्रद्धालु, &c.

उ or उक—आशंसु, भिक्षु, इच्छु, घातुक, पातुक, वर्षुक, भावुक, &c.

उर or र—भासुर, विदुर, भिदुर, मेदुर, भङ्गुर, नम्र, कम्प्र, स्मेर, हिंस्र, दीप्र, &c.

वर—इत्वर, गत्वर, नश्वर, जित्वर, ईश्वर, स्थावर, भास्वर, &c.

Note. The feminine base of adjectives ending in वर is formed by adding ई, but that of स्थावर and भास्वर by adding आ.

82. The suffix त्र or इत्र is added to roots to form neuter nouns denoting 'the instrument of the action' and अन to form those denoting 'the instrument or place of the action.' Thus, पात्र, वक्त्र, नेत्र, श्रोत्र, स्तोत्र, शस्त्र, खनित्र, शास्त्र, तोत्त्र, &c. and नयन, वदन, शयन, बन्धन, स्थान, आलान, &c.

The suffixes मन् and अस् form neuter nouns denoting 'the act, the instrument or place of the action.' Thus, कर्मन्, सद्मन्, वर्मन्, वेश्मन्, धामन्, चर्मन्, जन्मन्, &c. and मनस्, वचस्, सदस्, तपस्, सरस्, श्रवस्, एधस्, चेतस्, तपस्, रोधस्, तेजस्, &c.

(II)

Taddhita Suffixes.

83. Taddhita suffixes are added to nouns, adjectives and even to indeclinables to form other nouns, adjectives and indeclinables from them, and are therefore called *secondary* suffixes. Some of them may be grouped thus :—

(*a*) The suffixes that form indeclinables are—

तः—यत्नतः, अज्ञानतः, सर्वतः, वर्णतः, दक्षिणतः, यतः, ततः, दूरतः, परितः, अतः, कुतः, त्वत्तः, मत्तः, आदितः, अन्यतः, &c.

त्र—सर्वत्र, तत्र, कुत्र, अमुत्र, यत्र, परत्र, एकत्र, अन्यत्र, अत्र, &c.

था or थम्—सर्वथा, अन्यथा, तथा, यथा, कथम्, इत्थम्, &c.

दा or दानीम्—सर्वदा, यदा, सदा, एकदा, तदा, कदा, इदानीम्, तदानीम्, [&c.

सात्—भस्मसात्, राजसात्, अग्निसात्, आत्मसात्, &c.

वत्—सूर्यवत्, विधिवत्, यथावत्, मृतवत्, ब्राह्मणवत्, &c.

द्युः or एद्युः—पूर्वेद्युः, अन्येद्युः, उभयद्युः or उभयेद्युः, अपरेद्युः, &c.

Note. The suffixes धा, शस् and कृत्वस् which are added to numerals are given in Lesson III before.

(*b*) The suffixes that form patronymics are—

अ—शैवः, गाङ्गः, पौत्रः, वासिष्ठः, आङ्गः, मागधः, यादवः (यदुः), &c.

इ—दाक्षिः, द्रौणिः, क्षात्रिः, कार्ष्णिः, आसुरिः, &c.

य—गार्ग्यः (गर्ग), वात्स्यः (वत्स), शाक्यः (शक), आगस्त्यः (अगस्ति), दाल्भ्यः (दल्भ), &c.

एय or ईय—वैनतेयः, माण्डूकेयः, गौधेयः, स्वस्रीयः, भ्रात्रीयः, &c.

आयन or आयनि—गार्ग्यायणः, दाक्षायणः, पार्वतायनः, कौञ्जायनः, द्रौणायनिः, &c.

Note. Feminine bases are formed from these by adding ई before which the suffix य is dropped. But those from स्वस्रीय and भ्रात्रीय are formed by adding आ. Some patronymics are formed from proper nouns without the addition of any suffix and are plural. Thus, वसिष्ठाः, भृगवः, अत्रयः, गोतमाः, अङ्गिरसः, पञ्चालाः, कुरवः, &c.

(*c*) The suffixes that form abstract nouns are :—

अ *n.*—कौमार, कैशोर, मौन (मुनि), यौवन, शौच, कौशल, लाघव, गौरव, सौष्ठव, मार्दव, &c.

अक *n.*—रामणीयक, मानोज्ञक, साहायक, कौमारक, &c.

इमन् *m.*—अणिमा, गरिमा, महिमा, प्रथिमा, म्रदिमा, लघिमा, &c.

ई *f.*—चातुरी, माधुरी, औचित्ती, मैत्री, &c.

य *n.*—शौक्ल्य, दार्ढ्य, आलस्य, चातुर्य, कार्श्य, जाड्य, मौढ्य, सारथ्य, सख्य, दूत्य, &c.

Note. The suffixes ता *f* and त्व *n.* form abstract nouns from all nouns and adjectives.

(*d*) The suffixes that form collective nouns are—

अ *n.*—पार्श्व (पर्शु), आह्न, (अहन्), कापोत, मायूर, काक, भैक्ष (भिक्षा), आश्व, &c.
अक *n.*—औष्ट्रक, राजक, मानुष्यक, वार्द्धक (वृद्ध), औक्षक, &c.
या *f*—पाश्या, धूम्या, वात्या, रथ्या, वन्या, तृण्या, &c.
ता *f.*—ग्रामता, जनता, बन्धुता, गजता, सहायता, &c.

(*e*) The following suffixes form augmentatives—

आनी *f.*—अरण्यानी, हिमानी.
रूप *m.*—आर्यरूपः, वैय्याकरणरूपः, पटुरूपः, &c.

(*f.*) The following suffixes form diminutives—

क *m. n.* (*f.* का)—अश्वकः, वृक्षकः, वाटिका, पुत्रकः, तैलकम्, रासभकः, सिंहकः, शूद्रकः, वृषलकः, &c.
ई *f.*—भेकी, हंसी, तटी, कमठी, वर्षाभ्वी, &c.
तर *m.* (*f.* तरी)—वत्सतर (*f.* °तरी), अश्वतर (*f.* °तरी), उक्षतर, गोणीतरी, &c.

(*g*) The suffixes that form possessive adjectives are—

मत् or वत्—भूमिमत्, मधुमत्, यवमत्, रूपवत्, यशस्वत्, भास्वत्, &c.
इन् or विन्—दण्डिन्, धनिन्, यशस्विन्, स्रग्विन्, &c.
अ (*f.* आ)—प्राज्ञ (प्रज्ञा), श्राद्ध (श्रद्धा), तुन्द, उरस, वार्त्त (वृत्ति), आर्च (अर्चा), शार्कर, &c.
" (*f.* ई)—तापस, साहस्र, सैकत, तामिस्र, ज्यौत्स्न, &c.
इक—धनिक, मायिक, तुन्दिक, दण्डिक, कुमुदिक, &c.
इन—शृङ्गिण, बर्हिण, फलिन.

इल—फेनिल, उरसिल, पङ्किल, जटिल, शर्करिल, &c.
न—पामन (पामन्), अङ्गना (अङ्ग), लक्ष्मण, वलिन, &c.
ल—पांसुल, चूडाल, मांसल, शीतल, अंसल, वत्सल, श्रील, &c.
वल—कृषीवल, भ्रातृवल, दन्तावल, रजस्वला, शिखावल, &c.
र—ऊषर, सुषिर, मुखर, मधुर, पांसुर, कन्दर, &c.

(*h*) The suffixes which are added to words without altering the sense are—

अ *n.*—शार्कर, सैकत, मानस, कार्मण, औषध, &c.
अ *m.*—प्राज्ञ, चौर, मारुत, राक्षस, बांधव, दैवत, &c.
क *m.*—मणिक, स्तम्बक, स्नातक, अश्वक, यावक, &c. (also स्थूलक, भीरुक, अणुक, &c.)
य *m.*—शाख्य, मुख्य, अग्र्य, शरण्य, जघन्य, &c.
य *n.*—आनन्त्य, भैषज्य, तादर्थ्य, आवसथ्य, &c.
धेय *n.*—नामधेय, भागधेय, रूपधेय.
इक *m.*—वैनयिक, सामयिक, औपयिक, आङ्गुलिक, औपचारिक, &c.

(*i*) The suffixes that form adjectives denoting 'pertaining to', 'made of', 'not swerving from', &c. are—

अ (*f.* ई)—चाक्षुष, श्रावण, आश्व, नागर, आरण्य, नैश, क्षौद्र (क्षुद्रा), शारद, &c.
य—ग्राम्य, प्राच्य, दिव्य, गव्य, पित्र्य, दिश्य (दिशा), कण्ठ्य, दन्त्य, &c.
त्य—दाक्षिणात्य, पौरस्त्य, तत्रत्य, नित्य, श्वस्त्य, अत्रत्य, &c.
ईय—तदीय, पर्वतीय, भवदीय, पाणिनीय, शालीय, &c.
अक—तीर्थक, आरण्यक, आङ्गक, प्रदोषक, मूलक, &c.
इक (*f.* की)—मासिक, सांवत्सरिक, नैशिक, आध्यात्मिक, शारदिक, सांग्रामिक, शतिक, &c.
तन (*f.* नी)—सायंतन, चिरंतन, दिवातन, दोषातन, सनातन, &c.

(*j*) The suffixes that form adjectives denoting 'fit for,' 'good in', 'worthy of', 'not swerving from', &c. are—

य—रथ्य, सभ्य, वयस्य, धन्य, पथ्य, नाव्य, न्याय्य, शरण्य, दण्ड्य, अर्घ्य, &c.

इक (*f.* की)—काथिक, शतिक, वार्तिक, लौकिक, हलिक, पथिक, &c.

अ (*f.* ई)—शाकट, पारिषद, साहस्र, पार्थिव, &c.

इय—यज्ञिय, पात्रिय, &c.

84. Some miscellaneous *Taddhita* suffixes added to nouns and adjectives are :—

मय forms neuter nouns denoting 'plenty of', 'abundance of' (as जलमयं, अन्नमयं, &c.) or adjectives denoting 'abounding in', 'full of', &c. *E. g.*, अन्नमयः, अपूपमयः, &c. (The feminine base of these adjectives is formed by adding ई).

मात्र (*f.* त्री) forms adjectives meaning 'of the size of', 'reaching as far as' (as, ऊरुमात्र, यवमात्र, &c.) or is added to words without any change of meaning. *E. g.* तावन्मात्र, विद्धमात्र, &c.

कल्प added to nouns and adjectives signifies 'almost like', 'nearly equal to'. *E. g.* विद्वत्कल्पः, मृतकल्पा, कविकल्पः, ऋषिकल्पः, यशस्कल्पम्, &c.

इत forms adjectives meaning 'covered with', 'full of', &c. *E. g.* तारकित, पण्डित (पण्डा), पुष्पित, मुद्रित, व्याधित, ज्वरित, सूत्रित, कण्टकित, गर्वित, फलित, व्रणित, रोगित, तरङ्गित, कलंकित, &c.

EXERCISE X.

चन्द्रापीडस्य तु तं स्वप्नेऽप्यनुत्प्रेक्षणीयं वैशम्पायनवृत्तान्तमाकर्ण्य युगपदुद्वेगविस्मयाक्रान्तहृदयस्योदपादि चेतसि । किं पुनरीदृशस्य सर्वपरित्यागकारिणो वनवासैकशरणस्य वैराग्यस्य कारणं भवेत् । स्वीयं च न पश्यामि किंचित्स्खलितम् । तातप्रसादात्तु मामिव तमपि चरणतललुठितचूडामणयोऽर्चयन्त्येव राजानः । ममेव तस्यापि चेच्छा-

धिकेषु सर्वोपभोगेषु न किंचिदपि हीयते । ममेव तस्याप्याज्ञा न विहन्यत एव । अहमिव सोपि प्रसादान्करोत्येव । मत्त इव तस्मादपि बिभेत्येवापराधिजनः । मयीव तस्मिन्नपि सर्वाः संपदः । तमप्यालोक्य मामिवोत्पद्येत स्पृहा लोकस्य । अप्यागच्छंस्ताततेनाम्बया चार्यशुकनासेन मनोरमया च तनयस्नेहोचितेन सौहार्देन न संभावितः । विनयाधिक्येच्छुना तातेन शुकनासेन वा किंचित्पीडाकरमभिहितम् । ताडितो वा । तत्रापि नैवासाविवमस्नेहलः पिशुनस्वभावो वा गुरुजनाभक्तो वा गुणोपादानविमुखो वा तरलचित्तो वा यत्किंचनकारी यः कश्चिदिव क्षुद्रप्रकृतिराढ्यपुत्रतागर्वितो दुःशिक्षितो दुर्विनीतो वा पुत्रैकतादुर्ललितो वा यो जन्मनः प्रभृति सर्वप्रकारोपकारिणो गुरुजनस्योपरि खेदमेवं कुर्यादनुबन्धाद्विरमेद्वा । प्रशमस्यापीदृशस्य नैष कालः । अद्याप्यसौ विद्वज्जनोचिते गार्हस्थ्य एव न निवेशितो देवर्षिपितृमनुष्याणामानृण्यमेव नोपगतः । अगत्वा चानृण्यमृणचतुष्टयेन बद्धः क्व गतः । न तेन पुत्रपौत्रसन्तत्या वंशः प्रतिष्ठां नीतः । नानन्तदक्षिणैर्महाक्रतुभिरिष्टम् । न सत्रकूपप्रपाप्रासादतडागारामादिभिः कीर्तनैरलंकृता मेदिनी । नाकल्पस्थायि दिशोयायि यशो विप्रकीर्णम् । न गुरवोनुवृत्त्या सुखं स्थापिताः । न स्निग्धबन्धूनामुपकृतम् । न प्रणयिनो निर्विशेषविभवतां नीताः । न साधवः परिवर्धिताः । नानुजीविनः संविभक्ताः । नाभ्यागताः कृता निस्तृषः । न दृष्टाः श्रुता वाङ्गनाः। न जातेन जीवलोकसुखान्यनुभूतानि । न तेन पुरुषार्थानां धर्मार्थकामानामेकोपि हि प्राप्तः । किमेतत्तेन कृतम् । इत्याक्षिप्तचेताश्चिन्तयंश्चिरमिव तस्मिन्नेव तरुतले स्थित्वा शून्यहृदयोपि यथाक्रियमाणप्रसादसंमानादिसभावितं विसर्ज्य सकलमेव राजकमुत्थाय तत्क्षणकृतं कायमानमविशत् ।

स तावाख्याय रामाय मैथिलेयौ तदात्मजौ ।
कविः कारुणिको वव्रे सीतायाः संपरिग्रहम् ॥ १ ॥

तात् शुद्धा समक्षं नः स्नुषा ते जातवेदसि ।
दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः ॥ २ ॥

बहुकुसुमितास्वपि सखे नोपवनलतासु रम्यविटपासु ।
चक्षुर्बध्नाति धृतिं तदङ्गनालोकदुर्ललितम् ॥ ३ ॥

निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः ।
पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् ॥ ४ ॥

भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः सौहार्दहृद्यानि विचेष्टितानि ।
औद्धत्यमायोजितकामसूत्रं चित्राः कथा वाचि विदग्धता च॥५ ॥

अन्वेष्टव्यो यदसि भुवने लोकनाथः शरण्यो
मामन्विष्यन्निह वृषलकं योजनानां शतानि ।
क्रान्त्वा प्राप्तस्तदिह तपसां संप्रसादोन्यथा चेत्
क्वायोध्यायाः पुनरुपगमो दण्डकायां वने वः ॥ ६ ॥

दाक्षिण्यं स्वजने दया परिजने शाठ्यं सदा दुर्जने
प्रीतिः साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् ।
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता
ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ ७ ॥

देशः सोयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन् ह्रदाः पूरिताः
क्षत्रादेव तथाविधः परिभवस्तातस्य केशग्रहः ।
तान्येवाहितशस्त्रघस्मरगुरूण्यस्त्राणि भास्वन्ति मे
यद्रामेण कृतं तदेव कुरुते द्रौणायनिः क्रोधनः ॥ ८ ॥

दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः संगात्सुतो लालना-
द्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रया-
न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ९ ॥

त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टे-
स्तस्याः परिस्फुरितगर्भभरालसायाः ।
ज्योत्स्नामयी च मृदुबालमृणालकल्पा
क्रव्याद्भिरङ्गलतिका नियतं विलुप्ता ॥ १० ॥

एष सांग्रामिको न्याय एष धर्मः सनातनः ।
इयं हि रघुसिंहानां वीरचारित्रपद्धतिः ॥ ११ ॥

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं
शूरे निर्घृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे
तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ १२ ॥

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
र्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते ।
वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनो भार्या न शुश्रूषते
हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्रायते ॥ १३ ॥

आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते
लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापदः ।
जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसात्
तत्किं नाम निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थितम् ॥ १४ ॥

NOTES. अनुत्प्रेक्षणीय - Unimaginable, not to be thought of. इच्छाधिकेषु—Exceeding the desires felt for them. स्पृहा—Love, delight. शुकनास and मनोरमा were the parents of Vais'ampâyana, the friend of Chandrápîda who had refused to return home. गुणोपादानविमुखः—Unwilling to accept or appreciate what is good. यत्किंचनकारी—Thoughtless, inconsiderate. यःकश्चित् - A vulgar person. पुत्रैकतादुर्ललितः- (पुत्रैकः = एकः पुत्रः कर्म०) Fondled on account of his being the only son.

खेदमेवं कुर्यात् - Would thus be tired or sick of his elders. अनुबन्धान्निरमेत् - Would cease to feel affection or attachment towords them. प्रशम - Indifference to or resignation of worldly pleasures. देवर्षिपितृमनुष्याणामानृण्यमेव नोपगतः- According to the Hindu religion a man owes debts to four classes of beings, viz., to the gods, the sages, the Manes and to mankind generally, and unless in his life he has paid these debts, he is not free to take to asceticism. The manner of paying off these debts is described in the following stanza - यज्ञैस्तु देवान् प्रीणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन्। पुत्रैः श्राद्धैः पितॄंश्चापि-आनृशंस्येन मानवान् ॥ प्रतिष्ठां नीतः-Secured the permanence of his family (पितृ-ऋणमेतत्). महाक्रतुभिरिष्टम् -देवर्णमेतत्. सत्र *n*.- A permanent charitable establishment. कीर्तनैः- By noble or illustrious deeds. आकल्पस्थायि- Lasting to the end of the world. दिशोयायि - (अलुक्समा॰) Reaching all the regions of the world. सुखं स्थापिताः - यथा सुखं तिष्ठन्ति तथा कृताः. कृ with उप governs the Gen. of the object of the action. निर्विशेष=तुल्य. संविभक्ताः - Admitted to a share in his wealth and pleasures. पुरुषार्थाः - The principal ends of life. आक्षिप्तचेताः - Distracted. शून्यहृदयः- Without having his heart in any of the affairs, with his mind not taking any interest in what was going on about him. यथाक्रियमाण&c.-यथोचितं क्रियमाणैः प्रसादसंमानादिभिः संभावितम्. (३) न बध्नाति धृतिम् - Does not take delight or feel pleasure. तदङ्गनालोकदुर्ललितम् - तस्या अङ्गनायाः (उर्वश्याः) आलोकेन दुर्ललितम् Too much given or habituated to look at that woman. (४) सुरभिर्यशोभिः—Illustrious for his noble deeds. पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम्- पयोधरीभूताश्चत्वारः समुद्रा यस्यास्ताम् (त्रिपदबहु॰) The four teats of whose udder were like the four oceans of the earth. (५) भूम्ना - (used adverbially) For the most part. गहनाः प्रयोगाः -Solemn or impressive representations of sentiments. औद्धत्यमायोजितकामसूत्रम् - Boldness (bold or adventurous deeds) in which is introduced the thread of love, *i. e.* which are intended to assist the progress of love. विदग्धता &c.- Cleverness or dexterity in speech.

(७) तेष्वेव लोकस्थितिः – On them only depends the permanence of society. (८) आहितशस्त्रघस्मरगुरूण्यस्त्राणि–आहितानि (प्रयुक्तानि) शस्त्राणि येषु तानि, आहितशस्त्राण्यत एव घस्मराणि गुरूणि च The missiles which are used each with its proper weapon and which therefore are destructive and very effective. रामेण=जानदग्न्येन. Here As'vathâman compares himself with Paras'uráma and intends to do what the latter had done. (९) संगात् – From attachment to worldly pleasures. अनवेक्षणात् – From want of supervision. स्नेहः – Familiarity. अनयात् —From imprudence. (१०) त्रस्तैकहायन° &c. – त्रस्तश्चासावेकहायनश्च कुरङ्गः. ज्योत्स्नामयी – Made as it were of moonlight. मृदुबालमृणालकल्पा – As delicate as a soft young lotus fibre. (११) वीरचारित्रपद्धतिः – The practice of their brave or heroic lives. (१२) जाड्यं ह्रीमति गण्यते – Dullness is attributed to a modest man. व्रतरुचौ – To one who takes delight in religious observances. शुचौ कैतवम् – Deceitfulness to a man pure of heart or upright. ऋजौ विमतिता — Want of intelligence to one who is simple and straightforward. दैन्यं प्रियालापिनि – Wretchedness to one who tries to please in his conversation. तेजस्विन् – Spirited. स्थिर – Steady, considerate. अङ्कितः – Found fault with, misrepresented. (१३) गात्र *n.* — From गम् to go. गतिर्विगलिता— Movements have become slow. (१४) सुस्थितम्—In a satisfactory condition.

APPENDIX.

Frequentatives or Intensives.

A Frequentative verb may be derived from any root of the first nine Conjugations which is monosyllabic and begins with a consonant. It signifies that a person or thing performs the action or undergoes the state, expressed by the root, repeatedly or intensely.

The Frequentative base is formed in two ways each requiring a peculiar reduplication of the root. When the base is made to end in य, it is conjugated in the Atmanepada only, but when it is formed without य, it is conjugated in the Parasmaipada and in various ways. Thus,

Rt. भू Atm. Freq. बोभूयते Parasm. Freq. बोभोति or बोभवीति
कृ " चेक्रीयते " चर्कर्ति or चरीकर्ति or चर्करीति or चरीकरीति

As Frequentative verbs occur very rarely, we give below the Frequentative bases of some roots with such of their derivatives as are found in literature :—

Root.	Atm. Freq	Parasm. Freq.	Derivative.
अट्*	अटाट्यते	———	अटाट्या *f.*
क्रम	चंक्रम्यते	चंक्रमीति	चंक्रमण *n.*
गम्	जंगम्यते	जंगमीति	जंगम *adj.*
चर्	चंचूर्यते	चंचुरीति	चंचरीक *m.*
जन्	जंजन्यते or जाजायते	जंजनीति or जंजन्ति	———
जप्	जंजप्यते	जंजपीति	जंजपूक *adj.*
ज्वल्	जाज्वल्यते	जाज्वलीति	जाज्वल्यमान *adj.*
तॄ	तेतीर्यते	तातरीति	———
दंश्	दंदश्यते	दंदशीति	दंदशूक *m.*

* Though अट begins with a vowel, the Frequentative base ending in य can be formed from it.

दह् *	दंदह्यते	दंदहीति	———
दा	देदीयते	दादाति	———
दीप्	देदीप्यते	देदीपीति	देदीप्यमान *adj.*
द्युत्	देद्युत्यते	देद्युतीति	———
पा	पेपीयते	पापाति	पेपीयमान *adj.*
प्रच्छ्	परीपृच्छ्यते	पाप्रच्छीति	———
फल्	पंफुल्यते	पंफुलीति	———
भिद्	बेभिद्यते	बेभिदीति	———
भ्रम्	बंभ्रम्यते	बंभ्रमीति	बंभ्रम्यमाण *adj.*
मृ	मेम्रीयते	मरीमर्ति	मर्मरीक *m.*
यज्	यायज्यते	यायजीति	यायजूक *adj.*
रट्	रारट्यते	रारटीति	———
रु	रोरूयते	रोरवीति	रोरवण *n.*
रुच्	रोरुच्यते	रोरुचीति	———
रुद्	रोरुद्यते	रोरुदीति	रोरुदा *f.*
लिह्	लेलिह्यते	लेलिहीति	लेलिहान *adj.*
*	लोलुप्यते	लोलुपीति	लोलुप *adj.*
लुभ्	लोलुभ्यते	लोलुभीति	लोलुभ *adj.*
वद्	वावद्यते	वावदीति	वावदूक *adj.*
वृत्	वरीवृत्यते	वरीवर्ति or वरीवृतीति	———
व्रज्	वाव्रज्यते	वाव्रजीति	———
शुच्	शोशुच्यते	शोशुचीति	शोशुचान *adj.*
शुभ्	शोशुभ्यते	शोशुभीति	———
सद् *	सासद्यते	सासदीति	———
सृ	सेस्रीयते	सरीसर्ति	———
सृप्	सरीसृप्यते	सरीसृपीति	सरीसृप *m.*
स्मृ	सास्मर्यते	सास्मरीति	———
स्वप्	सोषुप्यते	सास्वपीति	———
हन्	जेघ्नीयते or जंघन्यते	जंघनीति or जंघन्ति	जंघा *f.* जघन *n.*

* The Frequentatives ending in य, formed from लुप्, सद्, चर्, जप्, दंश् and दह्, signify reproach or disgrace, and those from roots implying motion convey the import of tortuous motion.

GLOSSARY.

अ.

अकृपण *adj.* Liberal, generous.

अङ्कित *pp. adj.* Marked.

अचिरांशु *f.* Lightning.

अञ्चल *n* The end or border of a garment.

अत्रत्य *adj.* Of this place.

अदिति *f.* The mother of gods.

अद्धा *Indecl.* Certainly, manifestly.

अध्वर *m.* A sacrifice

अनुकारिन् *adj.* Resembling.

अनुज्ञा *f.* Permission.

अनुबन्ध *m* Attachment, affection.

अनुभाव *m.* Majesty, dignity.

अनुवृत्ति *f.* Obedience.

अन्तर *n.* Distance, space.

अन्तरात्मन् *m.* The inmost soul.

अन्येद्युः *Indecl.* On another day.

अपवाद *m.* An evil report, a bad rumour.

अपसर्प *m* A spy.

अपाय *m.* Harm, injury. Flight.

अपेक्षा *f.* Want, desire, wish.

अब्धि *m.* An ocean.

अभितः *Indecl.* Round. (With a noun in the Accusaitve).

अभिमान *m.* Pride, dignity.

अभिरामता *f.* Beauty, splendour.

अभिसायम् *Indecl.* In the evening.

अभ्यागत *m.* A guest.

अभ्युदय *m.* Prosperity.

अभ्युपेत *pp. adj.* Undertaken, accepted.

अमर्ष *m.* Anger, indignation.

अम्भोधि *m.* A sea, an ocean.

अराति *m.* An enemy.

अर्घ्य *adj.* Venerable. *n.* Offering of water, &c. to a guest or deity.

अर्च् *vt.* 1. P. To honour, to worship.

अवधूत *pp. adj.* Shaken, put down.

अवलिप्त *adj* Insolent, haughty.

अव्याहत *adj.* Not broken, not disregarded.

असकृत् *Indecl.* Again and again, constantly.

अस्नेहल *adj.* Wanting in affection, unkind.

आकाङ्क्षा *f.* Hope, desire.

आकुल *adj.* Muddy, confused.

आक्रोश *m.* Cry, lamentation.
आख्या *f.* Name, title.
आग्निमारुत *adj.* Belonging to fire and wind.
आज्य *n.* Ghee.
आढ्य *adj.* Rich, wealthy.
आतप *m.* The hot rays of the sun.
आतिथेय *n.* Hospitality.
आत्मज *m.* A son.
आदिपूरुष *m.* God. Vishnu.
आधार *m* A support, a receptacle.
आधि *m.* Mental pain or agony.
आनुषङ्गिक *adj.* Incidental, secondary.
आनृण्य *n.* Freedom from debts and obligations.
आपगा *f.* A river.
आभिजन *adj.* Relating to the family or race.
आराम *m.* A garden. Delight pleasure.
आर्जव *n.* Straightforwardness.
आली *f.* A row, a series.
आवृत्ति *f.* Recurrence, return.
आशास्य *n.* A blessing, a hope
आशीविष *adj.* Venomous, (*lit.* having poison in its fangs). *m.* A snake.
आश्रम *m.* A stage of life.
इच्छु *adj.* Desirous.
इष् with अनु *vt.* 4. P. To seek, to search.
ईक्षण *n.* An eye.
उ *Indecl.* O, Oh.
उच्चकैः *Indecl.* On high.
उच्छेद *m.* End, destruction.
उडुप *n.* A raft, a float.
उत्साह *m*, Love, joy. Energy.
उद्धरण *n.* Lifting up, saving.
उद्वेग *m.* Agitation. Anxiety. Sorrow.
उन्मनस् *adj.* Excited, eager.
उन्माद *m.* Madness.
उपगम *m.* Arrival, return.
उपचर्य *adj.* Fit to be served. worthy of being worshipped.
उपयमन *n.* Marriage, wedding.
उपादान *n.* Appreciation, acceptance.
उपान्त *m.* Vicinity, neighbourhood.
उर्वशी *f.* Name of a heavenly nymph.
ऊर्मि *m.* A wave.
ऊषर *m. n.* A barren soil.
ऋजु *adj.* Straightforward, simple.
ऐन्द्र *adj* Pertaining to Indra.
ओजस् *n.* Prowess, strength.
औद्धत्य *n.* Boldness.

क.

ककुभ *m.* A kind of tree. *n.* The flower of the same.
कतिपय *pron. adj.* A few, some.
कथा *f.* Account, mention (कथैव नास्ति of no account, need not be mentioned).

कन्दर *m. n.* A cave, a valley.
कमलिनी *f.* A lotus plant.
कलश *m.* A jar, a pot.
कलाप *m.* The tail of a peacock. Mass or braid of hair.
कल्प *m.* The period of the duration of the world after each creation.
कंसकृष् *m.* Name of K*r*ish*n*a who killed Kansa.
काञ्चन *adj.* Golden. *n.* Gold.
कायमान *n.* A hut of grass or thatch.
कारुणिक *adj.* Kind-hearted.
कालक्षेप *m.* Delay.
कालानल *m.* A destructive fire.
कालिदासीय *adj.* Of Kálidása.
किरीटभृत्, किरीटिन् } *m.* Arjuna.
कीचक *m.* A bamboo tree.
कीर्तन *n.* A noble or illustrious deed.
कुतूहल *n.* Wonder, admiration. Curiosity.
कुमार *m.* A name of Kártikeya
कुल *n.* A group, a chain.
कुल्या *f.* A small stream, a channel.
कुशेशय *n.* A lotus.
कृतार्थ *adj.* Successful, satisfied.
कृत्या *f.* Action, deed. Performance.
कृत्रिम *adj.* Artificial, apparent.
कृषि *f.* Agriculture, husbandry.
कृष्णसार *m.* An antelope.
कृष्णा *f.* A name of Draupadî.
क्लृप् with उप *Caus.* To prepare. to provide.
केतु *m.* A banner, a flag.
कैतव *n.* Falsehood, deceit.
कौतुक *n.* Eagerness, relish. Wonder.
क्रोधन *adj.* Wrathful.
क्रौञ्च *m.* A kind of bird.
क्षत्र *n.* The Kshatriya caste. *m.* A man of do.
क्षय *m* End, destruction.
क्षेत्रज्ञ *m.* The soul.

ख.

ख *n.* The sky.
खाण्डवप्रस्थ *n.* Name of a town.

ग.

गत्वर *adj.* Transient, perishable.
गद् *vi.* or *vt.* 1. P. To speak, To prattle.
गन्धमादन *n.* Name of a forest.
गर्भ *m.* A womb.
गर्वित *adj.* Proud.
गहन *adj* Deep, grave, solemn.
गह्वर *n.* A cave, a valley. A thicket, a forest.
गाण्डीविन् *m.* Arjuna, the bearer of the Gándîva bow.

गायन *m.* A musician, a singer.

गार्हस्थ्य *n.* House-holder's life, family life.

गुप् *vt.* 1. P. (गोपायति) To protect.

गोकर्ण *m.* Name of a sacred place.

गोत्र *n.* Family, race.

घ.

घस्मर *adj.* Destructive, devouring.

च.

चण्डिका *f.* The goddess Durgá.

चन्द्रकवत् *m.* A peacock, (from चन्द्रक *m.* The eye on a peacock's feather).

चर् with उप *vt.* 1.P. To serve. With परि *vt.* To serve, to wait upon.

चाटु *n.* Agreeable or sweet words, flattery.

चारित्र *n.* Conduct, behaviour. Life.

चि with उत् *vt.* 5. U. To collect, to gather.

चित्र *adj.* Variegated, wonderful

चिरन्तन *adj.* Old, ancient.

चुम्ब् with परि *vt.* 1. P. To lick, to kiss.

चेदिराज् *m.* Sis'upála, king of the Chedis.

चेष्टित *n.* An action, a deed.

चैद्य *m.* The king of Chedi.

छ.

छायाद्रुम *m.* (छायाप्रधानो द्रुमः शाकपार्थिवादि०) A shady tree.

ज.

जगती *f.* The earth.

जम्बू *f.* A kind of tree.

जात *n.* A tribe, a clan.

जातवेदस् *m.* Fire.

जातुष *adj.* Made or full of resin or similar inflammable material

जामदग्न्य *m.* Paras'uráma, the son of the sage Jamadagni.

जिघांसा *f.* Desire to kill.

जिन *m.* A saint of the Jaina sect, a Buddhistic saint of a very high order.

जीव *adj.* Living.

जीवन *n.* Life, living.

जॄ *Caus.* To digest.

जैत्र *adj.* All-conquering.

ज्याघोष *m.* Twanging of the string of a bow.

ज्योत्स्ना *f.* Moonlight.

त.

तडाग *m.* A tank.

तनुज / तनूज *m.* (जा *f.*) A son.

तरल *adj.* Fickle, unsteady.

तरङ्गवती *f.* A river.

तार्क्ष्य *m.* An eagle.

तिलोत्तमा *f.* Name of a heavenly nymph.

तीर्थयात्रा *f.* A pilgrimage to sacred places.

तृष् *f.* Thirst. Desire, expectation.

त्याग *m.* Liberality, giving away.

त्रस्त *pp. adj.* Frightened, afraid.

त्रिदश *m.* A god.

त्रिदिव *m.* Heaven.

द.

दक्षिण *adj.* Right (op. to वाम left).

दनु *f.* The mother of demons (दानवs).

दम्भ *m.* Ostentation. Hypocrisy.

दयित *adj.* Beloved, favourite.

दस्यु *m.* A thief, a barbarian.

दाक्षिण्य *n.* Politeness, kindness. Courteousness.

दारुक *m.* The charioteer of Kri*sh*na.

दिति *f.* The mother of demons (दैत्यs).

दिदृक्षा *f.* Desire to see.

दिव्य *adj.* Heavenly, divine. Beautiful.

दुर्जय *m.* Name of a demon.

दुर्बुद्ध *adj.* Difficult to understand, unintelligible.

दुर्ललित *adj.* Fondled, addicted to. Wayward.

दुःस्थ *adj.* Unstable, miserable.

दृश् with उत् *vt.* 1. P. To imagine, to expect.

दौरात्म्य *n.* Wickedness, malevolence.

दौर्मन्त्र्य *n.* Having bad councillors.

द्युति *f.* Lustre, splendour.

द्रु with प्र *vi.* 1. P. To run, to fly away.

द्रुतम् *Indecl.* Quickly, speedily

द्रौणायनि *m.* As'vatthâman, the son of Dro*n*a.

द्वारका / द्वारवती } *f.* The capital of Kri*sh*na.

द्विजिह्व *m.* A serpent, (*lit.* having two tongues).

द्वैध *n.* Difference, duality.

ध.

धनद *m.*, The god of wealth.

धनुर्वेद *m.* The science of archery.

धरणी *f.* The earth.

धर्षित *pp. adj.* Offended, insulted.

धिन्व् *vt.* 5. P. (धिनोति) To delight.

धीर *adj.* Loud, grave, high.

धूर्त *adj.* Shrewd, cunning.

धृ with अव *vt.* 10. U. To know, to decide.

धृति *f.* Comfort. Delight.

न.

नक्षत्र *n.* A constellation.

नतोन्नत *adj.* Uneven, rugged.

नन्द् with प्रति *vt.* 1. P. To receive gladly, to welcome.

नम् with परि *vi.* 1. U. To be changed to, to be transformed into. With उत् *vi.* To rise up, to go up high.

नय *m.* Policy. Prudence.

नलिनी *f.* A lotus plant.

नाग *m.* A snake. An elephant.

नाव्य *adj.* What can be crossed only by a boat.

निकेत *m.* A house, a mansion, a residence.

निग्रह *m.* Imprisonment.

नितान्त *adj.* Excessive, much.

नियमित *pp. adj.* Stopped, obstructed.

निरङ्कुश *adj.* Uncontrolled, unrestrained.

निर्मलीमस *adj.* Clear, pure (from मलीमस Unclean).

निर्वासन *n.* Banishment.

निवेश *m.* Situation, position.

निषाद *m.* A man belonging to a wild forest-tribe. (निषादाधिपति *m.* Guha, the king of a forest-tribe, who befriended Ráma)

न्यसन *n.* Placing, putting on.

प.

पण *m.* A wager, a bet. पणबन्ध *m.* An agreement.

पत् with अभि *vt.* 1. P. To fall upon.

पतङ्ग *m.* A fly, a grass-hopper. A bird. The sun.

पत्ति *m.* A foot-soldier.

पत्रिन् *m.* A bird. An arrow.

पद् with प्र *vt.* 4. A. To be reduced to, to go or attain to the state of, to submit oneself to. With प्रति *vi.* or *vt.* To become, to turn to.

पद्धति *f.* A course, a practice.

पयोधर *m.* A breast, a teat. A cloud.

परमार्थ *m.* The highest kind of knowledge, *i. e.* the knowledge of Brahman (*n.*)

परमेष्ठिन् *m.* The god Brahman.

परम्परा *f.* A row, a series.

परिजन *m.* Attendants, servants.

परिभव *m.* Insult, offence, disrespect.

परिवत्सर *m.* A year.

परिसर *m.* Vicinity, border.

परिस्फुरित *adj.* Moving about, tremulous.

परिहरणीय *adj.* To be avoided or shunned.

पलित *n.* Gray hair.

पाटल *adj.* Pale red.

पाटित *pp. adj.* Cut, torn.

पावन *adj.* Holy, sacred.

पितामह *m.* The god Brahman.

पिशुन *adj.* Wicked.

पीयूष *n.* Nectar.

पुरस्तात् *Indecl.* In front

पुलिन *n.* The sandy bank of a river.

पूग *m.* A collection, a number.

पृ *vt.* 9. P. To satisfy.

पौत्र *m.* A grandson.

पौर *adj.* Belonging to the city, public.

प्रकर्ष *m.* Excellence.

प्रजापति *m.* A progenitor. The Creator.

प्रणयन *n.* Preparation of the sacred fire for sacrifice.

प्रणयिन् *m.* A friend, an associate.

प्रणय *m.* Affection, love, confidence.

प्रणिधान *n.* Religious meditation.

प्रणिहित *pp. adj.* Fixed.

प्रतिमा *f.* Resemblance, similarity. (अप्रतिम *adj.* Incomparable).

प्रतिष्ठा *f.* Permanence. Peace of mind, tranquillity.

प्रपा *f.* A place where water is distributed.

प्रपात *m.* A waterfall, a cataract. A precipice.

प्रभव *m.* Source, origin.

प्रभास *m. n.* A sacred place near Dváraká.

प्रभृति *f.* Beginning, foremost. (At the end of a comp. 'and others').

प्रमाद *m.* Carelessness, negligence.

प्रयोग *m.* Representation.

प्रलोभन *n.* Allurement.

प्रशम *m.* Tranquillity of mind.

प्रसङ्ग *m.* Occasion. कथाप्रसङ्गेन In the course of conversation.

प्रसाद *m.* Delight, joy.

प्रसूति *f.* A child, an offspring.

प्रस्तुत *n.* The subject or matter alluded to.

प्राज्य *adj.* Much, plentiful.

प्राणयात्रा *f.* Maintenance of life, subsistence.

प्राय *m.* The largest part, abundance. (At the end of compounds, it has the sense

8

of 'made almost wholly of, consisting of')
प्रेषय *Caus.* To send.
प्रौढ *adj.* Grown up, advanced in age.
प्लुष्ट *pp. adj.* Burnt.

फ.

फलित *pp. adj.* Fulfilled.

ब.

बधिर *adj.* Deaf.
बलि *m.* Name of a demon who was crushed by Vish*nu* in his incarnation as Vámana.
बुध् *vi.* 4. A. To awake.

भ.

भङ्गुर *adj.* Fragile, brittle.
भद्र *adj.* (°द्रा *f.*) Dear, good, lovely.
भव *m.* Birth, worldly existence. Name of S'iva.
भाव *m.* Affection, devotion. The heart or mind.
भुज *m.* A hand. An arm.
भुजङ्ग *m.* A lover.
भूमन् *m.* (Abstr. noun from बहु). Plenty, abundance, fulness.

म.

मकरध्वज *m.* The god of love.
मण्ड् *vt.* 10. U. To adorn, to decorate.
मण्डल *n.* A circle, a halo.
मथ् with प्र *vt.* 9. P. To kill, to injure.
मधुव्रत *m.* A bee.
मध्ये *Indecl.* Out of (the two), among.
मन् with सम् *vt.* 4. A. To honour, to respect.
मनीषा *f.* Desire, eagerness.
मनीषिन् *adj.* Wise.
मन्यु *m.* Grief, sorrow.
मयूख *m.* A ray.
मर्मन् *n.* The vital part of the body.
महनीय *adj.* Praiseworthy.
महस् *n.* Lustre, fire.
महानील *m.* A sapphire, a blue stone.
महाभूत *n.* An element.
महार्ह *adj.* Costly, expensive.
मा with निर् *vt.* 3. A. To create, to build.
मागध *adj.* (°धी *f.*) Belonging to Magadha (South Behar).
मातलि *m.* The charioteer of Indra.
मिथुन *n.* A pair.
मील् with समुत् *vi.* 1. P. To be manifest, to flourish.
मुक्ति *f.* Release, freedom.
मुखर *adj.* Talkative, garrulous.

मुर *m.* Name of a demon slain by Kr*i*sh*na*.

मुशल *n.* A long thick rod used as a pestle in cleaning corn.

मूर्त *pp. adj.* Incarnate, in human form.

मूल् with उत् *vt.* 10. U. To extirpate, to injure.

मृणाल *n.* A lotus fibre.

मृष् *vt.* 4. P. To bear, to forbear.

मेदिनी *f.* The earth

मेरु *m.* See सुमेरु.

मैत्रावरुण *m.* The sage Vasishtha.

मैथिलेय *m.* The son of Maithilî *i. e.* Sîtá.

मौल *adj.* Hereditary.

मौलि *m.* The head.

यति *m.* An ascetic.

य

यथावृद्धपुरःसरा *adj.* (*f.*) यथावृद्धं वृद्धानुक्रमेण (स्थिताः) पुरःसरा यस्यां सा) Moving in front of each other or preceding each other according to their age.

यदृच्छा *f.* An accident.

यम *m. du.* Twins.

यामवती *f.* Night.

युगपत् *Indecl.* At once, simultaneously.

योग *m.* Concentration of the mind.

योजन *n.* A measure of distance equal to two *kos'as.*

र.

रथ्या *f.* A street.

रम् with आ *vi.* 1. P. To delight oneself. With उप *vi.* 1. P. To cease.

रम्भ् with परि *vt.* 1 A. To embrace.

रय *m.* Speed, impetuosity.

रश्मि *m.* A ray.

रह् with वि *vt.* 10 U. To abandon, to leave.

राग *m.* Redness. Love.

राज् *vi.* 1. A. To shine, to appear.

राजक *n.* An assemblage of princes.

राजधानी *f.* A capital.

ल.

लक्ष्य *n.* Target, the object hit or aimed at.

लघूकृत *pp. adj.* Made light or base, disgraced.

लव *m.* A particle, a drop, a trace.

लालन *n.* Fondling.

लाला *f.* Saliva, spittle.

लिङ्ग् with आ *vt.* 1. P. To embrace.

लुठित *pp. adj.* (from लुठ् 6. P.) Rolling on, lying on.

लोकवाद *m.* A report or rumour current among the people.

व.

वद् with वि *vi.*1.A. To quarrel.

वराङ्गना *f.* A beautiful woman.

वरारोहा *f.* An elegant woman.

वर्ण *m.* A caste. A colour.

वर्णिन् *m.* A bachelor.

वलि *f.* A wrinkle.

वशाय *Denom.* (from वश power) See वशीकृ.

वशिन् *adj.* Self-controlled.

वशीकृ *vt.* To win over, to persuade.

वषट् *Indecl.* An exclamation uttered at the time of offering an oblation.

वाजिन् *m.* A horse.

वात्सल्य *n.* Affection, tenderness.

वारणावत *m. n.* Name of a town.

वार्त *n.* Health, welfare.

वाह *m.* A horse.

विकल *adj.* Overcome.

विक्रम *m.* A valourous deed.

विग्रह *m.* Quarrel, hostility, war.

विचक्षण *adj.* Wise. Learned.

विचय *m.* Search.

विचेष्टित *n.* An action, a deed.

विटप *m.* A bough, a tendril.

विदग्ध *adj* Clever, shrewd.

विनिमय *m.* Bartering. exchange.

विपर्यास *m.* Change, interchange.

विप्रकीर्ण *pp. adj.* Spread, scattered

विप्रलम्भ *m.* Deception.

विभव *m.* Wealth, riches.

विभ्रम *m.* Graceful or sportive movement of limbs, &c.

विमति *adj.* Silly, dull.

विलास *m.* Play, sport, flash.

विलुप्त *pp adj.* Destroyed, devoured.

विलोचन *n.* An eye.

विलोल *adj.* Unsteady.

विवश *adj.* Helpless.

विवाद *m.* Dispute, quarrel.

विश् with आ *vt.* 6. P. To occupy, to enter. With नि *vi.* 6. A. To sit.

विषम *adj.* Odd, (op. to सम even).

विष्टर *m.* A seat.

विस्फुरित *adj.* Flashing, shining.

वीर्य *n.* Prowess, valour.

वृकोदर *m.* A name of Bhîma.

वृत्ति *f.* Means of subsistence.

वैदिक *adj*. Vedic.

वैराग्य *n*. Renunciation or resignation of worldly enjoyments.

वैशस *n* Cruelty, hostility. Destruction, slaughter.

वैष्णव *adj*. Pertaining to Vishnu.

व्यग्र *adj*. Absorbed, engaged.

व्यथ् *vi*. 1. A. To be pained, to suffer pain.

व्यथ् *Caus*. To trouble.

व्यापद् *f*. Misery, difficulty, adversity.

व्याल *m*. A serpent. An elephant.

श.

शक्र *m*. A name of Indra.

शरण्य *adj*. Fit for refuge.

शाश्वत *adj*. (°ती *f*.) Eternal, lasting long.

शासन *n*. Rule, order.

शिथिल *adj*. Loose, weak.

शिव *adj*. Auspicious, happy.

शिवताति *adj*. Happy, propitious. *f*. Auspiciousness.

शील *n*. Good disposition or character.

शीलवत् *adj*. Well-behaved, virtuous.

शुभशंसिन् *adj*. Auspicious.

शुष्मन् *m*. Fire.

शून्य *adj*. Devoid, destitute.

श्याम } *adj*. Dark-coloured,
शामल } blue or black.

श्यामीभूत *pp adj*. Rendered dark.

श्रम् with वि *vi*. 4. P. To enjoy rest, to ease.

स.

संरम्भ *m*. Wrath, resentment.

संस्कृत *pp*. *adj*. Consecrated. Refined, polished.

संस्तर *m*. A bed, a mat or matting.

संस्तीर्ण *pp*. Spread out.

संहति *f*. A collection, a group.

संकुचित *adj*. Contracted, lean.

संक्रमण *n*. Passing away. Death.

संग्राम *n*. A battle, a battle-field.

संज्ञा *f*. Name, title.

सत्र *n*. A charitable establishment. A sacrificial session.

सद् with प्र *vi*. 1.P. To become bright or cloudless.

सदन *n*. A house.

सनातन *adj*. Eternal, everlasting.

सन्तति *f*. Progeny. Continuation.

सपत्न *m*. An enemy.

सपत्नी *f*. A co-wife, a rival wife.

सपर्या *f*. Worship.

समा *f*. A year.

समारुरुक्षु *adj.* Wishing or ready to ascend.

समिति *f.* A battle or battle-field.

समुन्नति *f.* Elevation, prosperity.

समृद्धि *f.* Prosperity.

संपरिग्रह *m.* Acceptance, reception.

संभावित *adj.* Honoured, respectable.

साधारणीभूत *pp. adj.* Become common.

साहायक *n.* Assistance, help.

सित *adj.* White.

सिन्धुराज *m.* Jayadratha, the king of the province of Sindhu.

सुख *adj.* Happy.

सुपर्ण *m.* An eagle.

सुमेरु *m.* A fabulous mountain of gold round which the sun, the moon and the planets were supposed to revolve.

सुरङ्गा *f.* A subterranean passage.

सुरनदी *f.* The Ganges.

सून *n.* A flower.

सूरि *m.* A learned man, a poet.

सैन्धव *m. pl.* The inhabitants of the province of Sindhu.

सोपान *n.* Stairs, steps.

सोम *m.* The moon.

सौपर्ण *adj.* Pertaining to Suparna, the vehicle of Vishnu

सौरभ *n.* Fragrance.

सौरभेयी *f.* Daughter of सुरभि 'the heavenly cow'.

सृ with वि *vi.* 1. P. To run, to spread.

स्खलित *n.* Fault, offence.

स्थविर *adj.* Old, aged.

स्था with आ *vt.* 1. P. To have recourse to, to begin.

स्थास्नु *adj.* Permanent, everlasting.

स्नुषा *f.* A daughter-in-law.

स्पर्धा *f.* Rivalry.

स्रोतस् *n.* A stream, a current.

स्वीय *adj.* One's own.

ह.

हन् with आ *vt.* 2. A. To strike.

हरिणाङ्क *m.* The moon.

हरित *adj.* Green.

हस्तिनापुर *n.* The ancient capital of the Kurus.

हायन *m. n.* A year.

हालाहल *n.* A deadly poison.

हिंस्र *adj.* Cruel, savage murderous.

हृद्य *adj.* Pleasing, agreeable.

ह्रद *m.* A deep pool or lake.

ह्वे with आ *vt.* 1. P. A. To challenge.